

โครงการวิจัย

“การวิจารณ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย”

รายงานผลการวิจัย

เล่มที่ 1

บทสังเคราะห์

เจตนา นาควัชระ

หัวหน้าโครงการ

ได้รับทุนอุดหนุนจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

บทสังเคราะห์

สารบัญ	หน้า
บทคัดย่อ	i
ABSTRACT	iii
1. ภูมิหลัง	1
2. วัตถุประสงค์	2
3. วิธีการวิจัย	3
4. ผลที่คาดว่าจะได้รับ	3
5. รายชื่อผู้วิจัย (รวมผู้ร่วมวิจัยและผู้ช่วยวิจัย)	3
6. พื้นฐานทางวัฒนธรรม	4
7. เอกลักษณะของการวิจัย 4 สาขา (วรรณศิลป์ ทักษะศิลป์ ศิลปะการละคร และสังคมศิลป์)	6
8. แนวทางการคัดเลือกบทวิจารณ์สำหรับสรณิพนธ์	9
9. ผลการวิจัยและสรณิพนธ์ 4 สาขา	11
10. ข้อสรุปเกี่ยวกับหลักการวิจารณ์	19
11. สื่อ	23
12. อุดมศึกษา	25
13. การประชุมประจำปีและการสัมมนาเชิงปฏิบัติการ	28
14. การสร้างเครือข่าย	29
15. งานวิจารณ์ของผู้วิจัย	31
16. ศิลปะสองทางให้แกกัน	33
17. นัยเชิงทฤษฎี	39
18. มิตินานาชาติ	41
19. ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับกิจกรรมต่อเนื่อง	43
20. ข้อสรุป	47
21. ภาคผนวกที่ 1	50
22. ภาคผนวกที่ 2	67

บทคัดย่อ

โครงการวิจัย “การวิจารณ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย” ดำเนินการในช่วง 4 มกราคม 2542 ถึง 3 มกราคม 2545 ด้วยการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะสร้างองค์ความรู้ด้านการวิจารณ์ใน 4 สาขา คือ วรรณศิลป์ ทัศนศิลป์ ศิลปะการแสดง และสื่อกิตติศิลป์ เพิ่มความชัดเจนในการวิจารณ์ให้กลุ่มบุคคลต่างๆ สร้างเครือข่ายระหว่างศิลปิน นักวิชาการ นักวิจารณ์ และผู้สนใจทั่วไป รวมทั้งใช้การวิจารณ์ศิลปะในการเสริมสร้างพลังทางปัญญาและวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ให้แก่สังคมร่วมสมัย

สำหรับวิธีการวิจัยนั้น ใช้การรวบรวม วิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อมูลเอกสาร การสัมภาษณ์ผู้รู้ การทดลองสอนในระดับต่างๆ การสัมมนาเชิงปฏิบัติการ อันรวมถึงการฝึกฝนการวิจารณ์จากการสัมผัสกับตัวงานศิลปะต้นแบบ และการสร้างและเผยแพร่งานวิจารณ์โดยร่วมมือกับสื่อแขนงต่างๆ

ผลการวิจัยปรากฏว่า การวิจารณ์ในสังคมไทยยังเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมมุขปาฐะและศิลปินเองก็ชอบที่จะรับฟังทัศนะวิจารณ์อย่างไม่เป็นทางการในระดับของบุคคล กล่าวโดยรวมการวิจารณ์ยังไม่เป็นกิจสาธารณะอย่างเต็มรูป ถ้าเปรียบกับการวิจารณ์สังคมและการเมืองแล้วจะเห็นได้ว่า การวิจารณ์ศิลปะเป็นเพียงกิจกรรมริมขอบ มิได้เป็นตัวหนุนเนื่องให้การสร้างสรรค์ทางศิลปะแข็งแกร่งเท่าที่ควรจะเป็น ยิ่งในยุควิกฤตเศรษฐกิจ สื่อส่วนใหญ่ก็ยิ่งให้ความสำคัญต่อการวิจารณ์ศิลปะน้อยลง ยิ่งไปกว่านั้น วงวิชาการและสถาบันการศึกษาก็มิได้ใส่ใจอย่างจริงจังที่จะสร้างความแข็งแกร่งของวิทยาการที่เกี่ยวกับศิลปะ อันรวมถึง วรรณคดีศึกษา ประวัติศาสตร์ศิลป์ วิชาการละคร และวิชาการดนตรี ซึ่งยังไม่อยู่ในฐานะที่จะเป็นเพื่อนร่วมทางที่ดีให้แก่กิจกรรมสร้างสรรค์ศิลปะร่วมสมัยได้

แม้จะต้องเผชิญกับข้อจำกัดที่กล่าวมา ผู้วิจัยก็สามารถคัดสรรงานจำนวนหนึ่งจากข้อมูลอันกว้างขวางที่สะสมมาได้ โดยนำมาถนอมกรองและวิเคราะห์ในรูปของสรณิพนธ์ใน 4 สาขา งานส่วนใหญ่เป็นผลงานของนักวิจารณ์ไทย โดยได้มีการนำผลงานของต่างประเทศมาเสริมบ้างในบางกรณี เป็นที่แน่ชัดว่าสังคมไทยมีนักวิจารณ์ที่ทำงานอย่างจริงจังอยู่ไม่น้อย แต่อาจยังขาดความต่อเนื่อง และยังมีได้มีการสร้างความแข็งแกร่งของการวิจารณ์ขึ้นมาในระดับสถาบัน นักวิจารณ์กลุ่มเล็กๆ เหล่านี้สำนึกดีว่าการวิจารณ์เป็นเครื่องมือในการประเมินคุณค่าและเป็นเสียงแห่งมโนธรรมให้แก่สังคมได้ นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังสามารถค้นพบข้อสรุปเชิงทฤษฎีที่สามารถก่อตัวขึ้นจากสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมของไทย อาทิ การสร้างความมั่งคั่งให้แก่กันระหว่างศิลปะสาขาต่างๆ สัมพันธภาพแนวนอนของประชาคมศิลปะ และบทบาทของการวิจารณ์ที่ไม่สื่อด้วยภาษา เป็นที่น่ายินดีที่ ผลการวิจัย อันรวมถึงข้อสรุปเชิงทฤษฎี ได้รับความสนใจจากนักวิชาการชาวต่างประเทศอยู่ไม่น้อย โดยที่บางท่านได้เสนอให้มีการนำประสบการณ์ของไทยไปแลกเปลี่ยนกับวงการนานาชาติในกรอบของสหวัฒนธรรมศึกษา

อันที่จริงภาพรวมของการวิจารณ์ศิลปะในสังคมไทยอาจจะยังไม่แจ่มใสนัก เมื่อเทียบกับสังคมอื่นที่มุ่งเน้นวัฒนธรรมลายลักษณ์ แต่เมื่อวิเคราะห์ลงไปในระดับลึกแล้ว จะเห็นได้ว่ามีปัจจัยมากมายที่เอื้อต่อการปรับศักยภาพแห่งการวิจารณ์ให้เป็นพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัยได้ ผู้เข้าร่วมกิจกรรมของโครงการส่วนใหญ่เห็นพ้องต้องกันว่า การวิจัยชุดนี้จะสามารถส่งผลในระยะยาวได้ โดยน่าจะได้มีการนำผลการวิจัยไปปรับให้เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการของการศึกษา ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ อนึ่งการค้นพบจุดเด่นและจุดด้อยของวัฒนธรรมการวิจารณ์ในสังคมไทยถือได้ว่าเป็นรากฐานสำคัญที่จะทำให้เกิดกระบวนการแห่งการศึกษานี้ กิจกรรมต่อเนื่องที่น่าจะดำเนินการได้ในอนาคตอาจจะเป็นไปในรูปของการสร้างตำรา การสนับสนุนวารสารและนิตยสารการวิจารณ์ การสัมมนาเชิงปฏิบัติการ และการฝึกอบรมที่มีแบบแผนและต่อเนื่อง ตลอดจนการสร้างเครือข่ายทั้งในรูปของมนุษย์สัมพันธ์มนุษย์ และ ในรูปของการใช้สื่ออันหลากหลาย

ABSTRACT

The research project "**Criticism as an Intellectual Force in Contemporary Society**" under the aegis of the Thailand Research Fund (TRF) was undertaken from 4 January 1999 to 3 January 2002. Its objectives were to build up a body of knowledge in the criticism of literature, visual arts, drama and music; develop critical skills for those involved or interested in criticism; promote networks of creative artists, critics, scholars and the general public; and create possibilities for the criticism of the arts to reinforce the intellectual and critical culture of contemporary Thai society.

The methodologies employed for the research included investigation and appraisal of documentary sources; interviews; teaching experiments at various levels; workshops in criticism based on commissioned works; and promotion of critical activities in co-operation with various media and educational institutions.

The research results confirm that criticism in Thai society still remains part of an oral culture, and many practising artists themselves are receptive only to the informal mode of criticism at the personal level. Criticism does not yet belong fully to the public domain. Compared with social and political criticism, criticism of the arts remains a peripheral activity and is not yet in a position to lend strength to artistic creation. With the present economic crisis, the majority of media are giving less and less importance to the arts. Moreover, academia is not paying sufficient attention to constructing a firm basis for the academic study of the arts, and such disciplines as literary studies, art history, theatre studies and musical studies are too weak to function as a reliable companion to the creative arts of the present.

In spite of the aforementioned limitations, the researchers have been able to select from a very broad base of materials a number of critical works to constitute the **Anthologies** in the four areas, which are accompanied by critical commentaries and analytical introductions. The majority of the contributions are drawn from Thai sources, supplemented by some foreign works as deemed appropriate. It is without any doubt that there exists a small group of serious-minded critics at work in contemporary Thailand, although some of them chose to write at their leisure without much continuity, and it is still too early to speak of critical impacts at the institutional level. These critics are well aware of the potential of criticism as a discipline of values and as a voice of conscience to society. Besides, it has been possible for the researchers to formulate theoretical conclusions out of Thai cultural environment, such as the mutual illumination

of the arts, the horizontal relationships in Thai artistic community and the role of "non-verbal" criticism. It is gratifying to note that foreign scholars have shown interest in the research results as well as the theoretical propositions, and suggestions have been made as to the desirability of applying these results to inter-cultural studies at the international level.

In fact, the total picture of the criticism of the arts in Thailand may not appear to be very bright, especially when compared with societies with a solid written culture. Nevertheless, an analysis at a deeper level has revealed an immense potential within Thai culture that may turn criticism into an intellectual force of contemporary society. Those who have been involved in the activities initiated by the research project share the common belief that the research will create a long-term impact, especially if applied to the development of educational processes in the framework of both formal and informal education. Besides, the strengths and weaknesses in Thai critical culture, as identified by the research, will help propel these educational processes. Follow-up actions can take various forms, such as the writing of manuals of criticism, the support for critical journals and magazines, the organization of workshops and training programmes on a continuous and systematic basis, and the creation of networks at the personal level as well as through the various media.

บทสังเคราะห์

1. ภูมิหลัง

มีผู้กล่าวอ้างอยู่เสมอว่า สังคมไทยอาจอ่อนด้อยในวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ เพราะแม้แต่เรื่องของศิลปะ ซึ่งศิลปินไทยมีความสามารถในการสร้างสรรค์อันโดดเด่น ก็ยังหานักวิจารณ์ซึ่งอยู่ในฐานะที่จะสร้างงานวิจารณ์ขึ้นมารองรับศิลปกรรมอันทรงคุณค่านี้ได้ยาก มีผู้ตีความไปไกลจนถึงขั้นที่ว่า ความอ่อนแอของการวิจารณ์ในเชิงศิลปะสะท้อนให้เห็นถึงการขาดพลังทางปัญญาที่จะวิจารณ์ชีวิตและสังคม กล่าวอีกนัยหนึ่ง วิฤตการณ์ทางเศรษฐกิจและสังคมที่ประเทศไทยกำลังประสบอยู่ เป็นผลสืบเนื่องมาจากการขาดวิถียุทธศาสตร์ในการวินิจฉัยปัญหาต่างๆ ของชีวิต

ข้อความข้างต้นนี้ อาจเป็นเพียงการแสดงความรู้สึกที่จำเป็นต้องได้รับการยืนยันอย่างเป็นเหตุเป็นผลด้วยวิธีการที่เป็นวิชาการ สมมุติฐานเบื้องต้นของการวิจัยก็คือว่า วัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ของไทยเป็นไปในลักษณะที่ไม่เป็นทางการในหมู่มิตรที่คุ้นเคยกัน โดยที่เราไม่นิยมสร้างองค์ความรู้ด้านการวิจารณ์ขึ้นมาอย่างเป็นระบบหรือเผยแพร่ทัศนะเชิงวิจารณ์ออกมาต่อสาธารณชนในรูปงานเขียน เป็นไปได้ว่า ในสังคมไทยการวิจารณ์มิได้เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมลายลักษณ์อย่างเต็มรูปดังเช่นในสังคมตะวันตก ยิ่งไปกว่านั้น ยังเกิดความเข้าใจผิดอีกว่า การวิจารณ์คือ การติเตียน และมุ่งทำลาย ดังเช่นในบางวงการ เช่นในวงการเมือง ซึ่งมุ่งวิจารณ์กันเพื่อให้ฝ่ายที่ถูกวิจารณ์ต้องถอยร่นไป การวิจารณ์ที่แท้จริงเป็นพลังสร้างสรรค์ เพราะจุดมุ่งประสงค์ของผู้วิจารณ์ก็คือ การเอื้อให้ผู้ที่ถูกวิจารณ์ได้อยู่บนเวทีต่อไปอีกนานๆ อย่างมีศักดิ์ศรีและสมภาคภูมิ

ยุคโลกาภิวัตน์จึงเป็นยุคที่ต้องการความสามารถในการวิจารณ์ในรูปของพลังทางปัญญาที่จะช่วยให้เราดำรงอยู่ในประชาคมนานาชาติด้วยความมั่นใจ การวิจารณ์ศิลปะน่าจะเป็นรากฐานอันสำคัญของการวิจารณ์ชีวิตและสังคม

โครงการวิจัย “การวิจารณ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย” มุ่งที่จะสร้างทั้งองค์ความรู้และทั้งศักยภาพในเชิงปฏิบัติในรูปของการวิจัยและพัฒนา

2. วัตถุประสงค์

- 2.1. สร้างองค์ความรู้ด้านการวิจารณ์ และพัฒนาวิธีการในการวิจารณ์จากประสบการณ์ทั้งของไทยและของต่างประเทศ ในสาขาวรรณศิลป์ ทัศนศิลป์ ศิลปะการละคร และสังคีตศิลป์ รวมทั้งการศึกษาเปรียบเทียบข้ามสาขา

- 2.2. สร้างความเชี่ยวชาญในการวิจารณ์ให้แก่บุคคลในกลุ่มต่างๆ อาทิ นักวิชาการ นักวิจารณ์เชิงปฏิบัติ สื่อมวลชน มหาชนผู้สนใจการวิจารณ์ และนิสิตนักศึกษา
- 2.3. สร้างเครือข่ายระหว่างผู้วิจารณ์ ศิลปินผู้สร้างสรรค์ และมหาชนผู้รักงานศิลปะ ทั้งในระดับบุคคล กลุ่มบุคคล และระดับสถาบัน
- 2.4. ใช้การวิจารณ์ศิลปะในการเสริมสร้างพลังทางปัญญาและวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ให้แก่สังคมร่วมสมัยของไทย

3. วิธีการวิจัย

- 3.1. รวบรวม วิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อมูลด้านการวิจารณ์วรรณศิลป์ ทัศนศิลป์ ศิลปะการแสดง และสิ่งตีพิมพ์จากแหล่งต่างๆ ในประเทศไทยและต่างประเทศ
- 3.2. สัมภาษณ์ผู้รู้ นักวิชาการ ศิลปินผู้สร้างสรรค์ นักวิจารณ์ นักปรัชญาด้านสุนทรียศาสตร์ และผู้สนใจอื่นๆ ทั้งในประเทศและต่างประเทศ
- 3.3. ทดลองสอนวิชาการวิจารณ์และศิลปะการวิจารณ์สาขาดังกล่าวในระดับปริญญาตรี (รวมทั้งวิชาศึกษาทั่วไป)
- 3.4. สนับสนุนการศึกษาและวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา โดยการร่วมมือกับอาจารย์ผู้สอน และอาจารย์ที่ปรึกษาของสถาบันต่างๆ
- 3.5. จัดการสัมมนาเชิงปฏิบัติการในด้านการวิจารณ์ อันได้แก่ กิจกรรมการเขียนสร้างสรรค์ นิทรรศการต้นแบบ และการแสดงตัวอย่าง เพื่อเป็นเวทีของการฝึกการวิจารณ์ และเป็นรากฐานที่จะนำไปสู่ข้อสรุปรวมทั่วไปและข้อสรุปเชิงทฤษฎี

4. ผลที่คาดว่าจะได้รับ

- 4.1. ความรู้ด้านการวิจารณ์ในรูปแบบต่างๆ คือ บทวิเคราะห์การวิจารณ์สาขาต่างๆ รวมทั้งสรุพนิพนธ์งานวิจารณ์ พร้อมคำอธิบาย (และบทแปลสรุพนิพนธ์ในส่วนที่เป็นภาษาต่างประเทศ) บทสังเคราะห์ในระดับสหสาขาที่ชี้ให้เห็นถึงบทบาทของการวิจารณ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย ให้ข้อสรุปที่เกี่ยวกับหลักการวิจารณ์ รวมถึงประเด็นที่ว่าด้วย “ศิลปะส่องทางให้แก่กัน” พร้อมข้อเสนอเชิงทฤษฎี นอกจากนี้ ยังมีการเผยแพร่ผลงานวิจารณ์เชิงปฏิบัติการของผู้วิจัยและงานวิจารณ์ตัวอย่างจากการสัมมนาเชิงปฏิบัติการ และวิทยานิพนธ์ระดับบัณฑิตศึกษา

- 4.2. บุคคลที่มีความสามารถในการวิจารณ์ ได้แก่ นักวิชาการที่เชี่ยวชาญด้านการวิจารณ์ นักวิจารณ์เชิงปฏิบัติ ตลอดจนมหาชนผู้สนใจการวิจารณ์ และนักศึกษา ระดับปริญญาตรีและระดับบัณฑิตศึกษาที่ให้ความสนใจเป็นพิเศษต่อกิจกรรมการวิจารณ์
- 4.3. เครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจารณ์ ศิลปินผู้สร้างสรรค์และมหาชนผู้รับงานศิลปะ ทั้งในระดับบุคคล กลุ่มบุคคล และระดับสถาบัน
- 4.4. กิจกรรมการวิจารณ์ที่หลากหลาย ซึ่งก่อตัวจากการวิจารณ์งานศิลปะ และขยายวงไปสู่สังคมในรูปของความตื่นตัวในวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์

5. รายชื่อผู้วิจัย (รวมผู้ร่วมวิจัยและผู้ช่วยวิจัย)

- 5.1. ศาสตราจารย์ ดร. เจตนา นาควัชระ (หัวหน้าโครงการฯ และผู้วิจัยสาขา)
- 5.2. อาจารย์กรกช อัดตวิริยะนุภาพ (ผู้ช่วยหัวหน้าโครงการฯ และผู้ประสานงานทั่วไป)
- 5.3. ศาสตราจารย์ ดร. สดชื่น ชัยประสาธน์
(ผู้ประสานงานสาขาวรรณศิลป์: 4 ม.ค. 42 – 3 ก.ค. 42)
- 5.4. รองศาสตราจารย์ ดร. รื่นฤทัย สัจจพันธุ์
(ผู้ประสานงานสาขาวรรณศิลป์: 4 ก.ค. 42 – 3 ม.ค. 45)
- 5.5. รองศาสตราจารย์ ดร. ดวงมน จิตรจำนงค์
(ผู้ร่วมวิจัยสาขาวรรณศิลป์: 4 ม.ค. 42 – 3 มิ.ย. 42)
- 5.6. อาจารย์ชัมมัยกร แสงกระจ่าง
(ผู้ร่วมวิจัยสาขาวรรณศิลป์ : 4 มิ.ย. 42 – 3 ม.ค. 45)
- 5.7. นางสาวอรพินท์ คำสอน (ผู้ช่วยวิจัยสาขาวรรณศิลป์)
- 5.8. อาจารย์จักรพันธ์ วิลาสินีกุล (ผู้ประสานงานสาขาทัศนศิลป์)
- 5.9. นางสาวดวงฤทัย เอสนะชาดัง
(ผู้ร่วมวิจัยสาขาทัศนศิลป์ : 3 ม.ค. 42 – 1 พ.ย. 43)
- 5.10. นางสาววันทนี ศิริพัฒนานันทกุล (ผู้ช่วยวิจัยสาขาทัศนศิลป์)
- 5.11. อาจารย์ปาริชาติ จีงวิวัฒนาภรณ์ (ผู้ประสานงานสาขาศิลปะการละคร)
- 5.12. นายอดิศร จันทรสข (ผู้ช่วยวิจัยสาขาศิลปะการละคร)
- 5.13. นายภัทร ต่านอุตรา (ผู้ช่วยวิจัยสาขาศิลปะการละคร)
- 5.14. นางสาวพจณีย์ ฉัตรชัยวัฒนา (ผู้ช่วยวิจัยสาขาศิลปะการละคร)
- 5.15. อาจารย์รังสิพันธุ์ แข็งขัน (ผู้ประสานงานสาขาสงคีตศิลป์)
- 5.16. อาจารย์ดุสิต จรูญพงษ์ศักดิ์ (ผู้ร่วมวิจัยสาขาสงคีตศิลป์)
- 5.17. นายบวรพงศ์ ศุภโสภณ (ผู้ช่วยวิจัยสาขาสงคีตศิลป์)

© 2000 Blackwell Science Ltd *Journal of Internal Medicine* 247: 105–112

หลายชอบที่จะประชันกันด้วยการแสดงฝีมือและกลเม็ดเด็ดพรายเพื่อที่จะเอาชนะคู่ต่อสู้ด้วยปัญญาและศิลปะการแสดง ซึ่งก็จัดได้ว่าเป็นการ “วิจารณ์” ในรูปแบบหนึ่งได้เช่นกัน การ “วิจารณ์” คู่ต่อสู้ที่ได้ผลที่สุดก็คือ การด้อนคู่ต่อสู้ให้จมนมด้วยปัญญาปฏิภาณของเราเอง ซึ่งในบางครั้งก็อาจรวมไปถึงศิลปะการร้ายรำไปด้วย การ “วิจารณ์” ในรูปแบบดังกล่าว จึงไม่ทำให้เกิดความบาดหมางต่อกัน เพราะมีการตกลงกติกาของการเล่นเอาไว้แล้ว ซึ่งการเล่นที่ว่านี้มีได้ทำอย่างเล่นๆ แต่ประการใด

การที่จะปรับการวิจารณ์ให้เป็นมรดกทางปัญญา การสร้างหลักฐานในรูปของการวิจารณ์ลายลักษณ์ไว้ให้เป็นสมบัติสาธารณะ การสร้างวัฒนธรรมการวิจารณ์แบบ “สากล” ให้เป็นส่วนหนึ่งของระบบการศึกษา จึงดูจะเป็นปรากฏการณ์ใหม่ที่ได้รับแรงกระตุ้นมาจากการสัมผัสกับวัฒนธรรมตะวันตกในยุคที่ไทยต้องทำประเทศให้ทันสมัย แม้แต่มนต์เสน่ห์ที่ว่าด้วยสาธารณะกิตติ ที่ว่าด้วยมหาชนกิตติ จึงอาจจะยังมีความแปลกใหม่สำหรับกลุ่มคนที่พื้นฐานดั้งเดิมผูกอยู่กับชุมชน การเรียกร้อง “ความโปร่งใส” ในระดับสาธารณะ ซึ่งถือได้ว่าเป็นเสาหลักของสังคมประชาธิปไตย จึงเป็นแนวคิดและแนวปฏิบัติใหม่ ซึ่งเรามีอาจปฏิเสธได้ว่าไร้คุณค่าและแน่นอนที่สุดระบบใหม่ที่ว่านี้ เรียกร้องให้มีการปรับการวิจารณ์ให้เป็นกิจสาธารณะ โดยที่ผู้วิจารณ์จำเป็นต้องมีความรับผิดชอบต่อสาธารณชน ข้อเรียกร้องที่ว่านี้ อาจถือได้ว่าเป็นการทำทนายให้ผู้ที่ไม่เจนนัดในวัฒนธรรมมุขปาฐะยอมรับวัฒนธรรมลายลักษณ์เข้ามาเสริมความแข็งแกร่งของชนบดดั้งเดิมของตน การรับการทนายดังกล่าวเป็นกระบวนการที่ต้องใช้เวลา ความเปลี่ยนแปลงอันพึงประสงค์หาใช่เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับวงการศิลปะเท่านั้นไม่ หากแต่เป็นความเปลี่ยนแปลงของสังคมที่ต้องยอมรับเกณฑ์กติกาที่ได้ร่วมคิดกันขึ้นมาและเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป โดยไม่จำเป็นต้องผูกอยู่กับความเชื่อถือในตัวบุคคล หรือขึ้นอยู่กับกำกับของบุคคล

การเปลี่ยนแปลงอันรวดเร็วของโลกสมัยใหม่ไม่ใช้เวลาแก่เราในการที่จะปรับตัว การวิจารณ์ที่ผูกอยู่กับสื่อสิ่งพิมพ์จึงไม่มีเวลาที่จะเพาะตัวขึ้นมาและสร้างวุฒิภาวะให้แก่ตนเอง ยุคของข้อมูลข่าวสารอันมีเทคโนโลยีการสื่อสารที่เป็นตัวหนุน ได้สร้างเวทีใหม่ให้แก่สื่อทั้งหลายในอันที่จะทำกิจทั้งหลายทั้งปวงให้เป็นกิจกรรมสาธารณะ ประเด็นที่เป็นปัญหาก็คือ เราไม่มีเวลาที่จะสร้างกลไกในการกำกับคุณภาพของเนื้อหา ยิ่งบริโภคนิยมเข้ามาครอบงำสังคมอย่างรวดเร็ว สื่อทั้งหลายจึงตกเป็นเครื่องมือของการโฆษณา(ชวนเชื่อ)ได้อย่างง่ายดาย การวิจารณ์ที่เป็นสาธารณะเบ่งบานอย่างรวดเร็วโดยปราศจากกติกา และในบางครั้งปราศจากจรรยาบรรณดังที่เห็นอยู่ในเวทีของการวิจารณ์การเมือง แต่การวิจารณ์ศิลปะต้องการความลุ่มลึกของการครุ่นคิดพินิจนึก ต้องการความลึกซึ้งในการเข้าใจเนื้อหาและการแสดงออกทางศิลปะ ต้องการความชัดเจนด้วยการแสดงออกเชิงลายลักษณ์ เงื่อนไขเหล่านี้เป็นเงื่อนไขที่ทำให้การวิจารณ์ศิลปะไม่อยู่ในฐานะที่จะก้าวไปข้างหน้าได้อย่างรวดเร็วเช่นการวิจารณ์ในรูปแบบอื่น ผู้รู้เป็นจำนวนมากจึงไม่พร้อมที่จะเปลืองตัว และมักถอยร่นกลับไปสู่ชนบทมุขปาฐะดั้งเดิม สำหรับท่านเหล่านั้นนี้ ตัวอย่างที่มาจากเวทีอื่นถือได้ว่าเป็นสิ่งที่ไม่พึงเอาเป็นเยี่ยงอย่าง

เมื่อสภาพการณ์เป็นเช่นนี้ คณะผู้วิจัยจึงจึงมีอาจเสี่ยงอุปสรรคเชิงวัฒนธรรมได้ หลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรอาจมีอยู่น้อยมากในบางสาขา เช่น การวิจารณ์ละคร และการวิจารณ์สังคีตศิลป์ แต่เท่าที่มีอยู่และที่คัดสรรมาได้ก็พอจะกล่าวได้ว่า พื้นฐานที่เป็นพลังทางปัญญามีอยู่พอที่จะชี้ทางไปสู่การพัฒนาความแข็งแกร่งของการวิจารณ์ได้ ดังจะเห็นได้จาก สรรนิพนธ์ของสาขาต่างๆ ถึงกระนั้นก็ตาม การวิจัยอาจจะขาดตกบกพร่องไปมาก ถ้าผู้วิจัยมิได้แสวงหาข้อมูลในลักษณะที่มีใช้ลายลักษณ์มาเสริม เช่น ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ อาจกล่าวได้ว่าข้อสรุปบางประการของงานวิจัยนี้ เป็นผลมาจากการวิเคราะห์ข้อมูลที่เป็นมุขปาฐะด้วย สำหรับงานด้านพัฒนาการวิจารณ์ที่ดำเนินไปในช่วงเวลา 3 ปีของโครงการวิจัยนั้น อาจจะไม่บรรลุผลตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งใจไว้แต่เดิมอย่างเต็มที่ ทั้งนี้ก็ด้วยเหตุผลเชิงวัฒนธรรม ซึ่งคนกลุ่มเล็กๆ เช่นคณะผู้วิจัยไม่อยู่ในฐานะที่จะเปลี่ยนแปลงได้ในช่วงระยะเวลาอันสั้น และดังที่จะชี้ให้เห็นในตอน 10 และ 11 ข้างท้ายนี้ สื่อและอุดมศึกษาจะเป็นสถาบันในสังคมไทยที่เปลี่ยนแปลงได้ยาก ผลของการวิจัยส่วนหนึ่งจึงเป็นไปในรูปของการวิเคราะห์จุดอ่อนและจุดแข็งของวัฒนธรรมไทยด้วย ดังเช่นในกรณีของความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมลายลักษณ์กับวัฒนธรรมมุขปาฐะซึ่งน่าจะเอื้อต่อกันมากกว่าที่จะเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน ในตอนที่ 17 ที่ว่าด้วย“นัยเชิงทฤษฎี” ผู้วิจัยจะได้เสนอความคิดบางประการอันเป็นการชี้ทางไปข้างหน้าต่อไป

7. เอกลักษณะของการวิจารณ์ 4 สาขา (วรรณศิลป์ ทศนศิลป์ ศิลปะการละคร และสังคีตศิลป์)

ท่านผู้อ่านที่ได้อ่านรายงานเฉพาะสาขาหรือรายงานสังเคราะห์ฉบับนี้จะสังเกตได้ว่า การวิจารณ์ 4 สาขาที่นำมาเป็นแกนกลางของการวิจัยครั้งนี้แต่ละสาขาก็มีลักษณะของตน แม้ว่าคณะผู้วิจัยจะได้ตั้งกรอบรวมเอาไว้ก็ตาม ในขั้นเริ่มแรกใคร่ขอชี้แจงเหตุผลในการเลือกการวิจารณ์ใน 4 สาขามาทำการวิจัย สำหรับการวิจารณ์วรรณศิลป์และทัศนศิลป์นั้นคงจะไม่เป็นปัญหานัก เพราะงานสร้างสรรค์ทางวรรณศิลป์และทัศนศิลป์มีผลกระทบต่องานสังคมไทยอย่างชัดเจน และงานวิจารณ์ที่เป็นลายลักษณ์ก็มีอยู่มากพอให้เลือกสรร แต่ในกรณีของศิลปะการละครและสังคีตศิลป์นั้นจำเป็นต้องชี้แจงเหตุผล มีผู้ได้ตั้งคำถามต่อคณะผู้วิจัยว่า เหตุใดจึงเลือกวิจารณ์วิจารณ์ละครและไม่เลือกการวิจารณ์ภาพยนตร์ ทั้งๆที่ศิลปะประเภทหลังนี้มีผลงานมากมายและเป็นที่ยอมรับของมหาชน คำตอบที่ตรงไปตรงมาก็เห็นจะเป็นว่า การวิจารณ์ภาพยนตร์อยู่ได้โดยมิต้องการแรงหนุน แต่ทั้งละครเวทีและทั้งการวิจารณ์ละครดูจะยังต้องการแรงสนับสนุนอยู่ และการวิจัยที่สามารถชี้ให้เห็นถึงเด่นและจุดด้อยจึงน่าจะยังประโยชน์ให้แก่วงการได้ เช่นเดียวกับการวิจารณ์สังคีตศิลป์ ซึ่งเน้นการวิจารณ์ดนตรีไทยเดิมและดนตรีคลาสสิกตะวันตก เหตุผลก็คือ ผู้รู้มีความชัดเจนในเรื่องของคุณค่าของดนตรีทั้งสองประเภทนี้อยู่แล้ว และการวิจัยก็น่าจะชี้ให้เห็นได้ว่า การวิจารณ์เข้ามาเป็นตัวหนุนและเสริมคุณค่าดังกล่าวได้

อย่างไร จริงอยู่ในการจัดทำสรรณิพนธ์นั้น เนื่องจากข้อมูลลายลักษณ์ของไทยมีอยู่จำกัด จึงมีความจำเป็นที่จะต้องนำงานวิจารณ์ละครและดนตรีจากวัฒนธรรมอื่นมาร่วมวิเคราะห์ด้วย

ในส่วนที่เกี่ยวกับการวิจัยเชิงพัฒนานั้น คณะผู้วิจัยได้เชื่อเชิญให้ศิลปินร่วมสมัยสร้างงานชิ้นใหม่เพื่อนำมาใช้เป็นเนื้อหาของการฝึกวิจารณ์ในการจัดการสัมมนาเชิงปฏิบัติการในสาขาต่างๆ ทั้งที่จัดขึ้นเป็นส่วนหนึ่งของการประชุมใหญ่ประจำปี และที่จัดขึ้นเป็นการสัมมนาเชิงปฏิบัติการเฉพาะด้าน เป็นที่น่ายินดีที่ ศิลปินรับเชิญทั้งในสาขาวรรณศิลป์ ทศนศิลป์ ศิลปะการละคร และสังคีตศิลป์ ได้ทุ่มเทความสามารถในการสร้างงานตัวอย่างชิ้นมาเพื่อกระตุ้นให้เกิดการวิจารณ์ และท่านเหล่านี้ก็ยินดีรับคำสมนาคุณต่ำกว่า"ราคาตลาด"หลายเท่าตัวนัก นอกจากนี้ โครงการยังได้มีโอกาสนำเชิญทั้งศิลปินและนักวิจารณ์ชาวต่างประเทศมาเป็นวิทยากรในการสัมมนา ซึ่งท่านเหล่านี้ได้นำประสบการณ์ของตนมาแลกเปลี่ยนกับคณะผู้วิจัยและผู้เข้าร่วมสัมมนาด้วย ประเด็นที่ยังเป็นปัญหาอยู่ก็คือ การแสดงความคิดเห็นในกรอบของการสัมมนานั้นดำเนินไปด้วยดี แต่ผลลัพธ์ที่เป็นการวิจารณ์ลายลักษณ์ยังอยู่ในระดับที่ต่ำมาก ในกรณีของสาขาที่งานสร้างสรรค์ดำเนินไปด้วยดีอยู่แล้ว เช่น ทศนศิลป์ ซึ่งศิลปินไทยได้สร้างสรรค์อันได้รับการยอมรับในระดับนานาชาติมาแล้ว คณะผู้วิจัยจึงมุ่งที่จะหาคำตอบว่า การวิจารณ์ ทศนศิลป์จะเสริมความแข็งแกร่งของการสร้างสรรค์ได้อย่างไร สำหรับสาขาวรรณศิลป์นั้น ผู้วิจัยจำนวนหนึ่งมีส่วนร่วมในโครงการวิจัย "กวีนิพนธ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย : ประสพการณ์จากวรรณคดีไทย อังกฤษ อเมริกัน ฝรั่งเศส และเยอรมัน" มาแล้ว และข้อสรุปจากโครงการดังกล่าวก็ให้ความกระจ่างชัดไว้แล้วว่า งานวรรณศิลป์ของไทยอยู่ในระดับที่จะสื่อความกับงานของอารยประเทศได้ แม้ว่าการสื่อความดังกล่าวจะยังเป็นไปในรูปของ "ทวิวจน์ในจินตนาการ" (imaginary dialogue) คือ ตัวศิลปินสร้างสรรค์อาจจะยังมิได้เรียนรู้จากกันและกันโดยตรง แต่นักวิชาการสามารถที่จะสร้างเวทีแห่งทวิวจน์นี้ขึ้นมาได้ เมื่อตัววรรณศิลป์เป็นพลังทางปัญญาที่ข้ามชาติข้ามภาษาได้ เราก็อาจจะต้องตั้งคำถามว่า การวิจารณ์วรรณศิลป์จะดำเนินไปในรูปของพลังทางปัญญาที่ปราศจากพรมแดนได้หรือไม่

การวิจัยสาขาทั้ง 4 มีทั้งส่วนที่พ้องกันและแตกต่างกันออกไป ส่วนที่พ้องกันอันเห็นได้ชัดก็คือ ข้อผูกพันกับวัฒนธรรมมุขปาฐะ ในกรอบของวัฒนธรรมดังกล่าว การวิจารณ์ที่ทรงคุณค่าอาจสูญสลายไป เพราะเป็นการแสดงออกซึ่งทัศนวิจารณ์ในวงแคบ มิได้มีการบันทึกเอาไว้ แต่หลักการของมุขปาฐะขึ้นอยู่กับความเชื่อที่ว่า ศักยภาพในการสร้างมีอยู่ในตัวของบุคคลและเป็นพลังของชุมชน งานทุกประเภทจึงเป็นสิ่งที่สร้างใหม่ได้เสมอ ไม่มีความจำเป็นต้องเก็บไว้เป็นหลักฐาน แต่เราท่านก็ย่อมจะสำนึกได้ว่า ณ จุดใดจุดหนึ่งในวิวัฒนาการของวัฒนธรรมจะมีจุดเปลี่ยนที่เป็นการให้ความสำคัญต่อการบันทึกและการเก็บรักษามรดกทางปัญญา ดังเช่นใน

¹ เจตนา นาควัชร. "โลกาภิวัตน์ทางปัญญา : วิวาทะกวีนิพนธ์ร่วมสมัยไทย-ตะวันตก" ใน วิถีไทย : สรรนิพนธ์ทางวิชาการ เนื่องในวาระหนึ่งศตวรรษ ปรีดี พนมยงค์. (จรัญ โฆษณานันท์ : บรรณาธิการ) กรุงเทพฯ : โครงการจัดงานฉลอง 100 ปี รัฐบุรุษอาวุโส นายปรีดี พนมยงค์, 2543, หน้า 89-125.

กรณีของ"จารึกวัดโพธิ์" ซึ่งเป็นการประกาศความเป็นไทยของวัฒนธรรมไทย แม้ว่าสรรพวิทยาการที่บันทึกไว้ ณ "มหาวิทยาลัยศิลา" แห่งนี้อาจจะจัดได้ว่าเป็นมรดกทางปัญญาในรูปของการวิจารณ์โดยตรง ผลการวิจัยโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการสัมภาษณ์เป็นสิ่งที่ยืนยันได้ว่า ศิลปินสร้างสรรค์ของไทยมิได้ปฏิเสธคุณค่าของการวิจารณ์ และพร้อมที่จะยอมรับว่า ได้รับประโยชน์จากการวิจารณ์ เพียงแต่ตั้งเงื่อนไขว่า ขอให้วิจารณ์กันเป็นส่วนบุคคล โดยไม่มีการปรับการวิจารณ์ให้เป็นกิจสาธารณะ ที่น่าประหลาดใจก็คือ ศิลปินสร้างสรรค์จำนวนหนึ่งที่ยังยึดติดอยู่กับวัฒนธรรมการวิจารณ์ในลักษณะที่ว่าให้เป็นผู้ที่ได้รับการศึกษาจากประเทศตะวันตกมาแล้ว และบางคนก็มีบทบาทสำคัญในการเผยแพร่ศิลปะตะวันตก หรือนำศิลปะตะวันตกมาสร้างใหม่ในกรอบของสังคมไทย เมื่อสภาพการณ์เป็นเช่นนี้ ปริมาณของงานเขียนที่จัดได้ว่าเป็นงานวิจารณ์จึงมีอยู่ไม่มากนักในทางสาขา และผู้วิจัยก็ได้ใช้วิธีการของมุขปาฐะ อันได้แก่การสัมภาษณ์เป็นแนวทางในการแสวงหาข้อมูล ซึ่งก็ได้รับการตอบสนองอย่างดี และข้อมูลที่ได้รับบางครั้งอาจจะแสดงให้เห็นว่าการวิจัยได้ตกไปหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์ลับด้วยซ้ำ

ถึงกระนั้นก็ดี ประเด็นที่เกี่ยวกับปริมาณของงานวิจัยที่เป็นลายลักษณ์ลับอาจมิใช่เกณฑ์ที่จะวัดความแข็งแกร่งของการวิจารณ์ในแต่ละสาขาได้ วรรณคดีวิจารณ์ของไทยอาจจะมีประวัติความเป็นมาที่ยาวนานกว่าการวิจารณ์ในสาขาอื่น แต่คณะผู้วิจัยก็ยังไม่อยู่ในฐานะที่จะให้ข้อสรุปได้ว่า พลังทางปัญญาที่มีอยู่ในวรรณคดีวิจารณ์เข้มแข็งและเข้มข้นกว่าในสาขาอื่น แต่ประโยชน์ที่ได้รับจากข้อมูลลายลักษณ์ลับที่มีอยู่มากก็เป็นสิ่งที่มีอาจปฏิเสธได้ นั่นก็คือ ผู้วิจัยสามารถที่จะสร้างสรรค์นิพนธ์ในสาขาวรรณศิลป์ขึ้นมาจากผลงานของนักวิจารณ์ไทยเสียเป็นส่วนใหญ่ โดยได้นำผลงานของต่างชาติมาร่วมวิเคราะห์ด้วยเป็นจำนวนน้อย

ความมีชีวิตชีวาของการวิจารณ์ทัศนศิลป์อาจจะสะท้อนความเข้มข้นในการสร้างสรรค์ในตำแหน่งทัศนศิลป์ของไทยได้ด้วย และการที่ศิลปินไทยได้มีโอกาสสัมผัสกับการสร้างสรรค์นานาชาติอยู่ตลอดเวลา รวมทั้งได้มีโอกาสแสดงผลงานบนเวทีนานาชาติอย่างต่อเนื่อง น่าจะเป็นปัจจัยที่เอื้อให้การวิจารณ์ทัศนศิลป์มีได้อยู่ในวงที่คับแคบ ทั้งนี้เพราะนักวิจารณ์ (ซึ่งส่วนใหญ่เป็นศิลปินผู้ปฏิบัติเอง) มีความสำนึกในเรื่องมิตินานาชาติในระดับที่สูงมาก สรรพนิพนธ์ในสาขาทัศนศิลป์จึงเป็นทรัพย์สินของทั้งงานวิจารณ์ของไทย ของตะวันตก ของเอเชีย และภูมิภาคอาเซียน

การวิจารณ์ละครอาจจัดได้ว่าเป็นสาขาที่เป็นปัญหา ผลงานลายลักษณ์ลับที่มีอยู่ไม่มากนักเป็นการวิจารณ์ละครสมัยใหม่ตามแบบแผนตะวันตกเกือบทั้งสิ้น งานวิจารณ์ละครคลาสสิกของไทยและละครพื้นบ้านแทบหาไม่ได้เลย สภาพการณ์ที่เช่นนี้จะบ่งชี้ให้เห็นถึงปัญหาของวงการ อันรวมไปถึงเรื่องของศิลปินผู้แสดงและเรื่องของการศึกษาในทางด้านศิลปะการละครด้วย ภาควิชาศิลปะการละครที่ได้ก่อตั้งกันขึ้นมาในสถาบันอุดมศึกษาของไทยยังไม่มีทิศทางที่แน่ชัดว่า จะทำหน้าที่เป็นสถาบันการแสดงหรือเป็นสถาบันทางวิชาการ และการที่พยายามจะทำหน้าที่ทั้งสองนี้ไปพร้อมๆ กัน ก็ดูจะเป็นภาระที่หนักหน่วงเกินกว่าที่จะทำได้ดีเท่าที่ควร การวิจารณ์มิได้เป็นส่วนสำคัญของหลักสูตร แม้ว่าผู้สร้างและผู้เรียนจะวิจารณ์ผลงานการแสดง (อย่างไม่เป็นทางการ) อยู่ตลอดเวลา ผลงานการวิจารณ์ที่ปรากฏและเท่าที่ได้รวบรวมมาบรรจุไว้ในสรรพนธ์จึงเป็นงานของผู้ชมที่จัดได้ว่าเป็น"ผู้รักสมัครเล่น" และผลงาน

ที่จะมีคุณภาพก็มักจะมาจากผู้ที่มีพื้นฐานในด้านวรรณคดีศึกษา (ซึ่งก็อาจจะไม่แตกต่างจากวงการวิจารณ์ตะวันตกเท่าใดนัก) สรรนิพนธ์ดังกล่าวจึงมีลักษณะที่แตกต่างออกไปจากสาขาอื่นอยู่ไม่น้อย คือเป็นการสร้างภาพอุดมคติว่าการวิจารณ์ที่ดีน่าจะเป็นอย่างไร โดยที่ผลงานจำนวนไม่น้อยเป็นงานของต่างชาติ โดยเฉพาะของนักวิจารณ์แนวหน้าของตะวันตก

สำหรับการวิจารณ์สังคีตศิลป์นั้น อาจเป็นสาขาที่ชวนให้ฉงนสนเท่ห์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวกับดนตรีไทย(เดิม) ผู้วิจัยค้นพบว่า การที่ได้มีโอกาสพิจารณาหัตถดรรชนีไทยลงไปจนถึงแก่นถึงรากนั้น เป็นโอกาสให้ได้ค้นพบโครงสร้างบางประการของดนตรีไทย ที่อาจจะช่วยอธิบายปรากฏการณ์อื่นๆในกรอบของวัฒนธรรมไทยได้ด้วย เป็นที่สังเกตได้ว่า ข้อสรุปจำนวนมากที่ว่าด้วยนัยเชิงทฤษฎีของงานวิจัยนี้ มีรากฐานมาจากการวิเคราะห์ดนตรีไทย ทั้งๆที่ผลงานที่เป็นการวิจารณ์ลายลักษณ์ในสาขาดังกล่าวมีอยู่น้อยมาก อาจกล่าวได้ว่า ผู้วิจัยด้านดนตรีไทยทำหน้าที่เป็นผู้รู้ ผู้วิจารณ์และผู้วิจัยดนตรีไทยเสียเองพร้อมๆกับการพยายามศึกษางานเขียนของผู้อื่น ซึ่งมีอยู่น้อยมาก สำหรับการวิจารณ์ดนตรีคลาสสิกตะวันตกนั้น แม้ว่าผู้อ่านอาจจะไม่มากนัก แต่งานวิจารณ์ของนักวิจารณ์ไทยก็เชื่อว่ารู้คุณค่า ทั้งนี้ เพราะนักวิจารณ์ไม่ลังเลที่จะยกประเด็นสำคัญๆที่เกินเลยจากการวิจารณ์การแสดงขึ้นมาอภิปราย บ่อยครั้งที่การวิจารณ์ดนตรีคลาสสิกตะวันตกได้ทำหน้าที่เป็นการวิจารณ์สังคมไทยไปด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในเรื่องของบทบาทของศิลปะในสังคมที่กำลังถูกครอบงำด้วยวัตถุนิยมและบริโภคนิยม สำหรับงานวิจารณ์จากต่างประเทศที่คัดมาบรรจุไว้ในสรรนิพนธ์นั้น ผู้วิจัยให้ความสนใจเป็นพิเศษกับงานที่น่าจะเป็นแบบอย่างของงานวิจารณ์ที่ดีได้

8. แนวทางในการคัดเลือกบทวิจารณ์สำหรับสรรนิพนธ์

เพื่อให้การคัดสรรงานวิจารณ์นำมาบรรจุไว้ในสรรนิพนธ์ของทั้ง 4 สาขา มีทิศทางที่แน่ชัดพอสมควร คณะผู้วิจัยจึงได้ร่วมกันกำหนดแนวทางในการคัดเลือกบทวิจารณ์สำหรับสรรนิพนธ์เอาไว้ แนวทางดังกล่าวมิได้คัดลอกจากศาสตร์หรือตำราใด-ไม่ว่าไทยหรือเทศ หากแต่เป็นผลการสังเคราะห์จากประสบการณ์ของการวิจัยเอง กล่าวคือ เมื่อได้มีการกำหนดนิยามของ "การวิจารณ์" และของ "พลังทางปัญญา" เอาไว้ในเอกสารโครงการวิจัยแต่เริ่มต้นแล้ว ผู้วิจัยทั้ง 4 สาขาก็ได้แสวงหาข้อมูลจากแหล่งต่างๆ และในช่วงปีแรกของการวิจัยได้คัดสรรงานวิจารณ์ไว้สาขละ 20 บท ซึ่งผู้วิจัยพิจารณาว่าเข้าข่ายของนิยามที่ได้กำหนดไว้ จากนั้นจึงนำบทวิจารณ์ถึง 50 บทมาสังเคราะห์ เพื่อหาคุณลักษณะที่พอจะเรียกได้ว่าเป็นลักษณะของงานวิจารณ์ที่ดี แล้วจึงกำหนด "แนวทางในการคัดเลือกบทวิจารณ์สำหรับสรรนิพนธ์" ขึ้นร่วมกัน เพื่อใช้เป็นกรอบในการทำงานขั้นต่อไป อาจจำเป็นที่จะต้องชี้แจงไว้ ณ ที่นี้ด้วยว่า สรรนิพนธ์ทั้ง 4 สาขามุ่งคัดสรรงานวิจารณ์ ที่พอจัดได้ว่าเป็นงานวิจารณ์ที่ดี และงาน

วิจัยชิ้นนี้มีได้มุ่งที่จะให้ภาพรวมเชิงประวัติของการวิจารณ์ อันรวมถึงงานวิจารณ์ที่มีคุณภาพ และที่ไร้คุณภาพไปพร้อมๆ กัน ซึ่งอาจจะเป็นหัวข้อของการศึกษาวิจัยต่างหากจากโครงการนี้ แนวทางในการคัดสรรดังกล่าวมีดังนี้

- 8.1. ศึกษาแนวทางนิยาม "การวิจารณ์และพลังทางปัญญา" ดังที่ระบุไว้ในเอกสารโครงการวิจัย
 - 8.1.1. การวิจารณ์ หมายถึง การแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับงานศิลปะ บริบทของศิลปกรรม และ/หรือปัจจัยอื่นๆที่เกี่ยวข้อง เพื่อสร้างความเข้าใจในความหมายและความสำคัญในคุณค่าของตัวงาน ตลอดจนศิลปะโดยทั่วไป นอกจากนี้ ยังอาจรวมถึงการแสดงทัศนะที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะกับชีวิตและสังคมอีกด้วย
 - 8.1.2. พลังทางปัญญา หมายถึง ความรู้และความคิดที่นำไปสู่ความเข้าใจในเรื่องของการสร้างสรรค์ของมนุษย์ ตลอดจนปัจจัยที่เอื้อให้การสร้างสรรค์นี้ทำหน้าที่จรรโลงสังคมและมนุษยชาติ
- 8.2. สัดส่วนของผลงานที่แสดงในประเทศไทย และผลงานที่แสดงในต่างประเทศ (เขียนเป็นภาษาไทยหรือภาษาต่างประเทศก็ได้) อาจยืดหยุ่นได้ตามสาขา แต่จะต้องมีจำนวนของบทวิจารณ์งานศิลปะที่สร้างขึ้นหรือแสดงในประเทศไทยมากกว่าบทวิจารณ์งานที่สร้างขึ้นหรือแสดงในต่างประเทศ สำหรับเอกสารภาษาต่างประเทศจำต้องแปลเป็นไทย
- 8.3. งานที่จัดได้ว่าเป็นงานวิจารณ์ ไม่จำเป็นต้องอยู่ในรูปของบทวิจารณ์ที่จบในตัว อาจเป็นข้อความที่ตัดตอนมาจากงานเขียนที่เกี่ยวกับศิลปะในรูปแบบต่างๆ อันรวมถึงบทสัมภาษณ์ที่ได้รับการถ่ายทอดออกเป็นลายลักษณ์อักษรแล้ว กล่าวอีกนัยหนึ่งรูปแบบมิได้มีความสำคัญเท่ากับเนื้อหาที่จำต้องมีลักษณะเป็นการวิจารณ์
- 8.4. บทวิจารณ์ส่วนหนึ่งควรเป็นการวิจารณ์ตัวงานหรือเริ่มต้นด้วยการวิจารณ์ตัวงาน
- 8.5. บทวิจารณ์จำนวนหนึ่งอาจเป็นการวิจารณ์บริบท (วัฒนธรรม สังคม ประชาคม ศิลปะ ชีวิตประวัติ ภูมิหลัง มิติทางประวัติศาสตร์ หรือผลกระทบของศิลปะที่มีต่อสังคม ฯลฯ)
- 8.6. บทวิจารณ์เชิงหลักการ ปรัชญาสุนทรียศาสตร์ ที่มีลักษณะเป็นสากลพอที่จะถ่ายทอดข้ามชาติ ข้ามภาษา ข้ามยุคสมัยได้
- 8.7. ในทางลบ บทความที่ชี้ให้เห็นถึงความอ่อนด้อยของงานศิลปะบางชิ้นหรือบางประเภท ตลอดจนบริบทที่ก่อให้เกิดความอ่อนด้อยนั้น แต่เขียนในลักษณะติเพื่อก่อและเสนอแนะทางออกที่แสดงให้เห็นถึงความปรารถนาดีของผู้เขียน
- 8.8. บทวิจารณ์ที่สนับสนุนส่งเสริมปัญญาด้วยวัฒนธรรมลายลักษณ์

- 8.9. บทวิจารณ์ที่ชี้ให้เห็นว่า ความเปลี่ยนแปลงในลักษณะต่างๆ (ทางสังคม ทางเทคโนโลยี ทางการผลิต) มิใช่เป็นตัวทำลายคุณภาพและคุณค่าของงานศิลปะเสมอไป)
- 8.10. งานวิจารณ์ที่กระตุ้นให้ผู้อ่านสำนึกในคุณค่าของความเป็นมนุษย์และบทบาทของศิลปะในการจรรโลงคุณค่าดังกล่าว
- 8.11. เช่นเดียวกับสรณิพนธ์ในโครงการ "กวีนิพนธ์ในฐานะพลังทางปัญญา" ผู้วิจัยจะต้องเขียนบทนำโดยพิสดาร ให้คำอธิบายเป็นความเรียง และใส่เชิงอรรถตามความเหมาะสม

คณะผู้วิจัยมีความเห็นว่าแนวทางดังกล่าวมีความยืดหยุ่นพอที่เอื้อต่อการคัดสรรงานวิจารณ์มาบรรจุไว้ในสรณิพนธ์ทั้ง 4 สาขา และผู้เชี่ยวชาญส่วนใหญ่ทั้งไทยและต่างประเทศที่ได้รับเชิญให้มาประเมินโครงการก็เห็นพ้องต้องกันว่า แนวทางดังกล่าวไม่รัดรั้งตายตัวจนเกินไป และช่วยให้สรณิพนธ์มีทิศทางที่สนองวัตถุประสงค์ของการวิจัยได้

9. ผลการวิจัยและสรณิพนธ์ 4 สาขา

ผู้วิจัยทั้ง 4 สาขาได้เสนอรายงานย่อเฉพาะสาขามา ดังนี้ :

9.1. สาขาวรรณศิลป์

9.1.1. ภาพรวมของการวิจารณ์

การวิจารณ์วรรณคดีเป็นกิจกรรมทางปัญญาที่ดำเนินควบคู่มากับการสร้างสรรค์วรรณคดี ในระยะแรกเป็นการวิจารณ์แบบมุขปาฐะ หรือวิจารณ์ทางอ้อมโดยการสร้างใหม่แทนงานชิ้นเดิม ผู้วิจารณ์มักเป็นศิลปินผู้สร้างสรรค์ด้วย ในขณะเดียวกัน การวิจารณ์วรรณคดีที่เป็นลายลักษณ์อักษรปรากฏขึ้นในเวลาช่วง 100 ปีที่ผ่านมาเอง มีการตีพิมพ์บทวิจารณ์ในหนังสือพิมพ์และนิตยสารต่าง ๆ การวิจารณ์เป็นลายลักษณ์อักษรทำให้บทบาทของผู้วิจารณ์แยกออกมาจากผู้สร้างสรรค์ ผู้วิจารณ์ทำหน้าที่เป็น "สื่อกลาง" ระหว่างนักเขียนกับผู้อ่านที่เป็นมหาชน การศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญในการส่งเสริมการวิจารณ์วรรณกรรม ทำให้การวิจารณ์เริ่มปรับเปลี่ยนจากการแสดงความเห็นจากทัศนะส่วนตัวไปสู่การแสดงทัศนะที่มีหลักการและเป็นวิชาการมากขึ้น การวิจารณ์กลายเป็นส่วนสำคัญของการศึกษาวรรณคดีและเป็นวิธีการที่ดีที่สุดในการเข้าถึงวรรณคดี มีการนำหลักการวิจารณ์วรรณคดีจากทฤษฎีตะวันตกและทฤษฎีตะวันตกเข้ามาเผยแพร่ในการศึกษาระดับอุดมศึกษา ตั้งแต่ พ.ศ. 2485 การสร้างตำราวรรณคดีวิจารณ์เริ่มต้นขึ้นในช่วงเวลานี้ และเป็นตำราที่ทรงคุณค่าอยู่จนปัจจุบัน และยังเป็นที่ยึดอิงกันอย่างแพร่หลาย เช่น พระนิพนธ์เกี่ยวกับวรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ ของ

พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิปพงศ์ประพันธ์ (อ่านได้จากหนังสือ วิทยาวรรณกรรม หรือ ข้อคิดเกี่ยวกับภาษาและวรรณคดี) วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ ของ ดร. วิทย ศิวะศรียานนท์ การศึกษาวรรณคดีในแง่วรรณศิลป์ ของ พระยาอนุมานราชธน เป็นต้น จากการสอนวิชาวรรณคดีวิจารณ์ในระดับอุดมศึกษา ทำให้มีผลงานวิจารณ์ของนิสิตตีพิมพ์เผยแพร่ในวารสารของมหาวิทยาลัย ในขณะที่เดียวกัน หนังสือพิมพ์และนิตยสารหลายฉบับในเวลานั้นมีบทวิจารณ์วรรณคดีและวรรณกรรมตีพิมพ์จำนวนไม่น้อย จึงเห็นได้ชัดเจนว่าการวิจารณ์สาขาวรรณศิลป์มีอายุยาวนาน มีความต่อเนื่อง และมีปริมาณสูง นักวิจารณ์มีจำนวนมาก แม้น้อยคนจะมีโอกาสสร้างผลงานต่อเนื่องยาวนาน การเติบโตของการวิจารณ์ทำให้บทบาทของนักวิจารณ์แยกขาดจากนักเขียน และประสบการณ์ในฐานะนักอ่านและความคมเข้มของการนำเสนอทัศนะวิจารณ์เป็นคุณสมบัติสำคัญของนักวิจารณ์ ในบางครั้ง มีการวิจารณ์ซ้อนวิจารณ์อันเกิดจากการแสดงทัศนะที่แตกต่างกันของนักวิจารณ์ ซึ่งนับเป็นนิมิตรหมายอันดีของการสร้างวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ แต่ในขณะเดียวกัน บางครั้งก็มีการวิวาทะระหว่างนักเขียนกับนักวิจารณ์เพราะความไม่เข้าใจบทบาทของกันและกัน หรือเพราะนักเขียนไม่พึงพอใจท่าทีน้ำเสียงของผู้วิจารณ์ การวิวาทะนี้ไม่ก่อให้เกิดความบาดหมางรุนแรงนัก แต่น่าจะทำให้เกิดการปรับทัศนคติที่มีต่อสถานภาพและบทบาทของแต่ละฝ่ายมากยิ่งขึ้น

ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อวิจารณ์ในปัจจุบัน เกิดจากการที่นิตยสาร/วารสารทางวรรณกรรมบางเล่มต้องปิดตัวเองตามภาวะเศรษฐกิจ บางเล่มต้องลดพื้นที่สำหรับการวิจารณ์วรรณกรรม บางเล่มปรับเปลี่ยนคอลัมน์วิจารณ์วรรณกรรมไปเป็นบทความทั่วไปทางวรรณกรรม ปรากฏการณ์เหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าสื่อมวลชนส่งเสริมการวิจารณ์น้อยลง เพราะการวิจารณ์มีบทบาทน้อยในแวดวงวรรณกรรม อันสืบเนื่องมาจากปัญหาของการที่วัฒนธรรมในการเสพวรรณกรรมอ่อนแอลง เพราะคนรุ่นใหม่นิยมอ่านแบบผิวเผินมากกว่าเสพวรรณศิลป์อย่างลึกซึ้ง วรรณกรรมบางประเภทจึงไม่ได้รับการส่งเสริมจากฝ่ายผู้ผลิตเพราะมีผลรับทางธุรกิจน้อยเกินไป นอกจากปัจจัยของพื้นที่ในการตีพิมพ์บทวิจารณ์แล้ว ปัญหาอีกประการหนึ่งของการวิจารณ์คือขาดแคลนบทวิจารณ์ที่ลุ่มลึกและมีพลัง ปัญหานี้อาจเกิดจากการลดพื้นที่วิจารณ์หรือเกิดจากการปรับเปลี่ยนจุดประสงค์ของการนำเสนอเนื้อหาจากบทวิจารณ์ไปสู่บทความทั่วไป หรืออาจจะเกิดขึ้นจากการที่นักวิจารณ์อ่อนด้อยประสบการณ์ในการอ่าน ขาดทัศนะวิจารณ์ หรือขาดหลักการความรู้ในการวิจารณ์ รวมไปถึงการขาดแคลนวรรณกรรมที่สร้างสรรค์อันลุ่มลึกที่ทำทลายการวิจารณ์ ดังนั้น แม้ว่าสาขาวรรณศิลป์จะรวบรวมข้อมูลได้มากกว่าสาขาอื่น ๆ แต่ปัญหาต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้ส่งผลต่อการคัดเลือกสรรนิพนธ์บทวิจารณ์ที่มีพลังทางปัญญาตามกรอบแนวคิดของโครงการวิจัยฯ อยู่ไม่น้อย

9.1.2. สรรนิพนธ์

สาขาวรรณศิลป์ได้คัดเลือกสรรนิพนธ์บทวิจารณ์วรรณกรรมที่จัดได้ว่ามีพลังทางปัญญา รวม 50 บท พร้อมทั้งเขียนบทวิเคราะห์ บทวิจารณ์ที่คัดสรรนี้เขียนขึ้นในระหว่าง พ.ศ. 2480 - 2544 สรรนิพนธ์บทวิจารณ์มีความหลากหลายในด้านรูปแบบแนวคิด และวิธีการนำเสนอ สรรนิพนธ์บางส่วนทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมประสบการณ์ทางวรรณกรรมระหว่างผู้เขียนกับผู้อ่าน สรรนิพนธ์บางส่วนทำหน้าที่ตีความหมาย ขยายความคิดของผู้เขียนให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นโดยใช้ "ศาสตร์" ต่างๆ สรรนิพนธ์บางส่วนช่วยชี้แนะทิศทางของการสร้างสรรค์วรรณกรรม เตือนให้ผู้เขียนตระหนักถึงสถานการณ์ ความเคลื่อนไหวของสังคมที่ส่งผลกระทบต่อนักเขียน กล่าวถึงบทบาทของผู้อ่านและหน้าที่ของผู้วิจารณ์ เป็นต้น จะเห็นได้ว่า สรรนิพนธ์บทวิจารณ์เหล่านี้มิได้ให้คำตอบสุดท้ายที่มีต่องานวรรณกรรม แต่จะกระตุ้นให้ผู้อ่านเกิดการ "ครุ่นคิดพินิจนึก" ต่อไป สรรนิพนธ์เหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าบทวิจารณ์ที่มีพลังทางปัญญาอาจมีคุณค่าเสมอต่องานวรรณกรรมหรือยิ่งกว่า การวิจารณ์จึงเป็นพลังปัญญาของสังคม ที่ส่งผลต่อผู้อ่าน ผู้เขียน และแวดวงวรรณกรรมโดยรวม การส่งเสริมวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์จึงมีความสำคัญที่จะทำให้มีการพัฒนาคุณภาพของศิลปะอันส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพของชีวิตและสังคมด้วย

9.2. สาขาทัศนศิลป์

9.2.1. ภาพรวมของการวิจารณ์

จากการศึกษาสถานะของวงการวิจารณ์ทัศนศิลป์ของผู้วิจัย กล่าวได้ว่าต้นทางของการวิจารณ์ทัศนศิลป์เมื่อกว่า 50 ปีมาแล้วเริ่มต้นมาพร้อมๆ กับการตั้งหลักของศิลปะในทิศทางที่พัฒนามาจนถึงปัจจุบัน และโดยภาพรวมแล้ว การวิจารณ์ทัศนศิลป์ก็อยู่ในมือของผู้สร้างสรรค์เสียเป็นส่วนใหญ่ ความจำเป็นในช่วงเริ่มต้นของวงการทัศนศิลป์ที่ต้องเผยแพร่ให้สาธารณชนเห็นคุณค่าของงานศิลปะทำให้ผู้สร้างสรรค์จำนวนหนึ่งต้องทำหน้าที่เป็นนักวิจารณ์ไปด้วย บทบาทสำคัญของผู้สร้างสรรค์ที่มีต่อวงการวิจารณ์จากจุดเริ่มต้นนั้นยังฝังรากลึกอยู่แม้ในปัจจุบัน ศิลปินและผู้ชมจำนวนหนึ่งอาจคิดและเชื่อมั่นว่า ผู้สร้างสรรค์ คือ ผู้รู้ทางการวิจารณ์ แต่จากการวิจัยจนถึงขณะนี้ก็ยังไม่มียืนยันใดๆ ที่บ่งชี้ชัดในเรื่องนี้ได้ ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาการวิจารณ์ไม่ได้เป็นเพียงกลไกของการเผยแพร่และการอธิบายให้เห็นถึงคุณค่าของศิลปะเท่านั้น แต่ยังเป็นการแสดงความคิดทางศิลปะผ่านการวิจารณ์ของผู้สร้างสรรค์หรือของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการสร้างสรรค์ซึ่งทำหน้าที่เป็นนักวิจารณ์ด้วย เมื่อการวิจารณ์ไม่ได้กระจายอยู่ในมือของผู้รู้หลายฝ่าย อุดมคติที่ว่า การวิจารณ์ควรจะทำหน้าที่เป็นกลไกของการพัฒนาการสร้างสรรค์ในวงการศิลปะจึงกลายเป็นการผลักดันทิศทางศิลปะที่ขาดดุลยภาพ

การศึกษาที่มุ่งเน้นไปทางด้านของการสร้างสรรค์และมองข้ามความสำคัญของการประวัติศาสตร์ศิลปะร่วมสมัยก็ส่งผลกระทบยาวต่อการวิจารณ์เช่นเดียวกัน จากการสัมมนาที่โครงการนี้จัดขึ้นหลายครั้ง ผู้เข้าร่วมสัมมนาส่วนใหญ่เป็นผู้ที่กำลังศึกษาในระดับอุดมศึกษา แสดงถึงความต้องการที่ชัดเจนที่จะเรียนรู้ทั้งด้านทฤษฎี และด้านปฏิบัติการการวิจารณ์ การแสวงหาความรู้นอกสถาบันการศึกษาเช่นนี้อาจเป็นสัญญาณที่บ่งบอกว่า การศึกษาทั้งด้านปฏิบัติการสร้างสรรค์และด้านวิชาการศิลปะยังไม่มีความเข้มแข็งเพียงพอที่จะสร้างความมั่นใจให้แก่ผู้ที่กำลังศึกษาในการที่จะสร้างการวิจารณ์ ในเรื่องนี้สรณิพนธ์ที่ได้จากการวิจัยในโครงการนี้อาจมีส่วนช่วยเสริมองค์ความรู้ด้านการวิจารณ์ได้บ้าง

บทบาทของสื่อต่อการวิจารณ์ก็มีอยู่ไม่น้อย แม้สื่อมวลชนของไทยในขณะนี้จะได้รับการยอมรับว่ามีเสรีภาพและการแสดงออกทางความคิดได้อย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบกับสื่อมวลชนของประเทศเพื่อนบ้าน แต่เมื่อพิจารณาถึงการวิจารณ์ทัศนศิลป์ที่มีอยู่เป็นจำนวนมากในสื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ ผู้วิจัยกลับพบว่ามีผลงานการวิจารณ์ที่จัดได้ว่าเป็นพลังทางปัญญาอยู่ไม่มากนัก ยิ่งไปกว่านั้น ในช่วงเวลาที่เศรษฐกิจถดถอยเช่นนี้ สื่อจำนวนหนึ่งก็แสดงให้เห็นชัดเจนว่า ไม่สามารถให้พื้นที่ต่อนักวิจารณ์ "หน้าใหม่" ได้ หรือสื่อบางฉบับก็ลดหรือถึงกับตัดการวิจารณ์ทัศนศิลป์ออกไป ข้อเท็จจริงดังกล่าวนี้สอดคล้องกับผลการวิจัยที่บ่งชี้ว่า ความเข้มข้นของการวิจารณ์ทัศนศิลป์มีกระจายอยู่ในแหล่งข้อมูลที่เป็นสิ่งพิมพ์หลากหลายชนิด อาทิ สูจิบัตรของนิทรรศการศิลปะ คำนำของหนังสือ หรือ บทความทางวิชาการในวารสารทางวิชาการ เป็นต้น

9.2.2. สรณิพนธ์

ในส่วนของสรณิพนธ์ที่คัดเลือกมาจำนวน 50 บท พร้อมบทวิเคราะห์ของผู้วิจัยนั้น แม้ผู้วิจัยจะสำรวจการวิจารณ์จากอดีตมาจนถึงปัจจุบัน แต่สรณิพนธ์ฉบับนี้ไม่ใช่ประวัติศาสตร์ศิลปะร่วมสมัย หรือประวัติศาสตร์การวิจารณ์ทัศนศิลป์"ฉบับย่อ" ทั้งนี้เพราะเกณฑ์ในการคัดเลือกมิได้ขึ้นอยู่กับผลกระทบของงานวิจารณ์นั้นๆที่มีต่อประวัติศาสตร์ หากเป็นประเด็นและการยกประเด็นขึ้นอภิปรายในบทวิจารณ์ซึ่งแสดงให้เห็นถึงพลังปัญญาที่อยู่ในบทวิจารณ์นั้น อย่างไรก็ตาม ประเด็นของการวิจารณ์ในสรณิพนธ์ฉบับนี้ก็สะท้อนภาพรวมของวงการทัศนศิลป์ได้ในหลายทิศทาง ในด้านการสำรวจศิลปะดั้งเดิมของไทยก็มีบทวิจารณ์จากมุมมองทางสุนทรียศาสตร์ หรือด้วยกลวิธีและความรู้ด้านสังคมวิทยา-มานุษยวิทยา ส่วนการวิจารณ์เชิงสำรวจพัฒนาการจากอดีตสู่ปัจจุบันซึ่งชี้ให้เห็นทั้งจุดเด่นและจุดด้อยของวงการทัศนศิลป์ไทยนั้นก็มีความชัดเจนอยู่ไม่น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อมีการเปรียบเทียบข้อเขียนจากนักวิจารณ์ไทยกับนักวิจารณ์ชาวต่างประเทศที่แสดงทัศนะในเรื่องเดียวกัน ในส่วนของการแสดงจิตสำนึก

เชิงสังคมและการตั้งประเด็นถกเถียงในเรื่องพุทธศิลป์ก็ล้วนเป็นประเด็นที่มีผู้วิจารณ์ได้อย่างน่าสนใจยิ่ง ความโดดเด่นของทิศทางศิลปะในบางด้านก็มีผู้ยกขึ้นมาศึกษาอย่างละเอียดถี่ถ้วน อาทิ งานศิลปะในแนวเซอร์เรียลลิสม์ หรือศิลปะไทยแนวประเพณีที่มีผู้นำมาสร้างสรรค์ใหม่ ซึ่งการศึกษาดังกล่าวมุ่งเน้นของการวิจารณ์ที่จัดได้ว่าเป็นพลังปัญญาที่ชัดเจน

ในการคัดเลือกสรรนิพนธ์ผู้วิจัยยังพบว่า งานศิลปะที่ไม่ใช่งานชิ้นเยี่ยมก็อาจกระตุ้นให้เกิดการวิจารณ์ที่ดีขึ้นมาได้ ดังที่ปรากฏว่ามีบทวิจารณ์งานศิลปะของศิลปินสมัครเล่น หรือบทวิจารณ์ศิลปะพื้นบ้าน หรือแม้แต่บทวิจารณ์ศิลปะที่ว่าด้วยของปลอมก็ตาม งานทัศนศิลป์ในปัจจุบันมีพัฒนาการไปในด้านรูปแบบและสื่อวิธีการแสดงออกมาอย่างมาก ทั้งแนวคิดและวิธีการใหม่ๆ ตลอดจนการใช้เทคโนโลยีเข้าช่วยการสร้างสรรค์ล้วนเป็นประเด็นที่ควรพิจารณาศึกษา สำหรับบทวิจารณ์ในแนวนี้นักวิจารณ์ไทยสร้างผลงานอยู่บ้าง แต่ไม่เด่นชัดนัก ผู้วิจัยจึงคัดเลือกบทวิจารณ์ซึ่งเป็นประสบการณ์จากต่างประเทศเข้ามาเสริมประเด็นนี้ด้วย ในด้านของปัจจัยและบริบทแวดล้อมที่มีผลกระทบต่อการสร้างสรรค์ของศิลปินและความก้าวหน้าของวงการศิลปะประเด็นเหล่านี้ก็มีรวมอยู่ในสรรนิพนธ์ด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ยังมีประเด็นปลีกย่อยอีกจำนวนหนึ่งที่เป็นผลงานของผู้ที่จัดได้ว่าอยู่ "นอกวงการทัศนศิลป์" ซึ่งแสดงความคิดเห็นวิจารณ์อันมีคุณค่า สำหรับสาระสำคัญในงานวิจารณ์ดังกล่าวทั้งหมด ผู้วิจัยได้นำมาเขียนในบทวิเคราะห์รวมไว้ด้วย ในบทวิเคราะห์สาขาศิลปะเพื่อชี้ให้เห็นภาพรวมและพัฒนาการของการวิจารณ์ทัศนศิลป์ไทยที่จัดได้ว่าเป็นพลังปัญญาของสังคมร่วมสมัย

9.3. สาขาศิลปะการละคร

9.3.1. ภาพรวมของการวิจารณ์

ในช่วงเวลา 75 ปีที่ผ่านมา (พ.ศ. 2469 – 2544) การวิจารณ์ละครเวที(แบบลายลักษณ์)มีพัฒนาการมาพร้อมกับความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง สังคม วัฒนธรรมและค่านิยม สังเกตได้ว่า ในยุคสมัยที่ประเทศไทยมีการปกครองในแบบสมบูรณาญาสิทธิราช หรือ ในยุคต่อมาที่มีผู้นำประเทศเป็นเผด็จการนั้น การวิจารณ์เชิงลายลักษณ์เป็นเรื่องที่พบเห็นได้น้อยอย่างยิ่ง และถ้าพบ ก็เป็นการวิจารณ์จากผู้มีบารมี เช่น พระเจ้าแผ่นดิน หรือ เจ้านาย ซึ่งลักษณะที่พบนั้น มักจะเป็นการวิจารณ์ในจดหมายส่วนตัว หรือ อาจเป็นคำวิพากษ์ตามอัตวิสัยโดยครุณาฏศิลป์เป็นต้น ระหว่างปี พ.ศ. 2469 – 2471 ปรากฏจดหมายข่าวของคณะละครหลายคณะ ซึ่งเน้นการประชาสัมพันธ์ข่าวละคร ระหว่างปี 2481 – 2487 นั้น รัฐบาลในสมัยจอมพลแปลก พิบูลสงคราม ซึ่งมีบทบาทในการออกพระราชกฤษฎีกาที่ใช้ในการบังคับบัญชาข้าราชการในกรมศิลปากร

ตลอดจนศิลปินด้านการแสดงทุกประเภท และออกกฎหมายให้มีการจัดการแสดงบางประเภท โดยเฉพาะละครพื้นบ้าน เป็นการสร้างทัศนคติชาตินิยมที่ยึดเอาวัฒนธรรมแบบอิงตะวันตกเป็นสำคัญ บรรยายภาคเผด็จการทางการเมืองมีผลกระทบมากต่อการวิจารณ์ ทำให้การวิจารณ์เชิงลายลักษณ์ขอบเขายิ่ง กล่าวได้ว่าการวิจารณ์เริ่มมีจุดเริ่มต้นที่ชัดเจนขึ้นอีกครั้งเมื่อมีพัฒนาการของสื่อสิ่งพิมพ์ นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2502 เห็นได้จากการตีพิมพ์ภาพ ข่าวประชาสัมพันธ์และรายงานวัฒนธรรม(เช่นการแสดงโขนละคร หรือ นาฏศิลป์)ในสยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์

เป็นที่น่าสังเกตว่างานวิจารณ์ที่เริ่มปรากฏในยุคแรกๆนั้นเกิดขึ้นพร้อมๆกับการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัยทางการเมืองและการกำเนิดละครเวทีแบบสมัยใหม่(ตะวันตก) กล่าวคือ เริ่มปรากฏงานวิจารณ์ละครหลังปี 2516 เป็นต้นมา โดยเริ่มต้นจากการแสดงปฏิบัติการเชิงอัตวิสัย รายงานเหตุการณ์และแสดงความคิดเห็นบ้างอย่างประปราย แล้วค่อยๆพัฒนามาเป็นบทวิจารณ์ละครที่เขียนโดยผู้ที่มีความรู้ด้านการละคร สิ่งที่น่าสนใจก็คือ ในเวทีของการเขียนวิจารณ์ละครตลอดมาทุกยุคสมัยนั้น หลายๆครั้งเป็นการเขียนโดยผู้เขียนที่ไม่ได้มีพื้นฐานความรู้ด้านการละคร แต่สามารถแสดงทัศนะต่อการไปชมละครได้อย่างเสรี โดยมากนิยมการเขียนแบบเล่าเรื่องย่อแล้ววิจารณ์อย่างประปราย ข้อเรียกร้องในการสร้างงานวิจารณ์นั้นมีมากขึ้นเมื่อเข้าสู่ยุค 2520 เป็นต้นมา ปรากฏบทความที่ว่าด้วยศาสตร์และศิลป์ของการวิจารณ์เป็นระยะๆ ในขณะที่สังคมไทยเริ่มมีละครเวทีในมหาวิทยาลัยมากขึ้น และบทวิจารณ์ละครเวทีก็เริ่มมีมากขึ้นตามลำดับ แต่ก็สังเกตได้ว่า การวิจารณ์ละครไทยนั้นกลับไม่มีเลย หากมีก็จะพบในวัฒนธรรมมุขปาฐะ เช่นการสัมมนาเชิงวิชาการ หรือการสัมภาษณ์ อีกทั้งยังไม่มีการให้ความสนใจอย่างจริงจังต่อการละครที่เกิดขึ้นในภูมิภาคต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการแสดงแบบพื้นบ้านหรือละครเวทีก็ตาม

ในขณะที่การวิจารณ์ในสาขาทัศนศิลป์มักจะตกอยู่ในมือของ “ผู้รู้” หรือ “ผู้สร้างสรรค์” เฉพาะกลุ่ม แต่การวิจารณ์ละครเวทีนั้นมักจะตกอยู่ในมือของนักเขียนคอลัมน์วัฒนธรรมและชาวบ้านเทิ่งซึ่งสามารถเขียนครอบคลุมการแสดงได้กว้างและหลายประเภท ซึ่งนักเขียนเหล่านี้ส่วนใหญ่แล้วไม่ได้มีพื้นฐานความรู้ด้านการละครมาเพียงพอ ไม่ว่าจะเป็นด้านกระบวนการสร้างสรรค์หรือด้านประวัติศาสตร์ก็ตาม บทวิจารณ์ที่มีคุณภาพจึงเป็นสิ่งที่พบเห็นได้ยาก และมักจะเกิดจากนักเขียนอิสระที่มีความรู้และมีความสามารถทางวรรณศิลป์ ซึ่งอาจจะเขียนบทวิจารณ์เป็นบางช่วงแล้วก็เงียบหายไป และเมื่อประเทศไทยได้ก้าวเข้าสู่ยุคบริโภคนิยมที่ใช้ “การขาย” เป็นเครื่องชี้วัดความสำเร็จ คอลัมน์วิจารณ์ละครเวทีจึงได้รับความนิยมน้อยกว่าคอลัมน์วิจารณ์ภาพยนตร์ พื้นที่ในการเขียนจึงมีจำกัด อีกทั้งความด้อยประสิทธิภาพในการปลูกฝังความรู้ความเข้าใจต่อเรื่องสุนทรียศาสตร์ตั้งแต่เยาว์วัย ทำให้ช่องว่างระหว่างผู้สร้างสรรค์งานละครเวทีกับประชาชนทั่วไปจึงห่างขึ้นไปเรื่อยๆ การวิจารณ์ละครเวทีจึงกลายเป็นเรื่องที่ห่างเหินกระแสการรับรู้ของประชาชนทั่วไป และกลายเป็นเรื่องของผู้มีใจรักเพียงกลุ่มเล็กๆ

แม้ว่า จะปรากฏการตีพิมพ์บทวิจารณ์มากขึ้นในช่วง 2536 – 2544 แต่กลับพบว่า บทวิจารณ์ที่มีคุณสมบัติสอดคล้องหรือใกล้เคียง “แนวทางในการคัดเลือกบทวิจารณ์สำหรับสรณิพนธ์” มีอยู่จำนวนค่อนข้างน้อย เนื่องจากบทวิจารณ์ส่วนใหญ่ นั้น มักจะมีลักษณะของการประชาสัมพันธ์หรือรายงานประสบการณ์มากกว่าที่จะเป็นงานวิจารณ์ที่แท้จริง อีกทั้งงานที่มีลักษณะเชิงวิจารณ์นั้น มักจะถูกจำกัดด้วยลักษณะเฉพาะของสื่อสิ่งพิมพ์ ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์รายวัน หรือ นิตยสารเพื่อความบันเทิง จึงไม่ค่อยเอื้อให้เกิดงานวิจารณ์ที่เป็นงานเขียนที่ตรงกับลักษณะของสรณิพนธ์ ผู้วิจัยจึงจำเป็นต้องศึกษาและค้นคว้าบทวิจารณ์จากต่างประเทศเพิ่มเติม และพบว่า มีลักษณะของพัฒนาการใกล้เคียงกันกับพัฒนาการของไทย คือ เริ่มต้นจากการบรรยายประสบการณ์ตามอัตวิสัย ค่อยๆ พัฒนามาเป็นบทวิจารณ์ที่วิเคราะห์อย่างลึกซึ้งในเรื่องการตีความและการใช้ความคิดรวบยอดในการกำกับการแสดง สังเกตได้ว่า บทวิจารณ์ของต่างประเทศที่ปรากฏในวารสารทางศิลปะนั้นในยุคปลายศตวรรษที่ 20 นั้น มีคุณภาพดีถึงดีมากเป็นส่วนใหญ่ นักวิจารณ์มีความรอบรู้หลายด้าน งานเขียนประเภทหลังนี้ มีลักษณะที่ใกล้เคียงงานนิพนธ์ทางปรัชญาและยังคงไว้ซึ่งการเป็นบทวิจารณ์ละครอย่างมีประสิทธิภาพด้วย จึงได้ทำการคัดเลือกบทวิจารณ์ดังกล่าวนี้มาแปลและวิเคราะห์เพื่อบรรจุให้เป็นส่วนหนึ่งของสรณิพนธ์ด้วย

9.3.2. สรณิพนธ์

สรณิพนธ์ทั้ง 50 บทที่ได้จัดทำขึ้น สามารถแบ่งออกเป็นหลายประเภทได้แก่ บทวิจารณ์ละครเวที บทสัมภาษณ์ บทปาฐกถา บทความทางปรัชญาความคิด นัยที่ได้จากสรณิพนธ์นั้น สามารถพบได้ในบทวิเคราะห์เฉพาะบท แม้ว่าการแสวงหาผลงานที่จะนำมาบรรจุในสรณิพนธ์นั้นเกิดจากการสำรวจข้อมูลการวิจารณ์มาตลอด 75 ปี แต่จุดมุ่งหมายในการทำสรณิพนธ์นี้ก็มิใช่การรวบรวมประวัติศาสตร์การวิจารณ์ แต่เป็นสรณิพนธ์ที่ต้องการชี้ให้เห็นถึง “พลังทางปัญญา” ของบทวิจารณ์

โดยสรุปแล้วผลงานที่ได้นำมาบรรจุไว้ในสรณิพนธ์สะท้อนว่า การวิจารณ์นั้นเป็นไปได้ในหลายทิศทาง นับตั้งแต่การให้สัมภาษณ์ การแสดงปาฐกถา และการเขียนซึ่งแสดงออกจากการอบความคิดที่แตกต่างกัน ไม่ว่าจะเป็นกรอบความคิดในเชิงการเมือง ประวัติศาสตร์ มนุษยศาสตร์ อักษรศาสตร์ และสุนทรียศาสตร์ โดยเป็นการกลั่นกรองความรู้สึกนึกคิดและประสบการณ์ต่างๆ ให้ออกมาเป็น “ความคิดรวบยอด” หรือ “ประเด็นสำคัญ” จนกระทั่งสามารถเป็นพลังทางปัญญาต่อผู้อ่าน ผู้สร้างงาน และเป็นปัจจัยสำคัญต่อพัฒนาการทางศิลปะ ชีวิตและสังคม

9.4. สาขาสังคีตศิลป์

9.4.1. ภาพรวมของการวิจารณ์

จากการดำเนินการวิจัยมาตั้งแต่แรกเริ่มจนถึงปัจจุบัน พอจะเห็นได้ว่าบทบาทของการวิจารณ์เป็นสิ่งที่แสดง "พลังทางปัญญา" ให้กับสังคมไทยในระดับหนึ่ง และด้วยรูปแบบที่ต่างกัน ซึ่งแม้จะยังไม่เป็นไปในวงกว้าง แต่ก็มีแนวโน้มที่ดีขึ้น ทั้งในเชิงลายลักษณ์ มุขปาฐะ และผ่านสื่ออิเล็กทรอนิกส์ ทั้งนี้อาจเป็นด้วยระบบการศึกษาทางดนตรีที่กว้างขวางขึ้น ตลอดจนผู้ที่เสนอบทวิจารณ์ต่างๆ ในสื่อต่างให้ความสนใจในการพัฒนาการวิจารณ์ให้เป็นไปในทิศทางที่เกิดประโยชน์และมีพลังทางปัญญากับสาธารณชนมากขึ้น รวมทั้งบทบาทของการวิจารณ์ยังครอบคลุมถึงการชี้ถึงปัจจัยต่างๆ โดยรอบที่ส่งผลต่อการแสดงดนตรี สำหรับการวิจารณ์แบบมุขปาฐะนั้น ยังคงเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทยที่มีอาจปฏิเสธได้ และสามารถส่งผลให้กับสังคมและวงการดนตรีได้ไม่น้อยกว่าลายลักษณ์ ส่วนการปรับรูปแบบของมุขปาฐะให้เป็นลายลักษณ์คงต้องค่อยเป็นค่อยไป ซึ่งในบางกรณีในส่วนผู้ปฏิบัติอาจให้ความสนใจต่อการวิจารณ์เชิงมุขปาฐะมากกว่าลายลักษณ์ สำหรับการวิจารณ์ที่เป็นลายลักษณ์เท่าที่มีอยู่มิได้มุ่งวิจารณ์เนื้อหาทางดนตรีแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่มีการให้ทัศนะวิจารณ์ในด้านของบริบทด้วย อันรวมถึงการบริหารจัดการที่ส่งผลต่อวงการดนตรี เนื่องจากการแสดงดนตรีมีน้อยและเป็นไปอย่างจำกัด จึงทำให้ไม่สามารถกระตุ้นการวิจารณ์ให้มีความตื่นตัวเท่าที่ควร และการวิจารณ์ก็ยังไม่สามารถครอบคลุมถึงดนตรีที่หลากหลาย ทั้งนี้อาจขึ้นอยู่กับโอกาสในการแสดง และความสนใจของผู้ทำงานวิจารณ์ที่มีต่อดนตรีที่ยังคงไม่กระจายไปในทุกรูปแบบของการแสดง

จากการจัดสัมมนา และการเสวนาเกี่ยวกับการวิจารณ์ ได้พบว่าการวิจารณ์สัปดาห์ละมีลักษณะที่แตกต่างไปจากการวิจารณ์ด้วยลายลักษณ์หรือมุขปาฐะที่ใช้กันอยู่ทั่วไป นั่นก็คือคือ การใช้ "ดนตรีวิจารณ์ดนตรี" ซึ่งเป็นอีกมิติหนึ่งของการวิจารณ์ที่แสดงให้เห็นถึงนัยของการวิจารณ์ได้ทั้งในด้านดนตรีและบริบท แต่ทั้งนี้การวิจารณ์ลักษณะดังกล่าวหากจะถ่ายทอดสู่สาธารณชนก็จำเป็นต้องให้ผู้วิจารณ์ถ่ายทอดนัยทางดนตรีที่วิจารณ์กันออกมาอย่างชัดเจนเป็นลายลักษณ์ ซึ่งอาจเป็นข้อจำกัดอย่างหนึ่งสำหรับนักวิจารณ์ที่ไม่มีประสบการณ์ และพื้นความรู้ ความเข้าใจในลักษณะการแสดงที่มีนัยของการวิจารณ์ในลักษณะนี้ (ดูตอนที่ 17 ข้างท้ายนี้)

9.4.2. สรรนิพนธ์

จากสรรนิพนธ์ทั้งหมด 50 บท ซึ่งรวมทั้งดนตรีไทยและตะวันตก เห็นได้ชัดเจนว่ามีหลากหลาย ทั้งเนื้อหาและวิธีการนำเสนอ โดยบทสรรนิพนธ์ของไทย เมื่อเปรียบเทียบกับตะวันตกแล้วจะพบว่าบทวิจารณ์ของไทยมักมุ่งแสดงความเห็นเป็นกรณีไป รวมทั้งการใช้ประสบการณ์ของผู้วิจารณ์เป็นแนวทางหลัก ซึ่งต่างจากบทวิจารณ์จากต่างประเทศที่แสดงทัศนะต่างๆ ได้อย่างกว้างขวางกว่า และที่สำคัญเป็นการศึกษาถึงกรณีต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ซึ่งทั้งนี้เป็นเรื่องของสถานภาพของผู้วิจารณ์ที่มี

ความสนใจและภูมิหลังที่แตกต่างกัน นอกจากนี้การแสดงทัศนะวิจารณ์แบบไทย อาจแสดงออกในรูปของการการเขียนบันทึกเหตุการณ์ การเล่าเรื่องและบรรยายเหตุการณ์ต่างๆ ซึ่งดูเสมือนเป็นการรายงาน หรือ ถ่ายทอดประสบการณ์ต่อกัน แต่แฝงนัยของการวิจารณ์อยู่ไม่น้อย โดยที่ผู้เขียนมิได้ตั้งใจที่จะแสดงความเห็นเชิงวิจารณ์อย่างชัดเจน ทั้งนี้เป็นเพราะแนวคิดและวิธีการที่จะวิจารณ์ของไทยนั้น โดยชนบมักจะไม่ยกเอาเหตุการณ์ต่างๆเป็นอุทาหรณ์ให้ผู้อ่านผู้ฟังได้คิดหรือตีความเอง จึงต่างจากการวิจารณ์ในชนบอื่นที่แสดงเจตนาอย่างชัดเจนในการแสดงความเห็นเชิงวิจารณ์ หรือเจตนาอย่างหนึ่งอย่างใดของผู้เขียนว่ามีจุดประสงค์เช่นไร สรุปได้ว่าชนบบางประการในวัฒนธรรมไทยอาจไม่สร้างแรงจูงใจในการแสดงความเห็นเชิงวิจารณ์อย่างเปิดเผยและชัดเจน

10. ข้อสรุปเกี่ยวกับหลักการวิจารณ์

ในขั้นเริ่มแรกคณะผู้วิจัยมิได้ต้องการที่จะให้ข้อสรุปในลักษณะที่เป็นเกณฑ์หรือหลักการที่เกี่ยวกับการวิจารณ์ เพราะใครที่จะให้ท่านผู้อ่านได้หาข้อสรุปเองจากผลการวิจัย แต่ในการประชุมประจำปีและในการสัมมนาเชิงปฏิบัติการหลายครั้ง มีผู้เข้าร่วมกิจกรรมหลายท่านคิดว่ามีความจำเป็นที่จะต้องให้ข้อสรุปในแนวดังกล่าว เพราะจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษารื่องของการวิจารณ์ ผู้วิจัยใครที่จะตอบสนองความต้องการดังกล่าว แต่ก็จำต้องชี้แจงว่า หลักการวิจารณ์ที่เสนอมานี้ เป็นเพียงการหลอมรวมประสบการณ์ที่ได้จากการวิจัยบนฐานของข้อมูล ทั้งที่เป็นลายลักษณ์ มุขปาฐะ และข้อสังเกตต่างๆที่ได้รับมาจากกิจกรรมอันหลากหลายของโครงการ ฯ โดยที่ผู้วิจัยพยายามที่จะสังเคราะห์เกณฑ์ออกมาอย่างกว้างๆ ซึ่งน่าจะเรียกว่าเป็น ข้อสังเกตที่ว่าด้วยการวิจารณ์ที่ดี มากกว่าที่จะเป็นไปในรูปของ*กวีศาสตร์เชิงกำหนดทิศทาง (normative poetics)* ทั้งนี้ จะขอให้ข้อเสนอแนะในรูปของการอภิปรายมากกว่าจะเป็นข้อกำหนดที่ตายตัว

ในการจำแนกหลักการวิจารณ์ดังกล่าว คณะผู้วิจัยจำเป็นต้องยึดกรอบโครงของนิยามมโนทัศน์การวิจารณ์ที่ได้เสนอเอาไว้ในตอนๆ 8.1 ข้างต้นนี้ โดยที่จะให้ข้อเสนอเป็น 4 กลุ่มด้วยกันคือ : หลักการที่ว่าด้วยศิลปะและงานศิลปะ หลักการที่ว่าด้วยบริบทของศิลปกรรมและ/หรือปัจจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง หลักการที่ว่าด้วยการรับงานศิลปะ และหลักการที่ว่าด้วยกิจแห่งการวิจารณ์

10.1 ศิลปะและงานศิลปะ

นักวิจารณ์จำนวนไม่น้อยมีความนอบน้อมถ่อมตนพอที่จะยอมรับว่า การวิจารณ์เป็นกิจหตุติยภูมิ คือ เป็นการแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับศิลปะและงานศิลปะ มิใช่เป็นวาทกรรมเอกเทศ ในแง่นี้การวิจารณ์จึงให้ความสำคัญเป็นพิเศษต่อดวงงานศิลปะ โดยอาจขยายวงออกไปด้วยการนำประสบการณ์ของงานศิลปะอันหลากหลายมาวิจารณ์

เปรียบเทียบ หรืออาจให้ทัศนะที่มีลักษณะทั่วไปในรูปของข้อคิดเชิงสุนทรียศาสตร์ที่ด้วยศิลปะโดยองค์รวม เป็นที่แน่ชัดว่า ผู้วิจารณ์จะต้องมีความเข้าใจดีพอในเรื่ององค์ประกอบของศิลปะ เทคนิค และกระบวนการสร้างสรรค์ จึงจะอยู่ในฐานะที่จะตีความงานศิลปะได้อย่างน่าเชื่อถือ หมายความว่า แม้ผู้วิจารณ์จะมีได้เป็นศิลปินสร้างสรรค์ แต่ก็จำเป็นต้องแสวงหาความรู้เกี่ยวกับการสร้างสรรค์

ในส่วนที่เกี่ยวกับการตีความนั้นเป็นการที่ผู้วิจารณ์นำประสบการณ์ที่แฝงอยู่ในตัวงานศิลปะมาทาบกับประสบการณ์ส่วนตัวเพื่อหาข้อสรุปบางประการที่เกี่ยวกับความหมายของงาน ซึ่งผู้วิจารณ์ที่ดีมักจะสามารถอธิบายความได้โดยจับมโนทัศน์หลักจากงานศิลปะต้นแบบมาเป็นตัวชี้นำการวิจารณ์

ขั้นต่อไป อันถือได้ว่าเป็นกิจอันยากยิ่งของการวิจารณ์ คือ การประเมินคุณค่า ซึ่งอาจเป็นได้ทั้งการประเมินตัวงาน ผู้สร้างงาน และปัจจัยอื่นๆ ที่สัมพันธ์กับการสร้างงาน การประเมินคุณค่าอาจพิจารณาได้หลายลักษณะ คือ อาจเป็นคุณค่าเชิงสุนทรียะ คุณค่าเชิงปัญญา คุณค่าเชิงจริยธรรม หรือเป็นการประสานสัมพันธ์ระหว่างคุณค่าต่างๆ ในแง่นี้ ผู้วิจารณ์จะพึงแต่เพียงสามัญสำนึกส่วนตัวได้ แต่จำเป็นต้องแสวงหาความรู้จากศาสตร์แขนงต่างๆ มาเป็นตัวหนุน อาทิ สุนทรียศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ปรัชญา และจริยศาสตร์

10.2 บริบทของศิลปกรรมและ/หรือปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจารณ์ที่มีความสามารถคงจะมีได้มุ่งวิจารณ์แต่เฉพาะตัวงานศิลปะโดยมิได้นำข้อมูลอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องมาพิจารณาด้วย ในทางตรงกันข้าม ความรู้ที่เกี่ยวกับบริบทในด้านต่างๆ อาทิ บริบททางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม สังคม อันรวมถึงภูมิหลังของผู้สร้างงาน ย่อมช่วยให้ผู้วิจารณ์มีความเข้าใจที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นเกี่ยวกับงานศิลปะที่นำมาวิจารณ์ ในแง่นี้วิธีการที่รู้จักกันในนามของ "ปฏิฐานนิยม" (positivism) น่าจะเอื้อประโยชน์ต่อการวิจารณ์ได้ ถ้าผู้วิจารณ์มิได้ผูกติดอยู่กับการแสวงหาข้อมูลและข้อเท็จจริงแต่เพียงเท่านั้น หากแต่รู้จักนำข้อมูลดังกล่าวมาอธิบายขยายความให้เกิดความเข้าใจในศิลปกรรมให้ดียิ่งขึ้น งานวิจัยนี้ได้ชี้ให้เห็นแล้วว่า สภาพแวดล้อมที่ปรารถนาจะได้เกิดขึ้นในวงการการวิจารณ์ของไทย ทั้งนี้และทั้งนั้นก็เพราะวิทยาการที่เกี่ยวข้องกับศิลปะยังอ่อนแออยู่ และความแข็งแกร่งเชิงปฏิฐานนิยมที่มีอยู่ในบางสาขาก็ยังไม่พัฒนาไปถึงขั้นที่จะเอื้อให้เกิดการวิจารณ์ได้ สรุปได้ว่า ผู้วิจารณ์ที่ดีจะต้องมีคุณสมบัติรอบด้าน อันรวมทั้งความอ่อนไหวทางอารมณ์ความรู้สึก และทั้งความรู้รอบไปพร้อมๆ กัน ความหมกมุ่นอยู่กับวิทยาการทางศิลปะจึงมิได้เป็นอุปสรรคต่อการวิจารณ์เสมอไป ผู้รู้ที่เป็นคนช่างคิดย่อมอยู่ในฐานะที่จะพิสูจน์ให้เห็นได้ว่า คำเตือนที่มาจากภูมิปัญญาไทยที่ว่า "รู้มากยากนาน" นั้น ใช้ไม่ได้กับกิจแห่งการวิจารณ์

10.3 การรับและผู้รับงานศิลปะ

นักวิจารณ์จัดได้ว่าเป็นตัวแทนของผู้รับงานศิลปะซึ่งพร้อมที่จะแสดงความคิดเห็นเพื่อให้งานศิลปะมีกลไกในการควบคุมคุณภาพ ผู้รับที่ดีมักจะเป็นผู้ที่สามารถใช้จินตนาการร่วมไปกับงานต้นแบบ หรืออีกนัยหนึ่ง สามารถอ่านใจผู้สร้างได้ แต่ก็มีได้หมายความว่า ความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุประสงค์ของผู้สร้างกับการตีความของผู้รับโดยมีจินตนาการเป็นตัวเชื่อม นั้น จะเป็นสมการที่ตายตัวเสมอไป นักวิจารณ์อาจทำหน้าที่เกินจากผู้รับงานสามัญธรรมดาในแง่ที่ว่า สามารถทำหน้าที่ได้มากกว่าการติดตามเพราะชอบที่จะคิดต่อและคิดแย้งไปพร้อมกันด้วย รวมถึงการนำประสบการณ์ในการได้สัมผัสกับศิลปะอันหลากหลายมาเชื่อมโยงกับการวิจารณ์ ทั้งนี้และทั้งนั้น มีความจำเป็นที่ผู้วิจารณ์จะต้องมีความชัดเจนพอที่จะสื่อความรู้สึกนึกคิดและข้อคิดเห็นต่างๆ ไปยังผู้อื่นได้ด้วย ผู้อื่นในที่นี้อาจหมายถึงผู้รับโดยทั่วไป หรือกลุ่มผู้วิจารณ์ด้วยกัน หรือศิลปินเจ้าของงานและศิลปินสร้างสรรค์อื่นๆ ผลกระทบของการวิจารณ์ที่มีต่อศิลปินเจ้าของงานและศิลปินอื่นๆ น่าจะเอื้อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางศิลปะได้มากกว่าผลกระทบในลักษณะอื่นๆ

มโนทัศน์ที่ว่าด้วย มหาชน (public) อาจแตกต่างกันอยู่บ้าง ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับมหาชนผู้รับงานศิลปะ และมหาชนผู้รับงานวิจารณ์ จริงอยู่ มหาชนทั้งสองกลุ่ม ในบางครั้งก็อาจเป็นกลุ่มเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของกับศิลปะร่วมสมัย แต่ในกรณีอื่นๆ ก็อาจเป็นคนละกลุ่มก็ได้ เพราะผู้วิจารณ์ทำหน้าที่แนะนำศิลปกรรมที่มหาชนบางกลุ่มอาจจะมีได้มีโอกาสสัมผัสโดยตรง ในบางครั้งก็เป็นการวิจารณ์งานศิลปะข้ามยุคและข้ามถิ่นที่ไปพร้อมๆ กัน ในแง่นี้ ผู้วิจารณ์จำเป็นต้องคิดเอาไว้ในใจอยู่เสมอว่า กำลังจะสื่อความกับมหาชนกลุ่มใด ผู้วิจารณ์ที่มีประสบการณ์สูงเท่านั้นจึงจะอยู่ในฐานะที่สามารถถ่ายทอดความคิดเห็นของตนไปสู่กลุ่มของผู้รับอันหลากหลายได้

ผลการวิจัยชี้ทางไว้อย่างชัดเจนว่า งานวิจารณ์ที่ดีย่อมทำหน้าที่ในการให้การศึกษสำหรับประชาชน (public education) ไปพร้อมกันด้วย จริงอยู่ ศิลปกรรมต้นแบบก็ทำหน้าที่นี้โดยตรงได้อยู่แล้ว แต่ในบางครั้ง การสื่อความจากศิลปินไปสู่มหาชนอาจยังมีอุปสรรคอยู่บ้าง นักวิจารณ์จึงอาสาเข้ามาทำหน้าที่ในการ "ปรับคลื่น" ให้ตรงกัน การวิจารณ์ในฐานะวาทกรรมทฤษฎีจึงเป็นการเสริมงานต้นแบบด้วยการเพิ่มเติม พูดให้ชัด พูดขยายความ โดยมุ่งปรับประสบการณ์ของงานศิลปะต้นแบบให้เป็นประสบการณ์ทางปัญญาให้แก่มหาชน กล่าวคือ เป็นการชวนให้คิดต่อหรือคิดแย้ง อันจัดได้ว่าเป็นกระบวนการที่สร้างพลังทางปัญญาให้แก่สังคมได้ด้วย

ในแง่นี้ ใจหายของงานวิจัยซึ่งมุ่งประสงค์จะให้การวิจารณ์ศิลปะทำหน้าที่ในการเสริมสร้างพลังทางปัญญาและวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ให้แก่สังคมร่วมสมัยนั้น (ดูข้อ 2.4) จึงเป็นการเรียกร้องภารกิจอันหลากหลายจากกิจกรรมการวิจารณ์ ซึ่งจำเป็นจะต้องมีขอบเขตที่กว้างขวางพอที่จะครอบคลุมทั้งตัวงานศิลปะ และบริบทของศิลปกรรม

กันรวมถึงกระบวนการศึกษา การเผยแพร่ การจัดการและการส่งเสริมสนับสนุน นอกจากนี้ ยังเรียกร้องความมั่งคั่งทางจิตกรรมในการที่จะใช้การวิจารณ์เชิงประเมินคุณค่าในฐานะที่เป็นเสียงแห่งมโนธรรมให้แก่สังคมได้ด้วย หมายความว่า แม้จะเริ่มต้นจากการวิจารณ์ตัวงานศิลปะ แต่ก็อาจเดินไปจนสุดทางด้วยการวิจารณ์ชีวิตและสังคมด้วย ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจารณ์จึงเกี่ยวโยงไว้ที่จะมีความทะเยอทะยานที่จะปรับตัวขึ้นสู่ระดับของวาทกรรมและความคิดเชิงวิพากษ์

10.4 กิจแห่งการวิจารณ์

แม้ว่าการวิพากษ์วิจารณ์จะยืนยันว่าพื้นฐานดั้งเดิมของการวิจารณ์แบบไทยคือการแสดงความคิดเห็นในรูปของมุขปาฐะ แต่สังคมไทยก็ได้พัฒนามาถึงขั้นที่เรียกร้องตัวเองให้เป็นสังคมประชาธิปไตย อันเกี่ยวด้วยเกณฑ์กติกาสาธารณะที่โปร่งใส การวิจารณ์จึงเกี่ยวโยงไว้ที่จะต้องวางตัวให้เป็น *กิจสาธารณะ* นั่นก็หมายความว่าผู้วิจารณ์ต้องพร้อมที่จะเสนอทัศนะวิจารณ์ของตนต่อสาธารณะและรับผิดชอบต่อสิ่งที่ตนนำเสนอ ถ้า "จารีกรัตน์โพธิ์" เป็นต้นแบบของการนำภูมิปัญญาของประชาชนมาบอกกลับให้เป็นสมบัติของสาธารณะ การวิจารณ์ก็น่าจะเดินไปในแนวทางเดียวกัน กล่าวอีกนัยหนึ่ง นักวิจารณ์นำภูมิปัญญาจากงานศิลปะมาถ่มถนอม นำไปครุ่นคิดพินิจนึก แล้วถ่ายทอดออกมาเป็นวาทกรรมชุดภูมิที่มุ่งสืบทอดภูมิปัญญาต้นแบบด้วยกิจอันเป็นสาธารณะ หากคิดเช่นนั้นแล้ว เรื่องของจรรยาบรรณแห่งการวิจารณ์ก็ย่อมจะเป็นกติกาสังคมที่ฝังอยู่ในใจของผู้วิจารณ์ทุกคน แม้ว่าจะต้องวิจารณ์ในทางลบ แต่ผู้วิจารณ์ที่ดีก็ย่อมไม่ลืมหลักการขั้นพื้นฐานของการวิจารณ์ที่ว่าจะไม่มุ่งยุยงผู้ถูกวิจารณ์ให้ตกเวทีไป แต่จะวิจารณ์เพื่อให้เขาเหล่านั้นอยู่บนเวทีต่อไปได้อีกนานแสนนานอย่างมีศักดิ์ศรีและเกียรติภูมิ ถ้าหลักการใหญ่เป็นเช่นนั้น กิจแห่งการวิจารณ์จึงเป็นการแสวงหาทางสายกลางระหว่างอัตวิสัยกับอภิปรัชญา นั่นก็คือ นักวิจารณ์จำเป็นต้องปลุกและปลุกความอ่อนนไหวทางอารมณ์เพื่อที่จะสัมผัสกับความหมายและคุณค่าของศิลปกรรมให้ได้ แต่ในขณะเดียวกันก็ย่อมรู้จักที่จะถอยห่างออกมาเพื่อหาจุดยืนซึ่งมีความเป็นกลางพอที่จะเอื้อให้ผู้วิจารณ์สามารถใช้เหตุผลกับกฎปฏิบัติทางกรรมเนืองของตนออกมาให้ได้ ความสามารถในการแสดงออก โดยเฉพาะการแสดงออกด้วยภาษาจึงเป็นคุณสมบัติที่ผู้วิจารณ์พึงมี นักวิจารณ์ที่ดีก็ย่อมจะรู้จักปรับระดับของภาษาให้เหมาะสมกับความที่จะสื่อ ถึงจะซมก็ซมไม่ให้เจ้าตัวเหิง ถึงจะตลกก็ตลกด้วยมุกตลกที่ไม่น่าจะก่อให้เกิดความบาดหมาง ยิ่งไปกว่านั้นก็ชอบที่จะรู้จักเสนอทางออกให้แก่ศิลปินโดยที่ไม่ทำให้เกิดความรู้สึกว่าเป็นสั่งสอนโดยตรง วิธีการที่กล่าวมานี้หากขึ้นอยู่กับการระดมความเห็นของผู้วิจารณ์เอง

ในส่วนที่เกี่ยวกับทฤษฎีนั้น ผู้วิจารณ์ที่มีความชัดเจนย่อมได้สั่งสมความรู้และความคิดในเชิงทฤษฎีมากมายพอแล้ว เมื่อได้สัมผัสกับงานศิลปะ ก็ย่อมที่จะนำทฤษฎีอันเหมาะสมมาช่วยในการตีความและ/หรือการประเมินคุณค่าได้เป็นอย่างดี นักวิจารณ์ที่ดี

ยอมไม่ตั้งทฤษฎีไว้ล่วงหน้า แล้วจับงานศิลปะ "เข้าช่อง" ซึ่งวิธีการดังกล่าวในบางครั้งก็เป็นการบิดเบือนความหมายและคุณลักษณะเฉพาะของงานศิลปะ สิ่งทีงานวิจัยชิ้นนี้พยายามจะเสนอเพิ่มเติมขึ้นมาก็คือ การแสวงหานัยเชิงทฤษฎีจากการที่ได้สัมผัสกับงานศิลปะต้นแบบ และจากการศึกษางานวิจารณ์อันหลากหลาย ข้อเสนอที่ว่าด้วย "ทฤษฎีจากแผ่นดินแม่" จัดได้ว่าเป็นการเสนอแนวทางในการอธิบายงานศิลปะและปรากฏการณ์ในวิถีชีวิตไทยจากการสกัดและหลอมรวมความคิดเชิงทฤษฎีจากประสบการณ์ของไทยที่ใกล้ชิดตัวขึ้นมาเอง

ในลักษณะเดียวกันกับการสร้างทฤษฎี"จากแผ่นดินแม่" มโนทัศน์ที่ว่าด้วยศิลปะสองทางให้แก่งกันและการวิจารณ์สองทางให้แก่งกัน (จุดตอนที่ 16) ก็เป็นสิ่งที่ยืนยันวิถีชีวิตและแนวคิดของไทยได้เช่นกัน สรุปได้ว่านักวิจารณ์ย่อมต้องมีความตื่นตัวอยู่ตลอดเวลาในเรื่องของกระแสความคิดทั้งที่ใกล้ตัวและที่ไกลตัว จะเห็นได้ว่างานวิจัยชิ้นนี้พยายามที่จะชี้ให้เห็นว่า สังคมไทยมีวัฒนธรรมการวิจารณ์และความคิดเชิงวิจารณ์ที่เป็นของตนเอง และแนวคิดดังกล่าวก็สามารถสื่อความและเชื่อมโยงกับแนวคิดของต่างชาติได้ (จุดตอนที่ 18 ที่ว่าด้วย "มิตินานาชาติ") เท่ากับเป็นการยืนยันว่า ถ้าเป็นตัวของตัวเองไปจนสุดทางแล้ว ก็จะปรับตัวให้เป็นสมาชิกของประชาคมนานาชาติได้โดยสะดวก

11. สื่อ

จุดหมายปลายทางของงานวิจัยนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในส่วนที่เกี่ยวกับการพัฒนานั้น ต้องการที่จะเห็นว่า การวิจารณ์สามารถที่จะเป็นพลังทางปัญญาให้แก่สังคมร่วมสมัยได้ ในแง่นี้ บทบาทสาธารณะของวิจารณ์จึงเป็นสิ่งที่พึงปรารถนา และการปรับการวิจารณ์ให้เป็นกิจสาธารณะก็ย่อมจะต้องพึงพาวัฒนธรรมลายลักษณ์ และกลไกที่สำคัญของวัฒนธรรมดังกล่าวส่วนหนึ่งก็คือ สื่อสิ่งพิมพ์นั่นเอง โดยที่สื่อประเภทอื่นอาจจะยังมีบทบาทที่ไม่อาจเทียบได้กับสื่อสิ่งพิมพ์ ผลการวิจัยอาจจะให้ภาพที่ยังห่างไกลจากสภาวะอุดมคติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในช่วงของวิกฤตเศรษฐกิจในรอบ 4 ปีที่ผ่านมา สื่อสิ่งพิมพ์จำเป็นต้องต่อสู้เพื่อความอยู่รอด นิตยสารซึ่งทำหน้าที่เป็นสื่อในการวิจารณ์ศิลปะจำเป็นต้องปิดกิจการไปเป็นจำนวนมาก ส่วนที่เหลืออยู่อันรวมถึงหนังสือพิมพ์รายวันด้วยนั้น ก็จำเป็นต้องตัดพื้นที่ที่เคยให้แก่งานวิจารณ์ศิลปะลงไปจริงอยู่สื่อบางฉบับที่ยังดำรงอยู่ได้และดำเนินกิจการโดยมีผลกำไรนั้นจำเป็นต้องมีการปรับตัวให้เข้ากับความต้องการของตลาด โดยที่ในบางครั้งก็ต้องให้น้ำหนักกับข่าวที่น่าตื่นเต้น หรือการต่อสู้ทางการเมือง รวมทั้งต้องพึงการโฆษณา ส่วนที่เป็นเรื่องของศิลปวัฒนธรรมอาจจะถูกรวบไปไว้กับส่วนที่เป็นเรื่องของบันเทิง ซึ่งใช้รูปแบบของการรายงานข่าวโดยที่ยังไม่เป็นการวิจารณ์เต็มรูป สภาพการณ์ที่ว่ามีใช้เกิดขึ้นแต่เฉพาะสื่อของของไทย จากการที่ได้สัมภาษณ์

ศาสตราจารย์และนักวิจารณ์ชาวอังกฤษท่านหนึ่งก็ได้กล่าวว่า ในปัจจุบันสื่อสิ่งพิมพ์ในสหราชอาณาจักรลดความสำคัญของการวิจารณ์ศิลปะลงไปมาก มีหนังสือพิมพ์ระดับชาติอยู่เพียงฉบับเดียวที่ยังรักษาความเข้มข้นในด้านการวิจารณ์ศิลปะเอาไว้ได้โดยที่ยังมีการว่าจ้างนักวิจารณ์ประจำ ในขณะที่ฉบับอื่นๆพึ่งนักวิจารณ์อิสระ สภาพการณ์ในอเมริกาเหนือก็ไม่ได้แตกต่างไป นิตยสาร American Theatre ฉบับเดือนกันยายน 2001 ลงบทความที่บ่งบอกถึงความถดถอย โดยให้คำพิพากษาว่า "สื่อยักษ์ของอเมริกาไม่ใส่ใจศิลปะ และถึงเวลาแล้วที่ผู้นำทางวัฒนธรรมจะต้องตอบโต้บ้าง" ข้อมูลเหล่านี้ดูจะไม่ให้กำลังใจต่อนักวิจารณ์ของไทยเรามากนัก

พัฒนาการของวิชานิเทศศาสตร์ที่มุ่งจะสร้างบัณฑิตรุ่นใหม่เพื่อสนองสื่อต่างๆนั้น อาจจะได้สร้างคุณูปการเท่าที่ควรในเรื่องของการสนับสนุนการวิจารณ์ ทั้งนี้เพราะนักนิเทศศาสตร์ใช้ความรู้รอบรู้ในวงกว้างมากกว่าที่จะเจาะลึกไปเฉพาะในด้านของศิลปวัฒนธรรม สื่อสิ่งพิมพ์ที่ยังรักษาพื้นที่ในเรื่องของศิลปะและวัฒนธรรมเอาไว้ได้ด้วยผลงานของบัณฑิตนิเทศศาสตร์เหล่านี้ มักมุ่งเสนอข่าวศิลปวัฒนธรรมที่มีลักษณะทั่วไป และยังไม่อาจพัฒนาขึ้นมาเป็นการวิจารณ์ศิลปะอย่างเต็มรูป จากการที่ได้สัมผัสกับนักข่าวศิลปะมาพอสมควร ผู้วิจัยมีความเห็นว่า เขาเหล่านั้นมีความตั้งใจดี แต่ไม่มีโอกาสที่จะได้ศึกษาเรื่องและแสวงหาความรู้ในทางลึก เพราะต้องเขียนงานลงตีพิมพ์เป็นจำนวนมาก จนแทบจะเรียกได้ว่าเกินขีดความสามารถในระดับบุคคล งานวิจารณ์ที่จัดได้ว่าทรงคุณค่าส่วนใหญ่จึงเป็นผลงานของนักวิชาการที่ได้รับเชิญให้เขียนมาลงเป็นครั้งคราว ขาดความต่อเนื่อง แม้ว่าคุณภาพของงานแต่ละชิ้นอาจจะจัดได้ว่า อยู่ในเกณฑ์ที่น่าพึงพอใจ แต่ก็เรียกได้ว่าเป็น "ช้อยกเว้น" มากกว่า "กฎเกณฑ์" งานวิจารณ์อันทรงคุณค่าที่ได้นำมาบรรจุไว้ในสรรนิพนธ์ส่วนหนึ่งมาจากกลุ่มที่จัดได้ว่าเป็นช้อยกเว้นเหล่านี้

สำหรับวิทยุและโทรทัศน์นั้น การจัดรายการที่เป็นการวิจารณ์กระทำได้ยากมาก ครั้งหนึ่งวิทยุยังเป็นเวทีที่ให้ความหวังอยู่บ้าง แต่สภาพการณ์ได้เปลี่ยนไปแล้ว เพราะเวลาและคลื่นกระจายเสียงได้กลายเป็นสินค้าที่มีการซื้อขายกันด้วยกลไกของตลาด และการวิจารณ์ย่อมมีอาจแข่งขันได้ในฐานะที่เป็นสินค้า แม้แต่งานสร้างสรรค์ทางทางศิลปะเองก็ถูกเบียดตกเวทีไปมากแล้ว ดังตัวอย่างของรายการดนตรีไทยของศิลปินแห่งชาติท่านหนึ่ง ซึ่งครั้งหนึ่งเคยได้รับการบรรจุไว้ในรายการวิทยุกระจายเสียงช่วง 6.00-7.00 น. เช้าวันอาทิตย์ และมาบัดนี้ก็ได้สูญเสียพื้นที่นั้นไปแล้ว สื่อของไทยไม่ได้มีเวลาที่จะเพาะตัวขึ้นมาให้เป็นพลังทางปัญญาของสังคม ดังเช่นในอารยประเทศบางประเทศ ซึ่งรัฐและองค์กรเอกชนการกุศลยังรักษาความเข้มข้นทางศิลปวัฒนธรรมเอาไว้ได้ สื่อไทยเติบโตเร็วขึ้นมาพร้อมกับบริโภคนิยมและพาณิชย์นิยม จึงมีอาจทำหน้าที่เป็นเครื่องมือให้แก่ศิลปวัฒนธรรมได้เท่าที่ควร

สำหรับสื่ออิเล็กทรอนิกส์ เช่นระบบอินเตอร์เนตนั้นก็เปิดโอกาสให้ได้มีการแสดงทัศนะวิจารณ์กันอย่างเข้มข้น แต่เท่าที่ได้มีการสำรวจมา ยังไม่อาจกล่าวได้ว่าระบบดังกล่าวมีกลไกในการควบคุมคุณภาพ และในการรักษาจรรยาบรรณและวัฒนธรรมอันดี อีกทั้งยังมีอาจถือได้ว่าข้อวิจารณ์ที่แสดงตอบโต้กันนั้น มีลักษณะเป็นสาธารณะ ซึ่งผู้วิจารณ์จะต้องแสดงความรับผิดชอบ จึงอาจกล่าวได้ว่า สื่อดังกล่าวยังต้องการเวลาที่จะพิสูจน์ตัวเอง

สังคมไทยอาจเป็นสังคมที่อยู่ได้ด้วย "ช้อยกเว้น" มากกว่า "กฎเกณฑ์" ไม่ว่าตลาดจะมีลักษณะเช่นใดก็ยังมีกลุ่มคนจำนวนหนึ่ง ที่ยังให้ความสำคัญต่อความอยู่รอดของศิลปวัฒนธรรม คณะผู้วิจัยได้รับความเอื้อเฟื้อจากนิติสารและหนังสือพิมพ์รายวันบางฉบับ ซึ่งให้พื้นที่ในการตีพิมพ์บทวิจารณ์ของผู้วิจัยอย่างต่อเนื่องตลอดมา โดยเฉพาะหนังสือพิมพ์รายวันฉบับหนึ่ง พร้อมทั้งจะรับพิมพ์งานวิจารณ์ขนาดยาวจากผู้วิจัย เมื่อได้พิจารณาแล้วว่ามีสาระที่หนักแน่นพอ นอกจากนั้น ในระยะหลังนี้ก็มีผู้สร้าง "หนังสือทำมือ" ออกมาเผยแพร่โดยตรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรูปของหนังสือกวีนิพนธ์ เรื่องสั้น และบทวิจารณ์ ถึงผู้อ่านจะมีจำนวนน้อย แต่การผูกใจเข้าหากันดูจะเป็นลักษณะของ "วัฒนธรรมบางระจันแห่งวรรณศิลป์" ที่ว่านี้ นิติสารขนาดเล็กจัดทำโดยนิสิตนักศึกษาและนักเขียนก็สมัครเล่นเกิดขึ้นหลายฉบับ โดยใช้ต้นทุนที่จำกัดและอยู่ได้ด้วยสมาชิก ซึ่งอาจเริ่มต้นด้วยจำนวน 300-500 เล่ม แต่ก็ขยายวงออกไปทีละเล็กละน้อย นิติสารขนาดเล็กเหล่านี้ให้พื้นที่แก่งานวิจารณ์อย่างเต็มที่ และผู้ที่เขียนงานวิจารณ์ก็ดูจะเข้ามาในวงการด้วยหลักเกณฑ์ที่ว่า "เพราะรักจึงสมัครเข้ามาเล่น" ไม่มีค่าเขียน ไม่มีทุนที่เป็นเงินตรา มีแต่ความมุ่งมั่นที่จะแสดงออกซึ่งวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ จะเรียกว่าการวิจารณ์ในลักษณะดังกล่าว เป็นสมบัติสาธารณะได้หรือไม่ ก็อาจจะยังเป็นประเด็นที่ต้องถกเถียงกันอยู่สำหรับสังคมไทยในปัจจุบัน คำว่า "มหาชน" หรือ "สาธารณะ" (public) อาจจะมีได้ขึ้นอยู่กับการจำนวนมากหรือน้อย แต่อาจจะเป็นเรื่องของผู้ที่มีจิตปฏิบัติต่อศิลปะมากกว่า

12. อุดมศึกษา

ผู้ที่คณะผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ทั้งที่เป็นชาวไทยและชาวต่างประเทศเห็นพ้องต้องกันว่า การวิจารณ์จะดำเนินรุดหน้าไปได้ก็ด้วยการที่นักวิจารณ์เป็นผู้ที่มีความรู้ในสาขาของตน และองค์ความรู้ที่จะมาหนุนการวิจารณ์ก็น่าที่จะเป็นกิจของการศึกษาและวิจัยในระดับอุดมศึกษา แต่ผู้ที่ได้มาร่วมโครงการโดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้เข้าร่วมประชุมและสัมมนายืนยันว่า สถาบันอุดมศึกษามีใช่แหล่งเพาะนักวิจารณ์ และแม้แต่เครื่องมือเบื้องต้น เช่น หนังสือและตำราที่ว่าการวิจารณ์ ตลอดจนการเรียนการสอนการวิจารณ์ก็ยังขาดตกบกพร่องอยู่มากภายในกรอบของการศึกษาที่เป็นทางการ ข้อสังเกตที่กล่าวมานี้อาจจะไม่เป็นกลางนัก เพราะในการศึกษาบางสาขา เช่น ทัศนศิลป์และศิลปะการละครนั้นมีการวิจารณ์เชิงปฏิบัติเป็นส่วนหนึ่งของการเรียนการสอนอยู่แล้วในรูปของผู้สอนวิจารณ์งานของผู้เรียนหรือผู้เรียนวิจารณ์งานซึ่งกันและกัน ถึงกระนั้นก็ตามเราก็คงจะต้องยอมรับว่า การวิจารณ์เชิงปฏิบัติในรูปแบบดังกล่าวยังมิได้ก่อตัวขึ้นมาเป็นองค์ความรู้ที่มีหลักการและทฤษฎีรองรับซึ่งจะถ่ายทอดกันต่อไปได้ในฐานะที่เป็นกระบวนวิชา (discipline) ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดของการไม่เอื้อต่อกันระหว่างการสร้างสรรคภาควิชาปฏิบัติกับการเรียนการสอนที่เป็นวิชาการก็คือ การที่ทัศนศิลป์มิได้รับแรงหนุนจากการศึกษาประวัติศาสตร์ศิลป์ในประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวกับศิลปะร่วมสมัย ศาสตราจารย์ทาง

ประวัติศาสตร์ศิลป์ของไทยท่านหนึ่งได้กล่าวไว้ว่าเป็นเชิงหลักการว่า ประวัติศาสตร์ศิลป์ต้องการสร้างองค์ความรู้ที่มั่นคงและเชื่อถือได้ จึงจำเป็นจะต้องให้ความสนใจต่อข้อมูลในรูปของศิลปะและโบราณวัตถุจากอดีตซึ่งมีลักษณะคงที่ตายตัว ไม่ผันแปรไปตามเงื่อนไขของประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมอีกต่อไป ในแง่นี้พลวัตของศิลปะร่วมสมัยจึงอาจเป็นอุปสรรคต่อการศึกษาค้นคว้าทางวิชาการที่มุ่งจะแสวงหาความแม่นยำให้ได้ ประเด็นที่ชวนให้คิดต่อไปก็คือว่า แม้แต่ในการศึกษางานจากอดีต นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ศิลป์ของไทยส่วนใหญ่ก็ยังเน้นการแสวงหาและการวิเคราะห์ข้อมูลและข้อเท็จจริง โดยไม่ให้ทัศนะวิจารณ์ กล่าวอีกนัยหนึ่ง การผูกติดอยู่กับวิธีการของปฏิฐานนิยม (positivism) ทำให้วิชาประวัติศาสตร์ศิลป์ในฐานะวิชาการอุดมศึกษาของไทยไม่เอื้อต่อการสร้างงานวิจารณ์ และผลกระทบที่เราเห็นอยู่ก็คือ ศิลปินผู้สร้างสรรค์ต้องทำหน้าที่เป็นผู้วิจารณ์ด้วยตนเอง

ปัญหาของศิลปะการละคร อาจแตกต่างกันไป เพราะอุดมศึกษาไทยยังมิได้สร้างวิทยาการด้านนี้ขึ้นมารองรับการศึกษาด้านปฏิบัติ นั่นก็คือ ไม่มีวิทยาการของตนเองที่เทียบได้กับประวัติศาสตร์ศิลป์ ศาสตราจารย์ด้านศิลปะการละครไทย (นาฏศิลป์) กล่าวไว้ในการสัมมนา ณ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เมื่อเดือนกันยายน 2544 ว่า ความพยายามที่จะสร้างองค์ความรู้ในด้านของนาฏศิลป์ไทยยังไม่ประสบความสำเร็จ เพราะการถ่ายทอดความรู้ยังอยู่ในลักษณะของการถ่ายทอดตัวต่อตัวในระบบมนุษยสัมพันธ์มนุษย โดยไม่มีการสร้างองค์ความรู้ที่ชัดเจนขึ้นมามี หรือมีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร คือต่างครูก็ต่างวิธี สิ่งที่เราหาได้ในขณะนี้ก็ยังเป็นไปในรูปแบบข้อมูลดิบที่ได้รวบรวมเอาไว้โดยที่ยังไม่สามารถสร้างขึ้นมาเป็นองค์ความรู้ที่มีระบบได้ สำหรับภาควิชาการละครที่ก่อตั้งขึ้นมาในสถาบันอุดมศึกษาของไทยในรอบ 30 ปีที่ผ่านมา ก็มักจะเน้นเนื้อหาของละครตะวันตก และก็ยังไม่มีที่แน่ชัดว่า ต้องการจะเป็นโรงเรียนการแสดงหรือเป็นสถาบันทางวิชาการ การที่ประสบความสำเร็จในการสร้างนักแสดงเพื่อป้อนวงการบันเทิงสมัยใหม่ยังเป็นการเดินตามกลไกของตลาดอยู่มาก การสร้างองค์ความรู้ในลักษณะที่เป็นวิชาการจึงยังไม่เกิดขึ้น โดยเฉพาะการวิจัยเกี่ยวกับละครไทยสมัยใหม่เองก็ถูกทะเลาะ เมื่อปราศจากองค์ความรู้ การวิจารณ์จึงไม่สามารถที่จะก่อตัวขึ้นมาให้เป็นพลังที่แข็งแกร่งได้

สังคีตศิลป์ของไทยเป็นศิลปะที่ได้สร้างผลงานอันโดดเด่นไว้มาก และดังที่ผู้วิจัยจะได้ชี้ให้เห็นในตอนที 17 “นัยเชิงทฤษฎี” การสามารถเข้าใจดนตรีไทยก็คือการสามารถจับแก่นของวัฒนธรรมไทยได้นั่นเอง ไม่ว่าสังคมส่วนใหญ่จะเปลี่ยนแปลงไปในทางใด โลกของดนตรีไทย(เดิม)ก็ยังผูกอยู่กับชุมชน โดยที่มิได้มีแบ่งเส้นพรมแดนที่แน่ชัดระหว่างศิลปินกับผู้รับ ในยุคที่มหาชนส่วนใหญ่เบนความสนใจไปสู่ดนตรีประเภทป๊อปและร็อกตามแบบแผนตะวันตก ดนตรีไทยจึงกลายเป็นสมบัติของผู้จ๋านวนน้อยซึ่งส่วนใหญ่ก็เป็นผู้เล่นเสียเอง ไม่ว่าจะเป็นนักดนตรีอาชีพหรือนักดนตรีสมัครเล่น การวิจารณ์ดนตรีไทย(เดิม)เป็นสิ่งที่ไม่นิยมกัน เพราะเชื่อกันว่าถ้าไม่รู้จักก็ไม่ควรวิจารณ์ และผู้ที่รู้จักก็จะวิจารณ์กันในวงใน ในกรอบของชนบทมุขปาฐะที่ไม่มีการบันทึกเอาไว้ หรือไม่ก็จะหันกลับไปใช้วิธีการดั้งเดิมของการวิจารณ์ที่ไม่สื่อด้วยภาษา (non-verbal criticism) โดยใช้ดนตรีวิจารณ์ดนตรีด้วยกันเอง (ดูตอนที่ 17) ดนตรีวิทยาและประวัติศาสตร์ไทยยังมีได้... ตัวขึ้นมาอย่างเป็นระบบ จากการที่ได้สัมภาษณ์ผู้รู้ชาวตะวันตกที่ศึกษา

และตีต๋ากับดนตรีไทย ผู้วิจัยได้รับการยืนยันว่า วงการดนตรีของไทยจำเป็นจะต้องสร้างฐานวิชาการดังกล่าวขึ้นมาให้ได้ หากไม่แล้วดนตรีไทยก็จะถดถอยยิ่งไปกว่านี้ นอกจากนี้ การที่วงการไม่ยอมรับการวิจารณ์หรือไม่สนับสนุนให้เกิดการวิจารณ์ ก็เท่ากับไม่สนับสนุนให้ดนตรีไทยเป็นสมบัติของสังคมร่วมสมัยที่จะต้องอยู่ยงคงกระพันต่อไปได้ในโลกแห่งความเปลี่ยนแปลงอันรวดเร็ว

สำหรับดนตรีคลาสสิกตะวันตกนั้น มีประเด็นที่ชวนให้พิศวงอยู่ไม่น้อย ที่สังเกตได้ก็คือ การวิจารณ์ดนตรีคลาสสิกตะวันตกดูจะถี่คึกคักกว่าการวิจารณ์ดนตรีไทยเดิมมาก อาจเป็นเพราะขนบตะวันตกเปิดทางให้แก่การวิจารณ์อยู่แล้ว ซึ่งถือได้ว่าเป็นเพื่อนคู่ทางกับการสร้างสรรค์และการแสดง ยิ่งไปกว่านั้น วงการธุรกิจด้านดนตรีคลาสสิกมีความชัดเจนพอที่จะใช้ผลงานด้านดนตรีวิทยาและการวิจารณ์ให้เป็นประโยชน์ ดังจะสังเกตได้จากเอกสารที่แนบมากับแผ่นซีดีและวีดีโอ ซึ่งจัดได้ว่าเป็นผลงานที่ทรงคุณภาพ ให้ทั้งความรู้และกระตุ้นทัศนะวิจารณ์ สำหรับวงการดนตรีคลาสสิกของไทยนั้น ยังขาดผู้รู้ที่มีความมั่นใจสูงพอที่จะสร้างวิทยาการด้านนี้ให้มีลักษณะเป็นตัวของตัวเองขึ้นมา ทั้งๆที่มีผู้ได้รับการศึกษาทั้งในด้านทฤษฎีดนตรีหรือดนตรีวิทยาหรือดนตรีศึกษาตะวันตกมาในระดับดุษฎีบัณฑิตกั้นก็ไม่น้อย นักวิจารณ์ดนตรีคลาสสิกส่วนใหญ่เป็นผู้รักสมัครเล่นที่มีได้รับการศึกษาทางดนตรีมาโดยตรง จึงเขียนงานวิจารณ์ที่เป็นไปในรูปของสังคีตนิยม เพื่อชี้ให้เห็นถึงคุณค่าของงานศิลปะที่ยิ่งใหญ่ของโลกตะวันตกที่น่าจะยังประโยชน์ทางใจให้แก่มหาชนของไทยได้ด้วย งานวิจารณ์ที่เกิดขึ้นจึงดูจะปราศจากการโยนโยนใดๆกับอุดมศึกษา

สภาพการณ์ของวรรณคดีวิจารณ์เป็นสิ่งที่ยอธิบายได้ยาก แม้ว่าวรรณคดีศึกษาในสถาบันอุดมศึกษาของไทยจะก่อตั้งมานานเกือบจะเท่ากับระบบอุดมศึกษาของไทย แต่เราคงมีโอกาสกล่าวได้อย่างเต็มปากว่า อุดมศึกษาคือพลังที่กระตุ้นให้เกิดวรรณคดีวิจารณ์ที่มีคุณภาพ วรรณคดีวิจารณ์สมัยใหม่เป็นกิจของ “บุคคลที่สาม” คือเป็นตัวกลางระหว่างผู้สร้างกับผู้รับ มิได้เชื่อมโยงกับโลกของผู้สร้างโดยตรง ในแง่นี้ วรรณคดีวิจารณ์ของไทยจึงไม่ได้เดิมตามขนบของวัฒนธรรมที่ผูกอยู่กับชุมชน ดังเช่นศิลปะแขนงอื่น เนื่องจากผู้วิจารณ์เป็นคนๆละกลุ่มกับผู้สร้างสรรค์ นักวิจารณ์และนักวิชาการด้านวรรณศิลป์ของไทยจำนวนมากจึงมิได้ใส่ใจที่จะสร้างระบบความคิด มโนทัศน์และทฤษฎีจากประสบการณ์ของไทยเอง และเช่นเดียวกับวิทยาการด้านอุดมศึกษาอื่นๆ มักนิยมที่จะหยิบยืมหลักการและทฤษฎีจากตะวันตกมาใช้ ซึ่งก็อาจจะอธิบายการสร้างสรรคทางวรรณศิลป์ของไทยไม่ได้โดยตรงเป่าเสมอไป คงจะกล่าวไม่ได้ว่ารากฐานทางสถาบันแข็งแกร่งพอที่จะก่อให้เกิดสำนักแห่งการวิจารณ์ขึ้นมาได้ในกรอบของอุดมศึกษาไทย

อาจกล่าวได้ว่า ความอ่อนแอเชิงวิชาการในทั้ง 4 สาขาที่กล่าวมานั้น สะท้อนให้เห็นถึงปัญหาของมนุษยศาสตร์ของไทยโดยทั่วไป ซึ่งจัดได้ว่าเป็นกลุ่มวิชาที่ยังมิได้ใช้ความแข็งแกร่งของวัฒนธรรมไทยให้เป็นประโยชน์อย่างเต็มที่ แม้ว่าผลงานในระดับบุคคลที่โดดเด่นจะมีอยู่แต่ก็ไม่สามารถที่จะสร้างความแข็งแกร่งในระดับสถาบันให้แก่อุดมศึกษาไทยได้ ทั้งในด้านเนื้อหาและในด้านวิธีการ วิทยาการด้านมนุษยศาสตร์ของไทยส่วนใหญ่ยังอิงแบบแผนตะวันตกอยู่

มาก ในบางวิชายังไม่สามารถพัฒนาจากระดับของการลอกเลียน(imitative) ไปให้ถึงระดับของการหยิบยืมมาสร้างใหม่ (eclectic) เสียด้วยซ้ำ การมุ่งเน้นการศึกษาสิ่งที่ใกล้ชิดโดยพยายามแสวงหาหลักการและทฤษฎีจาก“แผ่นดินแม่”ก็จำเป็นต้องกระทำด้วยความระมัดระวัง เพราะหาไม่ก็จะเป็นการปิดประตูไม่รับภูมิปัญญาของผู้อื่น และก็อาจจะพลัดหลงไปสู่ระบบชาตินิยมทางวิชาการก็ได้

นอกจากนี้ การขาดการวิจัยในเรื่องที่เกี่ยวกับการวิจารณ์ในสาขาต่างๆ ก็เป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้งานด้านวิชาการที่เกี่ยวกับศิลปะยังอยู่ในสภาพที่ไม่แข็งแกร่ง ในบางสาขา เช่น ศิลปะการละคร (สมัยใหม่) ไม่มีการเปิดสอนในระดับบัณฑิตศึกษา สำหรับในสาขาอื่นๆ ที่มีการเรียนการสอนระดับบัณฑิตก็ยังคงขาดการสนับสนุนการศึกษาวิจัยด้านการวิจารณ์ แม้ว่าโครงการฯ จะประกาศให้ทุนสนับสนุนวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวกับการวิจารณ์ต่อเนื่องกันเป็นเวลา 2 ปี แต่ก็มิได้มีผู้ขอทุนน้อยมาก และมีผู้ได้รับทุนเพียงคนเดียว สรุปได้ว่า การที่โครงการฯ ประสงค์จะให้ความร่วมมือกับสถาบันอุดมศึกษาด้วยการสนับสนุนการศึกษาวิจัยระดับบัณฑิตศึกษานั้น เป็นเพียงความคาดหวังเชิงอุดมคติ

13. การประชุมประจำปีและการสัมมนาเชิงปฏิบัติการ

วัตถุประสงค์หลักของการจัดการสัมมนาเชิงปฏิบัติการในสาขาทั้ง 4 ก็คือ การให้โอกาสผู้เข้าร่วมสัมมนาได้ฝึกการเขียนงานวิจารณ์โดยได้สัมผัสกับตัวงานศิลปะ และในการประชุมประจำปีในครั้งที่ 1 และครั้งที่ 2 ก็ได้มีการให้โอกาสผู้เข้าร่วมประชุมได้สัมผัสกับงานศิลปะเช่นกัน เพื่อเป็นการกระตุ้นให้เกิดทัศนะวิจารณ์ การประชุมประจำปีซึ่งเป็นการรวมสาขาทั้ง 4 เข้าไว้ด้วยกันนั้น จึงเป็นเวทีที่จะให้ศิลปะทั้ง 4 แขนงและการวิจารณ์ศิลปะทั้ง 4 แขนงได้มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันในรูปของ“ศิลปะส่องทางให้แก่กัน”และ“การวิจารณ์ส่องทางให้แก่กัน” สำหรับงานศิลปะที่นำมาเป็นเนื้อหาของการวิจารณ์ทั้งในการสัมมนาแยกสาขาและในการประชุมประจำปีรวมสาขานั้น ได้มีการเชิญให้ศิลปินสร้างงานขึ้นมาใหม่ และตัวศิลปินเองก็มีโอกาสได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับผู้เข้าร่วมสัมมนาด้วย เท่ากับเป็นการสร้างชุมชนศิลปะขึ้นมาเป็นการเฉพาะกิจ ศิลปินรับเชิญใช้ความสามารถอย่างเต็มที่ในการสร้างงานใหม่ โดยมีได้ใส่ใจกับค่าสมนาคุณที่อยู่ในระดับต่ำมาก ศิลปินรุ่นเยาว์หลายคนได้มีโอกาสนำผลงานออกแสดงและได้รับประโยชน์จากการวิจารณ์ของผู้เข้าร่วมประชุมและสัมมนา จริงอยู่ความมีชีวิตชีวาของกิจกรรมดังกล่าวอาจจะมีได้ส่งผลไปสู่การสร้างวัฒนธรรมลายลักษณ์ด้วยการเขียนงานวิจารณ์เท่าใดนัก ทั้งนี้เพราะผู้เข้าร่วมประชุมจำนวนมากยังขาดทักษะในการเขียนงานวิจารณ์ หรือยังสนใจที่จะแสดงทัศนะวิจารณ์ด้วยการสนทนาและอภิปรายมากกว่า (อันที่จริง ปรากฏการณ์ดังกล่าวคงมิใช่เป็นเรื่องเฉพาะของไทย เพราะผู้ช่วยหัวหน้าโครงการได้มีโอกาสไปสังเกตการณ์การจัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการด้านดนตรีวิจารณ์ที่เมืองเดรสเดน [Dresden] ประเทศเยอรมนี เมื่อเดือน

เมษายน 2544 ซึ่งในครั้งนั้นมีผู้สมัครที่ส่งการบ้านงานเขียนเพียง 2 คนเท่านั้น) สำหรับการสัมมนาเชิงปฏิบัติการของโครงการที่ได้จัดมาแล้วนั้น มีผู้เข้าร่วมสัมมนาส่วนหนึ่งที่เป็นนักศึกษาทั้งในระดับปริญญาตรีและปริญญาโท ปรากฏว่านิสิตนักศึกษานั้นแม้จะมีประสบการณ์อันจำกัด แต่ก็จะได้แสดงออกซึ่งความคิดเห็นได้อย่างไม่ขัดเขินในรูปของการสนทนาและอภิปราย โครงการได้พยายามให้แรงกระตุ้นด้วยการให้รางวัลงานวิจารณ์ในการจัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการดังกล่าว และผู้ได้รับรางวัลก็เป็นนิสิตนักศึกษาเกือบทั้งหมด นักศึกษาสนใจที่จะมาร่วมกิจกรรมเหล่านี้ด้วยเหตุผลที่ว่า บรรยากาศเช่นนี้แตกต่างไปจากบรรยากาศในห้องเรียนมากนัก

นอกจากนี้ ยังได้มีการจัดการสัมมนาเชิงปฏิบัติการร่วมกับผู้เชี่ยวชาญชาวต่างประเทศหรือจัดปาฐกถาพิเศษโดยผู้เชี่ยวชาญจากต่างประเทศเป็นครั้งคราว กิจกรรมที่กล่าวมานี้เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการวิจัย เพราะในบางครั้งประสบการณ์จากต่างประเทศก็ช่วยยืนยันประสบการณ์ของไทยเอง หรืออาจจะแตกต่างจากประสบการณ์ของไทยไปมาก อันเป็นทางที่กระตุ้นให้ผู้วิจัยได้กลับไปพิจารณาภาพการณ์ของไทยอีกครั้งหนึ่งจากมุมมองใหม่ ตัวอย่างเช่นผู้เชี่ยวชาญจากเอเชียท่านหนึ่งยืนยันว่า เป็นการสมควรอย่างยิ่งที่คณะผู้วิจัยจะพยายามสร้างทฤษฎีศิลปะ “ขึ้นมาจากแผ่นดินแม่” ในขณะที่ผู้เชี่ยวชาญท่านหนึ่งจากยุโรปชี้ให้เห็นว่า การวิจารณ์มิใช่เป็นคุณสมบัติ เพราะการวิจารณ์ที่ไร้คุณภาพและไร้จรรยาบรรณอาจเป็นตัวทำลายความเชื่อมั่นของศิลปินจนถึงขั้นที่จะทำให้เกิดความเสียหายได้

ผู้ที่ได้รับประโยชน์จากการสัมมนาเชิงปฏิบัติการเหล่านี้อีกกลุ่มหนึ่งก็คือศิลปินเอง ศิลปินรับเชิญส่วนมากยืนยันว่า การวิจารณ์เป็นประโยชน์ต่อการสร้างสรรค์ มิใช่แต่เฉพาะการวิจารณ์ผลงานที่น่าออกมาแสดงของศิลปินแต่ละคนเท่านั้น หากแต่ยังเชื่อมั่นว่า การวิจารณ์เป็นสถาบันที่พึงได้รับการสนับสนุน จะขอยกกรณีตัวอย่างนักเขียนคนหนึ่งมาร่วมการสัมมนาเชิงปฏิบัติการด้านวรรณคดีวิจารณ์ โดยที่มีอคติติดตัวมาว่า การวิจารณ์ไม่เป็นประโยชน์นักต่อการสร้างสรรค์ แต่การได้มาร่วมสังเกตกระบวนการฝึกการวิจารณ์ นักเขียนท่านนั้นค้นพบว่า การวิจารณ์เป็นกิจที่เอื้อต่อการสร้างสรรค์อย่างแน่นอน

ในกรอบของการวิจัย คณะผู้วิจัยไม่อยู่ในฐานะที่จะทำหน้าที่เป็นสถาบันฝึกอบรมการวิจารณ์ โดยมีทิศทางที่ชัดเจนและความต่อเนื่องที่น่าพึงพอใจ สิ่งที่คณะผู้วิจัยทำได้ จึงเป็นเพียงการสร้างเวทีทดลองที่ชี้ให้เห็นถึงกระบวนการเรียนรู้ซึ่งกันและกันในประชาคมศิลปะอันจะเอื้อให้เกิดการวิจารณ์ การทดลองดังกล่าวอาจจะยังอยู่ในวงแคบ และผลที่ได้รับก็คงจะยังไม่อาจยืนยันได้ว่า เป็นพลังทางปัญญาให้แก่สังคมร่วมสมัยโดยมีวัฒนธรรมลายลักษณ์เป็นกรอบโครงอันสำคัญ

14. การสร้างเครือข่าย

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนที่ 10 ที่ว่าด้วยสื่อ เราจำเป็นต้องยอมรับข้อจำกัดในการใช้สื่อเพื่อหนุนการสร้างความแข็งแกร่งในการวิจารณ์ ด้วยเหตุนี้ คณะผู้วิจัยจึงยังให้ความสำคัญเป็นอย่างมากต่อการสนับสนุนให้เกิดความสัมพันธ์ในระดับบุคคล ที่อาจเรียกได้ว่าเป็นระบบของมนุษย์สัมพันธ์มนุษย์ หลังจากที่ได้ดำเนินการมารวม 3 ปี จำนวนของผู้ที่ได้มาร่วมกิจกรรมต่างๆ อันได้แก่ การประชุมใหญ่ประจำปี การสัมมนาเชิงปฏิบัติการ และการจัดบรรยายมีจำนวนประมาณ 896 คน การจัดประชุมประจำปีดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นมีลักษณะเป็นทั้งการประชุมทางวิชาการ การสัมมนาเชิงปฏิบัติการ และการจัดการแสดงผลงานศิลปะขนาดเล็ก ผู้เข้าร่วมประชุมประจำปีมีจำนวนนับร้อย ในขณะที่การสัมมนาเฉพาะสาขามีผู้เข้าร่วมการสัมมนาเป็นจำนวนแตกต่างกันไปตามสาขา โดยที่สาขาวรรณศิลป์มักจะมีผู้เข้าร่วมกิจกรรมมากที่สุด

แม้ว่าผลที่ได้ในเรื่องของการสร้างความสามารถในการเขียนงานวิจารณ์จะยังไม่เป็นที่น่าพอใจนัก แต่คุณค่าที่มาจากการสร้างประชาคมของผู้ปฏิบัติและผู้รักศิลปะนั้น มีอาจประเมินค่าได้ อย่างน้อยก็คงจะเป็นการสร้างควมสำนึกในเรื่องของความสำคัญของการวิจารณ์ขึ้นมาได้ กิจกรรมที่กล่าวมานี้ได้รับการประเมินจากผู้เข้าร่วมเองในรูปของการตอบแบบสอบถามเชิงพรรณนา และผลที่ได้รับก็อยู่ในเกณฑ์ที่น่าพึงพอใจมาก เพราะผู้เข้าร่วมสัมมนาให้ข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์และเป็นรูปธรรมเสมอ ข้อเสนอแนะ(หรือข้อเรียกร้อง)ที่ได้รับอยู่เป็นประจำทุกครั้งก็คือ ขอให้มีการจัดกิจกรรมการฝึกอบรมการวิจารณ์อย่างต่อเนื่อง รวมทั้งการเขียนตำราเบื้องต้นเกี่ยวกับการวิจารณ์ คณะผู้วิจัยจำเป็นต้องตอบย้ำประเด็นที่ว่า โครงการวิจัยแม้จะมีองค์ประกอบของการพัฒนาอยู่ด้วยก็ไม่อยู่ในฐานะที่จะทำงานทดแทนสถาบันการศึกษาชั้นสูงได้ สิ่งที่ทำได้อีกก็คือ การจัดกิจกรรมเชิงทดลอง เพื่อชี้ทางไปสู่การสร้างกิจกรรมต่อเนื่องในกรอบที่กว้างขวางออกไป

เมื่อกลับมาพิจารณาวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่ว่าด้วยการสร้างความเชี่ยวชาญในการวิจารณ์ให้แก่บุคคลต่าง ๆ นั้น ก็เป็นที่แน่ชัดว่ากลุ่มสื่อมวลชนได้มามีส่วนร่วมในกิจกรรมของโครงการในวงจำกัด กล่าวคือ จากจำนวนผู้เข้าร่วมกิจกรรมที่โครงการได้จัดขึ้นในรอบ 3 ปี มีสื่อมวลชนที่เข้าร่วมกิจกรรมดังกล่าวเพียง 16 คน (ดูรายงานเล่มที่ 5 ในส่วนของ *บทวิเคราะห์เครือข่ายผู้เข้าร่วมกิจกรรมโครงการฯ*) แม้ว่าสื่อสิ่งพิมพ์บางฉบับจะได้ให้ความสนใจโครงการอย่างต่อเนื่องในการประชาสัมพันธ์กิจกรรมของโครงการ หรือในการตีพิมพ์บทวิจารณ์ของผู้วิจัย แต่ก็ไม่อยู่ในฐานะที่จะส่งผู้สื่อข่าวด้านศิลปวัฒนธรรมมาร่วมกิจกรรมด้านสัมมนาได้ตลอดช่วงของการจัด กิจกรรม คงจะต้องยอมรับว่า ในระยะสั้น โครงการวิจัยนี้คงจะไม่ช่วยสร้างความแข็งแกร่งทางด้านการวิจารณ์ในวงการของสื่อขึ้นมาได้ สำหรับสถาบันอุดมศึกษานั้นจัดได้ว่าเป็น "ลูกค้ำประจำ" ของโครงการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนิสิตนักศึกษาและอาจารย์จำนวนหนึ่งซึ่งให้ความสนใจเป็นพิเศษ แต่ก็เป็นแต่ความสนใจในระดับบุคคล มิใช่ความสนใจในระดับสถาบัน

ความร่วมมือกับสถาบันอุดมศึกษาที่ได้รับจึงอยู่ในกรอบของสถาบันเจ้าภาพของโครงการวิจัยเองซึ่งให้ความเอื้อเฟื้อในเรื่องของการจัดประชุมต่างๆ นอกจากนี้ยังมีมหาวิทยาลัยเอกชนแห่งหนึ่งที่แสดงความสนใจถึงขั้นที่รับเป็นเจ้าภาพร่วมในการจัดการประชุมประจำปีครั้งที่ 2 และมีใช้เพียงแต่เอื้อเฟื้อเรื่องสถานที่เท่านั้น แต่ได้สนับสนุนให้อาจารย์และนักศึกษาได้เข้ามาร่วมกิจกรรมทางวิชาการอย่างเต็มที่ กล่าวโดยรวมโอกาสที่จะได้ร่วมมือกับสถาบันอุดมศึกษาในเรื่องของการพัฒนาวิชาการที่เกี่ยวข้องเนื่องจากการวิจารณ์นั้นอาจยังไม่บรรลุผลในวงกว้าง กิจกรรมอื่นๆ ที่ระบุไว้ในวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย อาทิ การนำผลการวิจัยเช่นร่างสรณิพนธ์ไปทดลองสอนก็เป็นความสมัครใจและความพร้อมของผู้สอนเอง (ซึ่งเป็นผู้ร่วมวิจัยอยู่แล้ว) ในส่วนที่เป็นกิจทางวิชาการระดับสถาบันที่จะผลักดันให้เกิดการวิจัยในระดับบัณฑิตศึกษาด้านการวิจารณ์ชิ้นมานั้น ก็ยังไม่บรรลุผล ดังที่ได้รายงานไว้ในตอนที่ 12 ข้างต้น

ถึงอย่างไรก็ดี การสร้างเครือข่ายในรูปของมนุษย์สัมพันธ์นั้น ก็ใช้ว่าจะไม่สามารถสร้างผลกระทบในเชิงความคิดได้ ความสัมพันธ์ในระดับบุคคลที่มีความเข้าใจร่วมกันและเชื่อมั่นในคุณค่าของศิลปวัฒนธรรมที่มีต่อสังคมย่อมจัดได้ว่าเป็นการสร้างประชาคมบนรากฐานของพลังปัญญา มีตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมซึ่งดูน่าสนใจยิ่ง กลุ่มนักเขียนและนักวิจารณ์หนุ่มสาวรวมทั้งนิสิตนักศึกษาได้ร่วมกันก่อตั้งนิตยสารขนาดเล็กขึ้นมาฉบับหนึ่งซึ่งลงพิมพ์บทวิจารณ์ศิลปะอย่างต่อเนื่อง โดยที่นักวิจารณ์ที่ส่งงานมาเป็นประจำก็คือ "ศิษย์เก่า" ของโครงการนั่นเอง นอกจากนี้ ผู้ที่ได้รับรางวัลงานวิจารณ์จากการประชุมประจำปีก็ดูจะเกิดความมั่นใจและสร้างผลงานการวิจารณ์ต่อเนื่องมาโดยตลอด

กิจกรรมที่โครงการฯ อาจจะได้ทำโดยปราศจากอุปสรรคเชิงวัฒนธรรมก็คือ การทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการให้ข่าว จัดหมายข่าวโครงการวิจัยซึ่งออกเผยแพร่ 3-4 ครั้งต่อปี ให้ข่าวที่เกี่ยวกับกิจกรรมต่างๆ ของโครงการฯ ทั้งที่ผ่านมาแล้วและที่จะจัดขึ้นในอนาคต เป็นกลไกในการสนับสนุนเครือข่ายและผู้สนใจการวิจารณ์ แม้จะมีได้ลงทุนในการจัดพิมพ์ด้วยรูปเล่มที่จัดได้ว่าเป็นระดับมืออาชีพ แต่ก็ยังเป็นตัวสื่อที่ช่วยให้เครือข่ายดังกล่าวดำเนินต่อไปได้ จำนวนผู้รับเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ และจำนวนของ "ศิษย์เก่า" ที่กลับมาร่วมกิจกรรมต่างๆ ของโครงการก็อยู่ในระดับที่น่าพอใจ นอกจากนี้ เว็บไซต์ของโครงการฯ ก็ยังทำหน้าที่เป็นสื่อในอีกรูปแบบหนึ่งได้เช่นกัน (www.critic.su.ac.th)

ในเมื่อผู้วิจัยได้ค้นพบแล้วว่า สังคมไทยยังมิได้สลัดทิ้งเสียซึ่งวัฒนธรรมมุขปาฐะและความแข็งแกร่งของสังคมไทยยังขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมในระดับชุมชน ระบบเครือข่ายของโครงการวิจัยนี้จึงมุ่งเน้นไปที่การสร้างและเสริมความสัมพันธ์ของบุคคลโดยให้ความสำคัญต่อบุคคลแทนที่จะพึ่งสื่อต่างๆ แต่เพียงอย่างเดียว

15. งานวิจารณ์ของผู้วิจัย

ผู้วิจัยแทบทุกคนรวมทั้งหัวหน้าโครงการได้ทำงานวิจารณ์ภาคปฏิบัติมาก่อนที่จะเริ่มโครงการนี้ในเดือนมกราคม 2541 และได้ทำงานวิจารณ์ต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ข้อมูลบางประการที่ได้นำมาวิเคราะห์จึงเป็นผลจากประสบการณ์เชิงปฏิบัติที่กล่าวมา ดังเช่นในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสื่อต่างๆ การที่ผู้วิจัยจำเป็นต้องทำงานทั้งวิเคราะห์งานวิจารณ์ของผู้อื่นและสร้างงานวิจารณ์ของตนเอง อาจทำให้เกิดปัญหาว่าจะวางตัวเป็นกลางอย่างไร ในการคัดสรรบทวิจารณ์มาบรรจุไว้ในสรณิพนธ์ คณะผู้วิจัยจึงตัดสินใจที่จะนำงานวิจารณ์ของผู้วิจัยเองเฉพาะส่วนที่เขียนไว้ก่อนเริ่มโครงการมาเป็นส่วนหนึ่งของสรณิพนธ์ โดยที่ผู้วิจัยแต่ละสาขาไม่คัดสรรงานของตนเองเข้ามารวมไว้ด้วย ในรายงานความก้าวหน้าทีเสนอต่อสกว.ทุกๆ 6 เดือน ผู้วิจัยได้เสนอผลงานวิจารณ์ของผู้วิจัยที่เขียนขึ้นมาใหม่ไปด้วย โดยที่มีได้ให้บทวิเคราะห์เชิงประเมินคุณค่าไปพร้อมกัน

ภาพรวมของผลงานวิจารณ์ของผู้วิจัยมีทิศทางบางประการที่ค่อนข้างจะชัดเจน ในฐานะที่เป็นกลุ่มนักวิชาการหลากหลายสาขาซึ่งได้ทำงานร่วมกันมาเป็นเวลาร่วม 3 ปี จึงเป็นไปได้ที่สมาชิกของกลุ่มวิจัยจะมีความเห็นที่พ้องกันอยู่บ้าง โดยที่มีได้ตั้งใจจะสร้างกลยุทธร่วมกันขึ้นมา เมื่อสถานะของการวิจารณ์เป็นดังเช่นที่เป็นอยู่ ผู้วิจัยจึงจำเป็นต้องทำหน้าที่ให้ข้อมูลและแนะนำงานที่ทรงคุณค่าทั้งของไทยและของต่างประเทศ งานวิจารณ์ของผู้วิจัยส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่ว่าด้วยงานศิลปะที่สร้างขึ้นในประเทศไทย ซึ่งผู้วิจัยจำเป็นที่จะต้องให้ทัศนะเชิงประเมินคุณค่าเอาไว้ด้วย

ในเมื่อการวิจารณ์เป็นกิจของผู้รับ คือ เป็นปฏิกิริยาที่มีต่องานศิลปะที่ผู้สร้างนำเสนอ การวิจารณ์เชิงประเมินคุณค่าจึงจำเป็นที่จะต้องทำหน้าที่ชี้ให้เห็นถึงข้อบกพร่องและความอ่อนด้อยในเรื่องของคุณภาพไปด้วยในบางกรณี ตัวอย่างล่าสุดเป็นงานวิจารณ์สาขาทัศนศิลป์เกี่ยวกับนิทรรศการผลงานของทัศนศิลป์ปินชาวเยอรมันผู้มีชื่อเสียงระดับโลก ซึ่งภัณฑารักษ์ฝ่ายเยอรมันเองนำเสนออย่างไรระบบและขาดคุณภาพ รวมทั้งมีการจงใจให้ข้อมูลที่บิดเบือนไปจากความเป็นจริง ผู้วิจัยสาขาทัศนศิลป์จึงจำเป็นต้องเขียนบทวิจารณ์ที่ชี้ให้เห็นว่ามหาชนคนไทยถูกหลอกอย่างไร อีกตัวอย่างหนึ่งเป็นการวิจารณ์ด้านดนตรีเกี่ยวกับละครเพลงที่มุ่งสร้างความตื่นเต้นโดยปราศจากคุณค่าในทางศิลปะ โดยที่มีการทุ่มเททุนทรัพย์เป็นจำนวนมหาศาลในการโฆษณา นักวิจารณ์ก็จำเป็นที่จะต้องชี้ให้เห็นว่าสิ่งใดมีคุณค่า สิ่งใดไร้คุณค่าเช่นกัน

อนึ่ง คณะผู้วิจัยได้เชิญให้ผู้เชี่ยวชาญจากภายนอกท่านหนึ่งซึ่งได้ติดตามการดำเนินงานของโครงการมาตั้งแต่ต้น ให้ประเมินงานวิจารณ์ของผู้วิจัยโดยองค์รวม ซึ่งผู้เชี่ยวชาญได้ให้ข้อสรุปไว้ดังนี้

โครงการวิจัย การวิจารณ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย ได้กำหนดวัตถุประสงค์ของโครงการไว้อย่างเด่นชัด ๔ ประการ คือ การสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับการวิจารณ์ผลงานศิลปะทั้ง ๔ สาขา พัฒนาทักษะการวิจารณ์ การสร้างเครือข่าย และเสริมสร้างงานวิจารณ์ที่เป็นพลังทางปัญญาเพื่อสร้างวัฒนธรรมการวิจารณ์ในสังคมไทย

บทวิจารณ์ที่ผู้วิจัยในแต่ละสาขาเขียนขึ้นและนำออกเผยแพร่ในระหว่างการดำเนินการวิจัย นอกจากจะมีคุณสมบัติในระดับมาตรฐานของการเขียนบทวิจารณ์ คือให้ทั้งสาระความรู้ กระตุ้นให้เกิดการ "ครุ่นคิดพินิจนึก" ในเชิงวิจารณ์ และให้ความเพลิดเพลินในการอ่านแล้ว บทวิจารณ์เหล่านี้ยังมีนัยสำคัญยิ่งในการชี้ให้เห็นพลังทางปัญญาที่ปรากฏอยู่ในบทวิจารณ์เอง ทั้งในแง่องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นกับผู้วิจัยเอง และในแง่การเรียนรู้ข้ามสาขาของกลุ่มผู้วิจัย ที่เป็นทั้งผู้รู้และผู้สร้างงานในแต่ละสาขา ซึ่งประการหลังนี้ ถือได้ว่าเป็นคุณลักษณะอันโดดเด่นของโครงการวิจัยนี้

ผลงานบทวิจารณ์ของผู้วิจัยของโครงการ นอกจากจะเน้นถึงแนวคิด "ศิลปะส่องทางให้แก่กัน" แล้ว ยังชี้ให้ประจักษ์ถึงแนวคิด "การวิจารณ์ส่องทางให้แก่กัน" ทั้งในเชิงทฤษฎีและปฏิบัติ ซึ่งอาจจะเป็นข้อพิสูจน์ว่า ผู้วิจารณ์และผลงานวิจารณ์อาจ "โดดเด่น" โดยไม่จำเป็นต้อง "เดียวดาย" และข้อพิสูจน์นี้อาจเป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างวัฒนธรรมการวิจารณ์ในสังคมไทยต่อไป

16. ศิลปะส่องทางให้แก่กัน

ดังที่ได้กล่าวแล้วในตอนที่ 6 ว่าด้วย"พื้นฐานทางการวัฒนธรรม" วัฒนธรรมไทยเป็นวัฒนธรรมที่มีความแข็งแกร่งอยู่ในระดับของชุมชนอันเป็นกรอบให้ช่างฝีมือและศิลปินหลากหลายสาขาทำงานอยู่ในประชาคมเดียวกัน โดยมีปฏิสัมพันธ์ต่อเนื่องระหว่างกันในรูปแบบของ"ศิลปะส่องทางให้แก่กัน" ความสามารถหลากหลาย (versatility) จึงเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของวัฒนธรรมที่กล่าวมานี้ (การสนับสนุนในรูปแบบของ"หนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์" จึงอาจจะเป็นแนวทางที่ไม่พ้องกับรากของวัฒนธรรมไทยดั้งเดิม) การวิจารณ์ที่เกิดขึ้นในบริบททางวัฒนธรรมที่กล่าวมานี้มักจะเป็นไปในรูปของการวิจารณ์เชิงมุขปาฐะ ซึ่งแสดงออกในรูปของการละเล่นหลากหลายชนิด เช่น เพลงพื้นบ้านต่างๆ หรือ"ดนตรีวิจารณ์ดนตรี" โดยมีได้มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร การวิจารณ์จึงเป็นกระบวนการที่เป็นธรรมชาติและไม่เป็นทางการ ซึ่งแฝงอยู่ในวิถีชีวิต การที่ศิลปะต่างสาขาส่งความมั่งคั่งให้แก่กันจึงเป็นฐานให้เกิดความสามารถหลากหลายสาขาในส่วนของ

ผู้สร้างด้วย ซึ่งอาจจะเรียกได้ว่า มีลักษณะข้ามสาขา (transgeneric) ในกรอบของวิชาการสมัยใหม่เราคงจะต้องกล่าวถึง การวิจารณ์"สหสาขา"หรือ"พหุสาขา" เท่ากับเป็นการยืนยันว่าสังคมร่วมสมัยของเรายังเรียกร้องความสามารถในลักษณะนี้อยู่

องค์ประกอบของคณะผู้วิจัย อันประกอบด้วย ศิลปิน นักวิจารณ์ และนักวิชาการจาก 4 สาขา จึงจัดได้ว่าเป็นการเสริมต่อระบบการทำงานร่วมกันในระดับชุมชนตามชนบดดั้งเดิมของไทย ศิลปะอาจส่องทางให้แก่กันได้ 3 รูปแบบ นั่นก็คือ ระหว่างศิลปินผู้ปฏิบัติศิลปะหลากหลายสาขากับตนเอง ระหว่างนักวิจารณ์/นักวิชาการด้านศิลปะหลากหลายสาขา และระหว่างผู้ปฏิบัติกับนักวิจารณ์/นักวิชาการ การที่ได้มีโอกาสทำงานร่วมกันเป็นเวลาร่วม 3 ปี จึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเองที่ตั้งอยู่บนรากฐานของความสัมพันธ์ข้ามสาขา (cross-disciplinary) และระหว่างสาขา (inter-disciplinary) อันเป็นระบบที่สนับสนุนความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและการแลกเปลี่ยนความรู้และความคิดเห็นในรูปของทวิวจน์ (dialogic) ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในตอนที 15 ที่ว่าด้วย "งานวิจารณ์ของผู้วิจัย" ทิศทางร่วมบางประการได้ต่อตัวขึ้นมาในกระบวนการการทำงานร่วมกันที่ว่านี้ จะขอให้ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมในเรื่องของการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ผู้วิจัยสาขา วรรณคดีวิจารณ์ยืนยันว่า การที่ได้สัมผัสกับทัศนศิลป์และการวิจารณ์ทัศนศิลป์ช่วยให้มีความสำนึกในเรื่องของมโนทัศน์หลักของงานศิลปะได้เฉียบคมยิ่งขึ้น อันเป็นการแสวงหาสารอันสำคัญจากตัวงานในลักษณะเดียวกันกับการพิณิจผลงานด้านทัศนศิลป์ ในขณะที่ผู้วิจัยสาขา การวิจารณ์ทัศนศิลป์คิดว่า การหลงอัตตาของทัศนศิลป์บางคนเป็นการบิดเบือนคุณค่าที่แท้จริงของตัวงาน และการที่ได้สัมผัสกับทฤษฎีการวิจารณ์บางลักษณะในสาขาวรรณคดีวิจารณ์ เช่น หลักการที่ว่าด้วย "มรณกรรมของผู้แต่ง" (ตามทฤษฎีของนักคิดฝรั่งเศส โรลองค์ บาร์ธส์ (Roland Barthes)) จัดได้ว่าเป็นทางที่จะช่วยปลดปล่อยทัศนศิลป์ออกจากวังวนของอัตตาได้ ผู้วิจัยในสาขาการวิจารณ์ละครยอมรับว่าการได้สัมผัสกับศิลปะแขนงอื่นและการวิจารณ์ในสาขานั้นๆ ช่วยให้เธอมีความสำนึกที่ชัดเจนขึ้นในเรื่องของ "ภาษา" ของศิลปะแขนงต่างๆ และในขณะเดียวกันก็ชี้ทางไปสู่ความสำนึกในคุณค่าของความไม่แน่นอนของความหมายตามหลักทฤษฎีด้านวรรณคดีวิจารณ์ ซึ่งสามารถถ่ายโอนมาใช้ในด้านของศิลปะการละครได้ โดยเฉพาะในด้านของการสร้างความหมายซึ่งเอื้อให้ละครกลายเป็นเวทีของความร่วมมือกันระหว่างศิลปินกับมหาชน สำหรับการวิจารณ์ดนตรีนั้น ผู้วิจัยเชื่อว่าได้เรียนรู้หลักการที่สำคัญจากการวิจารณ์กวีนิพนธ์ในส่วนที่เกี่ยวกับการหลอมรวมมโนทัศน์รวมเข้ากับการวิเคราะห์รายละเอียด อันเป็นวิธีการที่ใช้กันอยู่ในวรรณคดีวิจารณ์ ในทางที่กลับกันทฤษฎีที่เกิดขึ้นจากการพิณิจวัฒนธรรมดนตรีไทยอันเอื้อให้เกิดการวิจารณ์ที่ไม่ใช้ภาษา (non-verbal criticism) โดยที่ดนตรีสามารถวิจารณ์ดนตรีด้วยกันเองได้ ดังเช่นในการประชันวง นักดนตรีในวงหนึ่งจะเฝ้าสังเกตการบรรเลงของอีกรวงหนึ่งที่เป็นคู่แข่ง แล้ว "วิจารณ์" การบรรเลงของคู่แข่งด้วยการตอบโต้ด้วยดนตรีในแนวที่ต่อเนื่องกัน เพื่อพิสูจน์ให้เห็นว่าคู่แข่งมีจุดอ่อนอย่างไร และวงของเขาเองเหนือชั้นกว่าอย่างไร แนวคิดดังกล่าวทำให้ผู้วิจัยในสาขาอื่นได้รับแรงกระตุ้นที่จะแสวงหาแนวคิดต่อเนื่องในสาขาของตนได้ ดังเช่นในกรณีของผู้วิจัยสาขาวรรณคดีวิจารณ์ซึ่งเริ่มที่จะเล็งเห็นศักยภาพของแนวคิดทฤษฎีที่ว่าด้วยวรรณกรรมล้อเลียนในฐานะของการวิจารณ์ (parody as criticism) การ

สร้างความมั่งคั่งให้แก่งันในลักษณะดังกล่าวมาข้างต้นนี้คงจะดำเนินต่อเนื่องไปได้เรื่อยๆ เท่ากับการสร้างพลังปัญญาที่มาจากกรุ่นคิดพินิจนึกในเชิงวิจารณ์

ในส่วนที่เกี่ยวกับการปฏิบัติ ผู้วิจัยได้มีโอกาส “ทำงานสนาม” ในรูปการวิจารณ์เชิงประเมินคุณค่าไว้ด้วย ดังกรณีตัวอย่างในมหกรรมอุปรากรไทยซึ่งนับว่าสร้างขึ้นจากวรรณกรรมเอกอันเป็นพระราชนิพนธ์ของพระมหาธีรราชเจ้า แต่ความจริงเป็นแค่การนำเอาท้องเรื่องมาดัดแปลงใหม่โดยมิได้เข้าใจแก่นแท้ของพระราชนิพนธ์ต้นแบบ งานที่ปรากฏขึ้นบนเวทีเป็นการเดินตามแบบของสิ่งบันเทิงตะวันตกในลักษณะที่โอ้อ่า มิได้เป็นการนำวรรณกรรมอันยิ่งใหญ่ของไทยมาสองทางให้แก่ศิลปะการแสดงที่สร้างขึ้นใหม่แต่ประการใด ในส่วนที่เกี่ยวกับละครเพลง(musical)ล่าสุดบนเวทีการแสดงของไทยก็เช่นกัน แม้จะประสบความสำเร็จในด้านพาณิชย์อย่างน่าทึ่ง แต่เมื่อได้นำมาวิเคราะห์จากแง่มุมของศิลปะหลากหลายสาขาแล้ว ก็เห็นได้ว่ามิใช่งานศิลปะที่ทรงคุณค่าแต่ประการใด ในกรณีดังกล่าวผู้วิจารณ์จำเป็นจะต้องใช้ความรู้และความสามารถในการวิจารณ์จากหลากหลายสาขา

ในลักษณะที่กลับกัน ประสบการณ์ที่ทรงคุณค่ายิ่งในเชิงศิลปะและจิตวิญญาณอาจเกิดขึ้นได้ในสภาพแวดล้อมที่เป็นกันเอง ดังเช่นในกรณีของการแสดงผลงานชื่อ “De Profundis” (“จากห้วงลึก”) ของคีตกวีชาวอเมริกัน Frederic Rzewski เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม 2542 ผลงานชิ้นนี้ เป็นการหลอมรวมวรรณกรรม (คือบทประพันธ์ต้นแบบเชิงอัตชีวประวัติของออสการ์ ไวลด์ [Oscar Wilde]) ผสมกับดุริยางนิพนธ์ที่แต่งขึ้นใหม่สำหรับแสดงด้วยเปียโน โดยที่ผู้แต่งเขียนกำกับบทการแสดงที่เรียกร้องความสามารถในการละครในระดับที่สูงมากเช่นกัน และกำหนดให้ใช้ผู้แสดงคนเดียว ผู้แสดงในครั้งนั้นเป็นอาจารย์เปียโนจากมหาวิทยาลัยอเมริกันแห่งหนึ่งซึ่งมีความรู้กว้างขวางทั้งในด้านของวรรณกรรมและทั้งในด้านการแสดงละคร (ซึ่งเขายืนยันว่าได้ไปเรียนวิชาการแสดงมาโดยเฉพาะ สำหรับการตีความงานชิ้นนี้) การที่จะวิจารณ์งานชิ้นนี้ได้ ผู้วิจารณ์ก็จำเป็นจะต้องสามารถเข้าใจศิลปะหลากหลายสาขา เพราะในด้านของดนตรีนั้นก็มีการแต่งล้อเลียนดนตรีอันสลับซับซ้อนของโยฮันน์ เซบาสเตียน บาค (Johann Sebastian Bach) ในด้านของวรรณกรรมก็เป็นการใช้ภาษาวรรณศิลป์อย่างลุ่มลึก โดยที่ผู้แสดงจะต้องเปล่ง(recite) บทวรรณกรรมนั้นออกมาตามที่คิดกรีกำกับไว้ให้ได้อย่างชัดเจนและถูกต้อง และในขณะเดียวกันก็ต้องแสดงออกถึงสภาพจิตที่ปั่นป่วนโกล้งจะเสียดสี กล่าวได้ว่า เมื่อศิลปะสองทางให้แก่งันแล้ว การวิจารณ์ก็จำเป็นจะต้องสองทางให้แก่งันได้ด้วย การได้สัมผัสกับการแสดงจริงในลักษณะที่กล่าวมานี้เท่ากับเป็นการดอกย้ำความสำคัญของการปฏิบัติในกรอบของวิทยาการด้านมนุษยศาสตร์ได้ด้วย

การที่คณะผู้วิจัยให้ความสนใจต่อหลักการของศิลปะสองทางให้แก่งันในสภาพของความเป็นจริงมาแล้วนั้น ช่วยให้เกิดความเข้าใจในเชิงทฤษฎีได้ดีขึ้น โครงการฯ ได้เชิญศาสตราจารย์ทางดนตรีจากสถาบันการดนตรีชั้นสูงแห่งเมืองไลป์ซิก(Leipzig) มาแสดงปาฐกถาเมื่อวันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2543 ในหัวข้อที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างดนตรีกับกวีนิพนธ์ โดยที่ผู้บรรยายวิเคราะห์ประสบการณ์การสอนของตัวเอง วิทยาการตั้งข้อสังเกตได้ว่า นักศึกษาดนตรีชาวเอเชียส่วนใหญ่มีพรสวรรค์ในทางดนตรีและมีความสามารถในเชิงเทคนิคที่สูงมาก แต่ยังมี

ปัญหาในการที่จะเข้าใจแก่นของดนตรีตะวันตก คือไม่สามารถจับวิญญาณของดนตรีตะวันตกได้ ทางแก้ที่ได้ผลก็คือ ผู้สอนสนับสนุนให้นักศึกษาดังกล่าวเรียนภาษาเยอรมันให้แตกฉานจนถึงขั้นที่จะจับวิญญาณของกวีนิพนธ์เยอรมันได้ ณ จุดนั้น นักศึกษาก็จะปรับตัวให้เข้ากับความคิดและจิตวิญญาณของดนตรีตะวันตกได้ ข้อสรุปก็คือ "ภาษาของกวีนิพนธ์" เป็นส่วนหนึ่งของ "รากภาษา" ของดนตรีตะวันตก ซึ่งวิทยากรกล่าวไว้ว่า ปรัชญาตะวันตกตั้งแต่สมัยกรีกเป็นต้นมาและอุดมศึกษาในมัธยมสมัยก็สำนึกถึงความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับดนตรีอยู่ตลอดเวลา ประสบการณ์ของตะวันตกที่กล่าวมานี้ชวนให้เราคิดเปรียบเทียบกับประสบการณ์ของไทยเอง หัวหน้าโครงการได้ชี้ไว้ในเห็นปาฐกถาชื่อ "การวิจารณ์สองทางให้แกกัน"² ว่าความเข้าใจในศิลปะสาขาหนึ่งจะเอื้อให้เกิดความเข้าใจในศิลปะอีกสาขาหนึ่งได้ ดังตัวอย่างของการสลักไม้บานประตูวิหารวัดสุทัศน์เทพวราราม ซึ่งแสดงภาพป่าที่เต็มไปด้วยพรรณไม้และสิ่งสารพัดวิจิตรนานาชนิดโยงใยต่อเนื่องจากเบื้องล่างไปสู่เบื้องสูง เท่ากับเป็นการแปรขนบชมดงจากวรรณศิลป์มาสู่ทัศนศิลป์ นอกจากนี้ยังมีลีลาซึ่งประติมากรแสดงออกเป็นภาพที่ชวนให้คิดถึงลีลาของฉันทลักษณ์ประเภทหนึ่งคือ ร่าย กล่าวอีกนัยหนึ่ง เมื่อได้ชมงานสลักไม้แล้ว ก็เกือบจะได้ยินลีลากับจังหวะของร่ายขึ้นมาพร้อมกัน ในกรณีที่ว่านี้ หลักการของการวิจารณ์สองทางให้แกกัน จึงตั้งอยู่บนรากฐานของศิลปะสองทางให้แกกัน และเมื่อนำประสบการณ์ของตะวันตกกับไทยมาเปรียบเทียบกันเราก็จะได้หลักการของวัฒนธรรมสองทางให้แกกันได้ด้วย ณ จุดนี้เราคงจะต้องกลับไปหารากเหง้าของเราในกรอบของชุมชนแห่งศิลปะ และก็คงจะพยายามตอบคำถามให้ได้ว่า การที่ได้เข้าซึ่งถึงรากทางวัฒนธรรมของเราจะเอื้อให้เกิดความเข้าใจในเรื่องของความสัมพันธ์ของศิลปะสาขาต่าง ๆ ในโลกปัจจุบันได้ด้วยหรือไม่

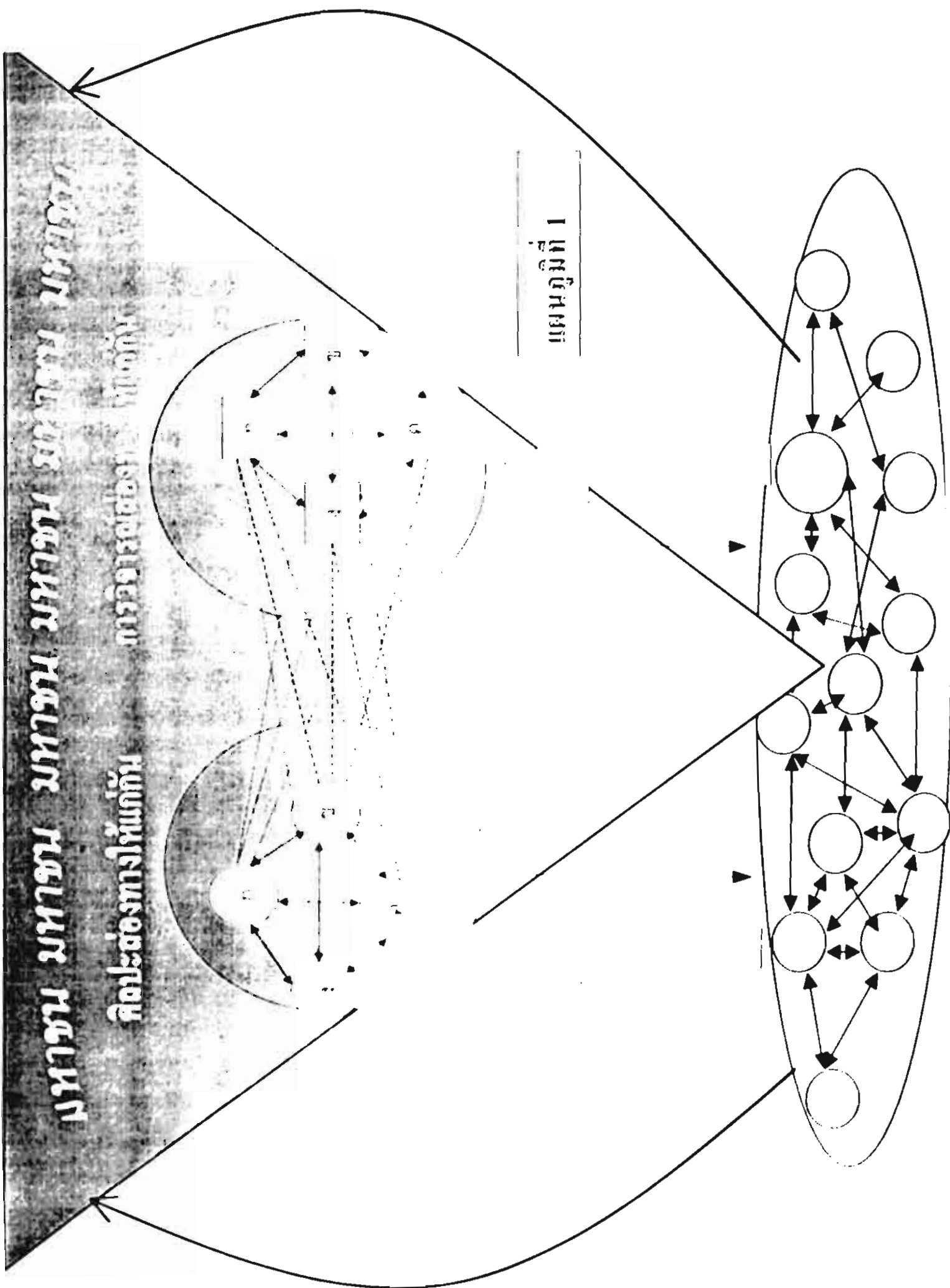
ในแง่นี้ เราจำเป็นจะต้องหันมาพิจารณาถึงบทบาทของสื่อต่าง ๆ หัวหน้าโครงการได้ชี้ให้เห็นมาแล้วว่าสื่อแขนงต่าง ๆ สองทางให้แกกันอย่างไร และสื่อสมัยใหม่สองทางต่อศิลปะดั้งเดิมของไทยอย่างไร³ ตัวอย่างที่นำมาวิจารณ์เป็นไปในเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างละครโทรทัศน์กับนวนิยายไทย แต่เราอาจจะศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสื่อกับศิลปะให้กว้างออกไปกว่านั้นก็ได้ (ดังแผนภูมิที่ 1) จะสังเกตได้ว่าปฏิสัมพันธ์เกิดขึ้นในแต่ละกลุ่มอยู่แล้วใน 3 รูปแบบ นั่นก็คือ ศิลปะสองทางให้แกกัน การวิจารณ์สองทางให้แกกัน และสื่อสองทางให้แกกัน สำหรับปฏิสัมพันธ์ภายนอกนั้น ศิลปะกับการวิจารณ์ดูจะสองให้แกกันอย่างเข้มข้นอยู่แล้ว ในขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างสื่อกับศิลปะและการวิจารณ์ดูจะยังขาดสมดุล โดยที่สื่อมีพลังอำนาจ

² เจตนา นาควิธระ. "การวิจารณ์สองทางให้แกกัน". สายธารแห่งความคิด 2 สารนิพนธ์เชิดชูเกียรติท่านผู้หญิงวรณัญญา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา เนื่องในวโรกาสอายุครบ 72 ปี. (วชิรชัย มูลศิลป์ บรรณาธิการ) กรุงเทพฯ : กองทุนเพื่อวิชาการวรณัญญาสนิทวงศ์ฯ, 2544, หน้า 287-316.

³ Chetana Nagavajara : "Wechselseitige Erhellung der Künste in der thailändischen Kultur". In : Chetana Nagavajara : Wechselseitige Erhellung der Kulturen. Chiangmai : Silkworm Books, 1999, pp. 64-69.

เหนือศิลปะการวิจารณ์อยู่มาก แต่อิทธิพลย้อนกลับจากศิลปะและการวิจารณ์ไปสู่โลกของสื่ออยู่ในระดับที่เบาบาง อิทธิพลของสื่อซึ่งในที่นี้แสดงออกด้วยแสงที่แผ่ขยายและเข้มข้นขึ้นทุกทีนั้นสามารถที่จะส่องผ่านอาณาจักรของศิลปะและของการวิจารณ์ไปได้อย่างสะดวกตาย อีกทั้งยังส่งอิทธิพลโดยตรงไปยังมหาชนได้โดยไม่ต้องผ่านทั้งศิลปะและการวิจารณ์

นัยของสภาพการณ์นี้ก็คือ สื่อมีพลังมหาศาลที่จะท่วมกลบศิลปะและการวิจารณ์ได้ โดยสามารถที่จะสัมผัสกับมหาชนได้โดยตรง จะเป็นการไม่ยุติธรรมอย่างยิ่งถ้าเราจะกล่าวว่าสื่อไม่เป็นประโยชน์การสร้างสรรคทางศิลปะ ในทางตรงกันข้ามผลงานอันยิ่งใหญ่ของภาพถ่าย ภาพยนตร์และศิลปะที่ใช้สื่อเป็นแกนกลาง (media art) ได้ชี้ให้เห็นแล้วว่า สื่อก่อตัวขึ้นเป็นศิลปะได้ ข้อสรุป ณ ที่นี้ก็คือ สื่อเป็นคุณเมื่อสื่อแสดงตัวออกมาเป็นศิลปะ และสื่ออาจจะสร้างประโยชน์ได้น้อยถ้าทำหน้าที่แค่เป็นเพียงตัวกลางในการสื่อสาร เราท่านก็ทราบดีอยู่แล้วว่า ในยุคปัจจุบันผู้ที่อยู่ในวงการของสื่อจำนวนไม่มากนักที่ใช้สื่อในการสร้างปัญญา สังคมไทยปัจจุบันอาจจะตกอยู่ในภาวะจำยอม สื่อของเราไม่ได้มีเวลาที่จะเติบโตและเพาะตัวขึ้นมาเป็นพลังทางปัญญาเช่นเดียวกับในอารยประเทศ ทั้งนี้เพราะความเปลี่ยนแปลงที่เข้ามาจากภายนอกรวดเร็วมากจนเราไม่มีเวลาที่จะตั้งตัว และรัฐก็อ่อนแอเกินกว่าที่จะสร้างความสามารถในการใช้สื่อให้เป็นพลังทางปัญญาได้ เรื่องของเนื้อหาจึงได้รับความสนใจน้อย เริ่มต้นจากการผลิตซ้ำ (reproducibility) [ซึ่งน่าที่จะเป็นกลไกอันสำคัญในการให้การศึกษาแก่ประชาชน] ผ่านการขยายวงไปสู่คนจำนวนมาก (massification) สื่อ"มวลชน" ในประเทศของเราถูกใช้เป็นเครื่องมือในด้านการพาณิชย์และการโฆษณาชวนเชื่อทางการเมือง โดยที่รัฐมีอาจจะควบคุมได้ และมีบทบาทที่น้อยเกินไปในเรื่องของการเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรม อันที่จริงประเทศที่มีประสบการณ์เหนือกว่าเราในเรื่องของ"สื่อ" เช่น สหรัฐอเมริกา ก็มีปัญหาเช่นเดียวกันดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ในตอนที่ 11 ที่ว่าด้วย"สื่อ" ทางออกจึงน่าจะเป็นว่า สื่อให้โอกาสกับศิลปะให้มากกว่าที่เป็นมาและพร้อมที่จะสนองการสร้างวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ ทิศทางใหม่ที่ดีควรจะเป็นตามแผนภูมิที่ 1 ก็คือการปรับทิศทางของกระแสอิทธิพลของสื่อ ให้ลูกศรหันกลับทิศจากวงการของศิลปะและวงการของการวิจารณ์ไปสู่วงการของสื่อบ้าง

17. นัยเชิงทฤษฎี

เมื่อกล่าวถึงทฤษฎี นักวิชาการไทยเป็นจำนวนไม่น้อยมักจะคิดถึงประเด็นที่ว่า จะนำทฤษฎีตะวันตกมาใช้ในการศึกษาเรื่องของไทยได้อย่างไร และถ้านำมาใช้ก็มักจะเป็นทฤษฎีรุ่นใหม่ ๆ เพราะนักวิชาการไทยจำนวนมากขาดความชัดเจนในรากทางทฤษฎีของตะวันตก ยิ่งไปกว่านั้น เป็นที่น่าสงสัยว่า ไทยเราปราศจากความคิดเชิงทฤษฎีใด ๆ ละหรือ หรือเป็นเพราะพวกเรามุ่งมองแต่ของไกลตัวจนมองไม่เห็นสิ่งที่ใกล้ตัว ก่อนอื่นเราจำเป็นต้องทำความเข้าใจกับตัวเองเสียก่อนว่า การศึกษาทฤษฎีศิลปะในกรอบของวัฒนธรรมไทยอาจแตกต่างจากการศึกษาทฤษฎีที่ดำเนินอยู่อย่างเข้มข้นในสังคมตะวันตก ทั้งนี้เพราะวิธีการของไทยมิใช่เป็นการอภิปราย เสริมต่อ คัดค้าน หรือเสนอใหม่ในประเด็นที่มีผู้รู้เสนอไว้แล้วในรูปของดุษฎีบัณฑิต การศึกษาทฤษฎีแบบไทยที่เป็นไปได้มิใช่เป็นการสร้างวาทกรรมอิสระขึ้นมา หรือมุ่งเน้นความคิดเชิงนามธรรมอันลุ่มลึก ผู้ปฏิบัติการศิลปะหรือศิลปินเองจัดได้ว่าเป็นผู้ที่ให้ทิศทางในด้านทฤษฎีซึ่งแฝงอยู่ในเนื้อหาของศิลปะ เมื่อกล่าวถึงนัยเชิงทฤษฎี เราจึงหมายรวมถึงการแสวงหาแนวคิดเชิงทฤษฎีที่จะต้องมีส่วนออกมาจากเนื้อหา จึงเป็นหน้าที่ของนักวิจารณ์และนักวิชาการสมัยใหม่ที่จะวิเคราะห์เจาะลึกลงไปให้ถึงแก่นของการสร้างสรรค์ศิลปะไทย และหลอมรวมความคิดเหล่านี้ขึ้นมาในรูปของงานเขียนที่สามารถสื่อความไปยังวงการศิลปะ โดยที่อาจยังประโยชน์ให้แก่ทั้งศิลปินผู้สร้างสรรค์และมหาชนผู้รักงานศิลปะทั่วไป

กล่าวอีกนัยหนึ่ง การสร้างทฤษฎี“จากแผ่นดินแม่”⁴ จึงเป็นการสร้างองค์ความรู้ไปพร้อมกัน ซึ่งเป็นความรู้ที่จะช่วยให้เราเข้าใจความหมายและคุณค่าของงานศิลปะของเราเอง อันจะเป็นรากฐานที่กระตุ้นให้เกิดงานสร้างสรรค์ใหม่ต่อเนื่องไปอย่างไม่มีวันจบ สมมุติฐานหลัก ณ ที่นี้ก็คือ ทฤษฎีกับการปฏิบัติสร้างความมั่งคั่งให้แก่กัน ถ้าปราศจากทฤษฎีเสียเลยศิลปินก็อาจจะต้องทำงานหนักด้วยด้วยการแสวงหาทิศทางที่จะเชื่อมต่อกับผลงานในอดีตด้วยตนเอง จะขอยกตัวอย่างจากกระบวนการสร้างใหม่ในรูปของศิลปะไทย ซึ่งจิตรกรส่วนหนึ่งให้ความสนใจเป็นพิเศษ ถ้านักวิชาการด้านศิลปะโดยเฉพาะอย่างยิ่งนักประวัติศาสตร์ศิลป์ได้ทำงานขั้นพื้นฐานอย่างกว้างขวางและลึกซึ้งกว่าที่เป็นมาในการวิเคราะห์เอกลักษณ์ของศิลปะแบบประเพณีของไทย และให้ข้อสรุปเชิงทฤษฎีเอาไว้ จิตรกรไทยรุ่นใหม่ก็ควรจะสร้างงานต่อเนื่องได้สะดวกมากยิ่งขึ้น หลักการเดียวกันอาจจะใช้ได้กับเรื่องของสังคมศิลป ในระยะหลังนี้ได้มีผู้พยายามจะปรับดนตรีไทย(เดิม)ให้ทันสมัยขึ้น แต่ความพยายามดังกล่าวดูจะไปได้ไม่ไกลนัก (โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อ“ครู”ผู้ร่วมบุกเบิกสองท่านซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีได้ถึงแก่นนิกรมลง) ทั้งนี้เพราะผู้ปฏิบัติการศิลปะมิได้รับแรงหนุนจากความรู้เชิงทฤษฎี จึงมักจะพึงปัญญาปฏิบัติและความสามารถในการปฏิบัติ คือฝีมือในการเล่นดนตรีแต่เพียงอย่างเดียว เพื่อทำดนตรีไทย(เดิม)

⁴ เจตนา นาควัชระ. “แนวทางการสร้างทฤษฎีจากแผ่นดินแม่”. บทบรรยายนำในการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง “มิติใหม่ : ลักษณะเฉพาะในการสร้างสรรค์ศิลปะของไทย”. วันที่ 18-19 พฤษภาคม 2544 ณ โรงแรมกรุงศรีริเวอร์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. (ดูภาคผนวก)

ให้นำต้นต้น สำหรับกลุ่มผู้ฟังยุคใหม่ซึ่งจะถูกตัดขาดไปจากรากทางวัฒนธรรมดั้งเดิมไปเสียแล้ว นำเสียดายที่นักวิชาการพลาดโอกาสอันดีที่จะสร้างงานเชิงวิชาการและทฤษฎีอันจะช่วยให้นักดนตรีได้ปรับตัวจากชนบดดั้งเดิมมาสู่นวัตกรรมสำหรับยุคใหม่ได้อย่างราบรื่น

ในภาคผนวกของเอกสารนี้ หัวหน้าโครงการได้เสนอความคิดเกี่ยวกับการสกัดทฤษฎีออกมาจากการปฏิบัติงานศิลปะไทยในสาขาต่างๆเอาไว้ บทความดังกล่าวเขียนขึ้นเป็นครั้งแรกเป็นภาษาฝรั่งเศสเพื่อแสดงเป็นปาฐกถา ในงานสัมมนาอาจารย์ภาษา วรรณคดีและวัฒนธรรมฝรั่งเศสจากภูมิภาคเอเชีย เมื่อวันที่ 19-22 กุมภาพันธ์ 2544 (ฉบับภาษาไทยเขียนขึ้นใหม่หลังจากนั้น) ผู้บรรยายได้รับการยืนยันจากผู้เข้าร่วมประชุมจากประเทศในภูมิภาคเอเชียหลายคนว่า แนวคิดเชิงทฤษฎีดังกล่าวสามารถอธิบายลักษณะของศิลปะในประเทศเอเชียอื่นได้ด้วย การที่จะนำทฤษฎี“จากแผ่นดินแม่”ของไทยไปขยายวงใช้ในประเทศอื่นจึงอาจเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ ดังที่หัวหน้าโครงการได้ชี้ให้เห็นในบทความชื่อ “An Aesthetics of Discontinuity : Contemporary Thai Drama and its Western Connection” (1990)⁵ ข้อจำกัดของความคิดเชิงทฤษฎีที่นำเสนอในที่นี้เป็นเรื่องความผูกพันกับศิลปะแบบประเพณีของไทย จึงดูราวกับว่าผู้สร้างทฤษฎีเกาะยึดกับงานศิลปะแบบประเพณี เพราะงานจากอดีตดูจะมีความหมายตายตัว และคงที่ที่จะนำมาวิเคราะห์ งานชิ้นต่อไปจึงเป็นเรื่อง ของการแสวงหาทฤษฎีที่มาจากวัฒนธรรมร่วมสมัย ในกรณีที่ว่านี้ ข้อมูลที่ได้จากแวตวงของสื่ออาจจะกระตุ้นให้เกิดความคิดเชิงทฤษฎีได้ ดังที่ได้เสนอเอาไว้แล้วในตอนที่ 16 ที่ว่าด้วย “ศิลปะสองทางให้แก่กัน” แต่ก็คงจะต้องยอมรับว่ายังไม่ได้ข้อสรุปที่ชัดเจน เป็นเพียงแต่ตั้งสมมุติฐานเอาไว้ว่า สื่อต่างๆจะเป็นพลังปัญญาให้แก่สังคมได้ก็ต่อเมื่อสื่อก่อตัวขึ้นมาเป็นศิลปะ ถ้าสื่อทำหน้าที่เป็นเพียงตัวสื่อก็มักจะตกเป็นเครื่องมือของบริโภคนิยม สมมุติฐานนี้ยังต้องการการยืนยันจากวิจัยขั้นต่อไป

ข้อสรุปเชิงทฤษฎีที่สำคัญซึ่งคณะผู้วิจัยได้ค้นพบก็คือ ประเด็นที่ว่าการศึกษาศิลปะของไทยไม่จำเป็นต้องเป็นการวิจารณ์ด้วยภาษา ในแง่ดนตรีไทยเป็นขุมปัญญาอันมหาศาลที่ชวนให้วิเคราะห์เพื่อแสวงหาแก่นของวัฒนธรรมไทย ดังที่ได้เสนอเป็นทฤษฎีที่ว่าด้วย “วัฒนธรรมระนาดทุ้ม” ไปแล้ว อันเป็นการวิเคราะห์วิธีปฏิบัติของดนตรีไทยที่อาจจะมีความหมายเกินเลยจากกรอบของสังคมศิลปะก็ได้ในเรื่องของความเป็นผู้นำของคนที่อยู่เบื้องหลัง เราจึงสามารถที่จะตั้งข้อสังเกตอื่นๆอันเกี่ยวกับดนตรีไทยได้ซึ่งจัดได้ว่ามีนัยเชิงทฤษฎี เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่า นักดนตรีไทยมีความสามารถทั้งในด้านการบรรเลงและการแต่งเพลงไปพร้อมกัน ดนตรีไทยเปิดโอกาสให้นักดนตรีได้ใช้ปฏิภาณในการแต่งทำนองขึ้นมาเสริมทำนองหลัก และในการประชันวงนั้นจะมีการเฝ้าสังเกตกันว่าฝ่ายตรงข้ามเล่นอะไรและเล่นอย่างไร เพื่อที่จะได้โต้กลับและเอาชนะคู่แข่งได้ด้วยการทำให้ดีกว่า การแต่งใหม่โดยเจียบพลันที่กล่าวมานี้ ในบางลักษณะก็จัดได้ว่าเป็นการวิจารณ์งานของวงดนตรีคู่แข่ง นักดนตรีด้วยกันเองจะทราบดีว่าใครแพ้ใครชนะ และในบางครั้งเมื่อวงดนตรีวงหนึ่งเห็นว่าคู่ต่อสู้เหนือกว่าตนมากนักก็ยอมรับ

⁵ In : Chetana Nagavajara : **Comparative Literature from a Thai Perspective.** Bangkok: Chulalongkorn University Press 1996, pp. 237-246.

ความพ่ายแพ้ด้วยน้ำใจนักกีฬา ยุติการบรรเลงอย่างมีแบบแผน แล้วก็เก็บเครื่องกลับบ้าน เท่ากับการยอมรับว่าถูก "วิจารณ์" จากคู่ต่อสู้เสียจนตั้งตัวไม่ติดแล้ว จริงอยู่มโนทัศน์เรื่องการวิจารณ์ในที่นี้กว้างขวางกว่าความหมายที่ใช้กันอยู่โดยทั่วไป แต่วงการตะวันตกเองก็มีความคิดที่จะพ้องกับเรา ดังเช่นที่คีตกวีเอกของศตวรรษที่ 20 อิกอร์ สตราวินสกี (Igor Stravinsky) ได้เคยกล่าวไว้ว่า ดุริยางคนิพนธ์ที่เขาแต่งขึ้นใหม่จากรากฐานของดุริยางคนิพนธ์รุ่นเก่านั้น เป็นการวิจารณ์งานเหล่านั้น⁶

ข้อกล่าวหาที่ว่าศิลปินไทยไม่ยอมรับการวิจารณ์เลยนั้นไม่เป็นความจริง แต่กติกาของวงการไทยมีอยู่ว่า ผู้วิจารณ์ที่จะได้รับการยอมรับจะต้องเป็นบุคคลที่ผู้คนเคารพนับถือ ทั้งในหมู่ของศิลปินด้วยกันเองและในหมู่ของผู้รับ จริงอยู่กรอบกติกาเป็นเงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรมที่ทุกคนยอมรับ ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นก็คือผู้คนเป็นจำนวนมากได้ถูกตัดขาดจากชนบดั้งเดิมที่กล่าวมานี้เสียแล้ว และศิลปะที่ทรงคุณค่า(ซึ่งรวมเอาชนบของการวิจารณ์แบบไทยเอาไว้ด้วยนั้น)ได้กลายเป็นสมบัติของคนจำนวนน้อยไปแล้ว จึงเป็นหน้าที่ของนักวิจารณ์และนักวิชาการที่จะวิเคราะห์ ให้รรถาธิบาย และจัดระบบชนบปฏิบัติต่างๆเหล่านี้เอาไว้ พร้อมข้อสรุปรวมเชิงทฤษฎี เพื่อที่กลุ่มศิลปินและมหาชนผู้รักศิลปะจะได้ช่วยกันสร้างความต่อเนื่องอันจะนำไปสู่การสร้างใหม่ที่เปี่ยมด้วยคุณค่าได้

ทฤษฎีจึงมิใช่กิจกรรมทางปัญญาหรือการเล่นกลเชิงนามธรรมที่กลายเป็นวาทกรรมอิสระซึ่งตัดขาดจากการสร้างสรรค์ทางศิลปะ วิทยาการชาวตะวันตกท่านหนึ่งที่ได้รับเชิญมาได้กล่าวถึงอันตรายของ "ทฤษฎีวรรณคดีที่ปราศจากวรรณคดี" (literary theory without literature) เอาไว้ ประสบการณ์ของผู้วิจัยอาจยืนยันได้ว่า วิธีการที่ดีที่สุดสำหรับสังคมไทยก็คือ การปรับทฤษฎีที่แฝงอยู่ในงานศิลปะให้เป็นวาทกรรมเชิงทฤษฎีที่เป็นลายลักษณ์ อันเป็นหน้าที่ของนักวิชาการด้านศิลปะมากกว่าที่จะเป็นหน้าที่ของศิลปินเอง เราคงจะต้องยอมรับว่า วัฒนธรรมลายลักษณ์มีประโยชน์ในด้านการสืบทอดมรดกทางปัญญา และยิ่งในยุคที่เทคโนโลยีก้าวหน้าไปมาก การเก็บรักษาและการถ่ายทอดมรดกเหล่านี้ก็ยิ่งจะทำได้กว้างขวางและมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น การวิจารณ์จึงเป็นการชี้ทางไปสู่การค้นพบใหม่ และการค้นพบใหม่ก็ถางทางไปสู่ทฤษฎีอันเป็นเครื่องมือที่ดีที่สุดในการสืบทอดแก่นแท้ของวัฒนธรรม

18. มิตินานาชาติ

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น แม้ว่าการวิจารณ์ของไทยแต่เดิมมาจะผูกอยู่กับวัฒนธรรมมุขปาฐะ แต่เราก็น่าที่จะพร้อมที่จะใช้วัฒนธรรมลายลักษณ์ให้เป็นประโยชน์ โครงการวิจัยนี้คงจะไม่สามารถดำเนินการได้ถ้าเราปฏิเสธวัฒนธรรมลายลักษณ์เสียตั้งแต่เริ่มแรก เพราะผลงาน

⁶ Donald Mitchell : *The Language of Modern Music*. London: Faber and Faber, 1993 (First Edition 1963), p. 98.

ที่นำมาวิเคราะห์และนำมาบรรจุไว้ในสรณิพนธ์ของทั้ง 4 สาขานั้น ก็เป็นผลงานที่เป็นลายลักษณ์เสียงเป็นส่วนใหญ่ คือสิ่งพิมพ์ วัฒนธรรมสิ่งพิมพ์อาจเป็นผลจากการประดิษฐ์คิดค้นของวัฒนธรรมตะวันตก แต่ในระดับสากลผู้ได้รับประโยชน์จากการค้นพบนี้ก็มียุ่่มากสุดคณานับ เราไม่สามารถที่จะปฏิเสธวัฒนธรรมของต่างชาติได้ ทั้งในแง่ของตัวสื่อและในแง่ของตัวสาร ยิ่งโลกสมัยใหม่ปรับตัวเข้าสู่กระแสของโลกาภิวัตน์ เราก็คงจะต้องสร้างความมั่นใจให้กับตนเองว่าในเรื่องของปัญญาความคิดแล้วเรามีได้เป็นผู้ตามเสมอไป และมรดกทางปัญญาในรูปแบบหนึ่งก็คือ ความคิดเชิงวิจารณ์ ซึ่งในแง่นี้ การวิจัยได้ชี้ให้เห็นแล้วว่า เราสามารถสื่อความในเชิงวิจารณ์กับประชาคมนานาชาติได้ ไม่ว่าจะเป็นการสื่อความโดยตรงหรือเป็น “ทวิวจน์ในจินตนาการ” (imaginary dialogue) ดังที่ได้กล่าวไว้ในตอนที่ 7 ข้างต้นที่ว่าด้วย “เอกลักษณ์ของการวิจารณ์ 4 สาขา”

การที่ผู้วิจัยได้นำประสบการณ์ของต่างประเทศมาร่วมวิเคราะห์ด้วย รวมทั้งได้นำงานวิจารณ์ของต่างประเทศมาแปลเป็นภาษาไทยเพื่อบรรจุไว้ในสรณิพนธ์ทั้ง 4 สาขานั้น ก็เป็นการยืนยันหลักการที่ว่า ความคิดเชิงวิจารณ์ไม่มีพรมแดนของเชื้อชาติ ยิ่งไปกว่านั้นบางสาขาอาจจำเป็นต้องพึ่งผลงานที่เป็นลายลักษณ์จากต่างประเทศ เพราะผลงานของไทยมีอยู่น้อยมาก ดังเช่นในกรณีของสาขาศิลปะการละคร จึงกล่าวได้ว่างานวิจัยนี้มีความเป็นนานาชาติอยู่แล้วในเรื่องของเนื้อหา และในบางกรณีเราอาจจะต้องยอมรับว่าในเมื่อวัฒนธรรมลายลักษณ์มีความแข็งแกร่งต่อเนื่องกันมานานในสังคมต่างประเทศ ดังเช่นในสังคมตะวันตก และการวิจารณ์ที่เป็นลายลักษณ์ก็ทำหน้าที่เป็นตัวประกันคุณภาพและสร้างความแข็งแกร่งให้แก่การสร้างสรรคทางศิลปะได้ด้วย เราก็คงจะอยู่ในฐานะที่จะต้องเรียนรู้จากประสบการณ์ของผู้อื่น และสรณิพนธ์บางส่วนก็บอกความไว้อย่างชัดเจนแล้วว่า ตัวอย่างของการวิจารณ์อันทรงคุณค่าที่สามารถสื่อความข้ามชาติข้ามภาษา ข้ามวัฒนธรรมได้นั้นเป็นอย่างไร

ยิ่งไปกว่านั้น ผู้วิจัยบางคนได้มีประสบการณ์ตรงจากการที่ได้ไปสัมผัสกับสังคมต่างประเทศทั้งในเอเชียและในตะวันตก ทั้งนี้โดยได้มีกิจกรรมในรูปแบบต่างๆ อันรวมถึงการสัมมนา การฝึกอบรม การดูงาน การสัมภาษณ์ผู้รู้ และที่สำคัญอย่างยิ่งก็คือการได้สัมผัสกับงานศิลปะที่ทรงคุณค่าในบริบทต้นกำเนิด ในกรณีหลังนี้ผู้วิจัยบางคนได้ใช้พื้นฐานดังกล่าวในการสร้างงานวิจารณ์ของตนขึ้นมาได้ ตัวอย่างอีกตัวอย่างหนึ่งเป็นเรื่องของการวิจารณ์บริบททางสังคมและวัฒนธรรม ดังเช่นนักวิจารณ์ชาวตะวันตกแนวหน้าผู้หนึ่งได้ให้สัมภาษณ์ต่อนักวิจัยของเราไว้ว่า เขาจำเป็นต้องวิจารณ์ความไม่ชอบมาพากลของธุรกิจที่อยู่เบื้องหลังการจัดการทางศิลปะ เพราะการขาดความเที่ยงตรงของวงการธุรกิจเป็นการทำลายคุณภาพของงานศิลปะซึ่งจำเป็นต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเที่ยงธรรม นอกจากนี้ ข้อวิจารณ์ที่เกี่ยวกับสื่อในวงการตะวันตกที่ไม่สนับสนุนศิลปวัฒนธรรมอย่างจริงจังก็น่าจะเป็นอุทาหรณ์ให้แก่วงการของไทยได้เช่นกัน สรุปได้ว่าประสบการณ์นานาชาติเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการสร้างวัฒนธรรมการวิจารณ์ของไทย

ในส่วนที่เกี่ยวกับวิทยาการต่างประเทศนั้น ท่านเหล่านี้้นำประสบการณ์ของตนเองมาถ่ายทอด อันเป็นโอกาสให้เราได้คิดเปรียบเทียบเพื่อหาลักษณะทั้งที่พ้องกันและที่แตกต่างกัน

ดังเช่นในกรณีของผู้เชี่ยวชาญชาวเยอรมันผู้หนึ่งซึ่งให้คำเตือนไว้ว่า การมุ่งสนับสนุนให้เกิดวง การวิจารณ์นั้นเป็นสิ่งที่ดี แต่การวิจารณ์สร้างความหายนะได้เช่นกัน ถ้าการวิจารณ์ขาดความ เป็นธรรม ขาดความเข้าใจในเรื่องของศิลปะและขาดความเห็นอกเห็นใจศิลปินที่ยังอ่อนด้อยใน เรื่องประสบการณ์ ในส่วนที่เกี่ยวกับทฤษฎีก็เช่นกัน ประสบการณ์ของวิทยากรต่างประเทศอาจ จะช่วยมิให้เราหลงทางได้ ดังเช่นในกรณีของวิทยากรชาวโปรตุเกส ซึ่งชี้ให้เห็นถึงจุดอ่อน ของความหมกมุ่นในเรื่องของทฤษฎีในวงการตะวันตก อันนำไปสู่การสร้างทฤษฎีวรรณคดีที่ ปราศจากวรรณคดี (ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในตอน ที่ 17 ข้างต้น)

การที่คณะผู้วิจัยสำนึกถึงความเชื่อมโยงทางความคิดกับวงการนานาชาติ จึงมีความปรารถนาที่จะได้รับฟังข้อคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญต่างประเทศในเรื่องของผลการวิจัย และได้จัดทำ Summary Report รวมทั้งตัวอย่างของบทวิจารณ์จากสรรนิพนธ์สาขาละ 2 บท รวม 8 บท ขึ้นเป็นภาษาอังกฤษ ตั้งแต่เดือนกันยายน 2544 แล้วส่งให้ผู้เชี่ยวชาญอาวุโสชาวเยอรมันได้ไป ศึกษาล่วงหน้า (ซึ่งผู้เชี่ยวชาญท่านนี้ได้ติดตามความเป็นมาของโครงการโดยตลอด) โดยคาดหวังว่าผู้เชี่ยวชาญท่านนี้จะเดินทางมาประเทศไทยเพื่อให้คำปรึกษาต่อคณะผู้วิจัยในกรอบของ การประชุม Consultative Meeting ซึ่งจัดขึ้นเมื่อวันที่ 23-25 ตุลาคม 2544 แม้ว่าวิทยากรจะป่วยและไม่สามารถเดินทางมาประเทศไทยได้ แต่ก็ได้ให้ข้อวินิจฉัยเป็นการส่วนตัวกับหัวหน้าโครงการไว้ตั้งแต่ปลายเดือนกันยายน 2544 และจะให้ข้อคิดเห็นเป็นลายลักษณ์อักษรตามมา สำหรับวิทยากรซึ่งได้รับเชิญมาทำหน้าที่แทนนั้น เป็นผู้ที่เคยได้มาร่วมกิจกรรมของโครงการ วิจัยครั้งหนึ่งแล้วตั้งแต่ปี 2543 และในการประชุม Consultative Meeting นี้ได้ให้ข้อคิดที่เป็น ประโยชน์ไว้มาก สิ่งที่คุณเชี่ยวชาญทั้งสองเห็นพ้องต้องกันก็คือ โครงการนี้เป็นนวัตกรรมในการ วิจัยทางมนุษยศาสตร์อย่างแนบแน่น และประสบการณ์ของกลุ่มนักวิจัยไทยมีความหมายต่อวง การวิชาการนานาชาติ วิทยากรท่านที่สองได้ให้ข้อเสนอแนะในเรื่องกิจกรรมต่อเนื่องเอาไว้ว่า น่าจะใช้ผลการวิจัยของโครงการนี้ในการสัมมนาข้ามชาติ ในรูปของ cross-cultural workshops และควรจะมีการแปลทั้งผลงานวิจัยและสรรนิพนธ์ออกเป็นภาษาต่างประเทศ

สรุปได้ว่า ผู้วิจัยได้รับประโยชน์อย่างมากจากวงการศิลปะและวงการวิชาการนานาชาติ และวงการดังกล่าวก็จะได้รับประโยชน์จากผลงานวิจัยเช่นกัน

19. ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับกิจกรรมต่อเนื่อง

ข้อเสนอแนะต่อไปนี้ รวบรวมมาจากข้อคิดเห็นของผู้เข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ของโครง การ รวมทั้งจากผลการวิจัยเอง

- 19.1 ควรพิจารณาว่าจะสามารถขยายขอบเขตของกิจกรรมการวิจารณ์ให้กว้างออกไป จาก 4 สาขาเดิมหรือไม่ และในกรอบของแต่ละสาขาจะมีการให้ความสำคัญ สำนัตุต่อสาขาย่อยบางสาขาที่มีได้นำมาศึกษาในการวิจัยช่วงแรกหรือไม่

- 19.2 ควรให้การสนับสนุนนิตยสารขนาดเล็กที่ลงพิมพ์งานวิจารณ์ที่มีคุณภาพ ทั้งนี้ อาจใช้กลไกของการให้รางวัลโดยมีการตั้งเกณฑ์บางประการไว้เป็นบรรทัดฐาน
- 19.3 อาจมีการพิจารณาจัดทำนิตยสารด้านการวิจารณ์ขึ้นเป็นการเฉพาะ เพื่อเป็นเวทีเผยแพร่ผลงานของทั้งนักวิจารณ์ที่มีประสบการณ์แล้วและของนักวิจารณ์รุ่นใหม่(ดังเช่นผู้ที่ได้ร่วมสัมมนาเชิงปฏิบัติการของโครงการ) นิตยสารนี้ควรจะเดินทางสายกลางระหว่างวารสารวิชาการกับนิตยสารสำหรับบุคคลทั่วไป
- 19.4 ควรมีการจัดทำหนังสือรวมบทวิจารณ์ ทั้งที่เป็นบทวิจารณ์ที่เคยเผยแพร่มาแล้ว และบทวิจารณ์ที่เขียนขึ้นใหม่ โดยมีบรรณาธิการทำหน้าที่คัดสรร เขียนคำนำเชิงวิเคราะห์ และให้อรรถาธิบายตามความเหมาะสม
- 19.5 ควรจะมีการจัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการด้านการวิจารณ์ขึ้น โดยให้เวลามากกว่าเดิม เช่น 1 สัปดาห์ หรือเป็นการจัดต่อเนื่องหลายครั้งในช่วงสุดสัปดาห์ โดยมีการฝึกการเขียนอย่างเข้มข้น ทั้งนี้ควรมีการวางแผนล่วงหน้าสำหรับแต่ละสาขาไว้ สำหรับช่วง 2-3 ปี อาจมีการเชิญให้ศิลปินสร้างงานขึ้นมาเป็นการเฉพาะเพื่อใช้ในการฝึกการวิจารณ์ ดังเช่นที่ได้ปฏิบัติมาแล้ว
- 19.6 เพื่อเป็นการสนองความต้องการที่ได้มีผู้เสนอไว้ในการประชุมและการสัมมนาหลายครั้งที่ผ่านมา ควรมีการจัดทำตำราการวิจารณ์เบื้องต้นขึ้นโดยใช้ผลการวิจัยและสรุพนิตยสารเป็นพื้นฐาน ทั้งนี้ควรมีการนำร่างตำราดังกล่าวไปทดลองกับผู้เรียนและผู้ใช้กลุ่มต่างๆ
- 19.7 ควรเสนอให้สถาบันอุดมศึกษาบางแห่งทดลองปรับหลักสูตรเพื่อสนองการสร้างทักษะในการวิจารณ์ ทั้งนี้วิชาการด้านมนุษยศาสตร์ควรจะได้รับแรงเสริมจากวิชาการสร้างสรรค์ศิลปะ อาจมีการจัดหลักสูตรประเภทวิชาเอกสองวิชา (double majors) โดยวิชาหนึ่งเป็นสาขาวิชาการและอีกวิชาหนึ่งเป็นสาขาปฏิบัติ
- 19.8 ข้อเสนอเกี่ยวกับการสร้างทฤษฎี“จากแผ่นดินแม่”ควรได้รับการศึกษาวิเคราะห์ต่อไป อันรวมถึงการแสวงหาข้อสรุปเชิงทฤษฎีเพิ่มเติมจากประสบการณ์เชิงปฏิบัติโดยให้น้ำหนักกับการสร้างสรรค์ร่วมสมัยของไทยด้วย
- 19.9 เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับต่างประเทศ ควรมีการจัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการข้ามชาติ (cross-cultural workshops) เพื่อการนี้ ผลการวิจัยบางส่วน รวมทั้งสรุพนิตยสารบางส่วนน่าจะได้รับการแปลเป็นภาษาต่างประเทศ
- 19.10 ประเด็นที่ว่าด้วยการวิจารณ์ในสังคมไทยยังมิได้มีการวิจัยอย่างจริงจัง จึงควรมีการดำเนินการวิจัยในรูปของการศึกษาเฉพาะกรณี ในส่วนที่เกี่ยวกับการวิจารณ์ (reception of criticism) ทั้งนี้ควรมุ่งใช้วิธีการเชิงคุณภาพ